ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ȘI ARHEOLOGIE

2

TOMUL 35
APRILIE—IUNIE
1984

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE

În ţară, revista se poate procura prin poştă, numai pe bază de abonament. Preţul unui abonament anual este de 140 lei.

Comenzile şi abonamentele din străinătate se primesc la ROMPRES-FILATELIA departamentul import-export presă, P.O. Box 12—201, telex 10 376, Bucureşti, Calea Griviţei 64 — 66 România, sau la reprezentanţii săi în străinătate.

Manuscrisele, cărţile şi revistele pentru schimb, precum şi orice corespondenţă se vor trimite Colegiului de redacţie pe adresa: 71 119 str. I.C. Frimu 11, Bucureşti.

APARE DE 4 ORI PE AN

STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ȘI ARHEOLOGIE

TOMUL 35 Nr. 2 aprilie—iunie 1984

SUMAR

ÉTUDES ET RECHERCHES D'HISTOIRE ANCIENNE ET D'ARCHÉOLOGIE

TOME 35 | Nº 2 | avril—juin 1984

SOMMAIRE

ISTORICUL MUZEULUI NAȚIONAL DE ANTICHITĂȚI DIN BUCUREȘTI – INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE

II

PROGRESELE ARHEOLOGIEI ȘI MUZEOGRAFIEI ÎN ROMÂNIA ÎN PERIOADA 1881–1927

DE

ALEXANDRA ȘTEFAN

„Dacă în toate țările culturale se cheltuiesc atîtea sume de bani pentru înavuțirea muzeelor publice, scopul nu e altul decît ca să nu se piardă în popor conștiința vie a legăturii cu originea și cu trecutul său".

Gr. Tocilescu, 1886

0. Deși *Regulamentul pentru Muzeul de Antichități* din 25 noiembrie 1864, *Regulamentul asupra Comisiunii Monumentelor Publice* și *Regulamentul asupra explorărilor și cumpărărilor de obiecte antice* din 6 și, respectiv, din 10 aprilie 1874 marcaseră progrese decisive pentru începuturile procesului de salvare și conservare a vestigiilor istoriei naționale [1], în pragul deceniului 9 al secolului trecut Muzeul național de antichități și Comitetul arheologic care-l patrona erau încă departe de a desfășura o activitate suficient de sistematică și eficientă. Este edificator în acest sens memoriul înaintat la 16 ianuarie 1881 Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice de către „directorul-conservator" al Muzeului, Nicolae Bassarabescu: „aci domnește dezordinea, confuziunea, nesiguranța, fiindcă nici inventariu sistematic de averea Muzeului nu există, nici ordine în așezarea obiectelor expuse publicului nu este; [...] Comitetul Arheologic [...] sarcina d-a clasa și inventaria [...] în 15 ani trecuți n-a ținut să și-o îndeplinească"[2]. N. Bassarabescu a și demisionat curînd, pentru că nu i se aprobase proiectul de reorganizare pe care-l propusese, iar succesorul său, Spiru C. Haret, numit „conservator provizoriu" în februarie 1881, realiza la rîndu-i dificultățile noii sale misiuni și comunica în aceeași lună forului tutelar

---

[1] Al. Păunescu, Irina Casan, P. Diaconu, *Începuturile arheologiei românești. Istoricul Muzeului național de antichități. Partea I (1834 – 1880)*, SCIVA, 35, 1984, 1, p. 3 – 44; A. Sacerdoțeanu, BMI, 41, 1972, 3, p. 7

[2] Arhiva MNA, Dosar 5/1881, f. 11.

că „nu [va] putea corespunde [. . .] decît într-o foarte mică parte" primei obligații care îi revenea, aceea de a alcătui un „inventariu al acestui Muzeu"[3].

1.1. Aceasta era situația pe care a preluat-o la 1 martie 1881 Grigore G. Tocilescu, „conservator nou numit cu titlu definitiv"[4]. Avea doar 31 de ani, dar era membru corespondent al Academiei Române și profesor universitar, acoperea prin pregătirea sa dreptul, preistoria, antichitatea clasică și evul mediu — datorită studiilor la facultățile de litere și de drept din București și celor trei ani de specializare la Praga, Viena și Paris — și

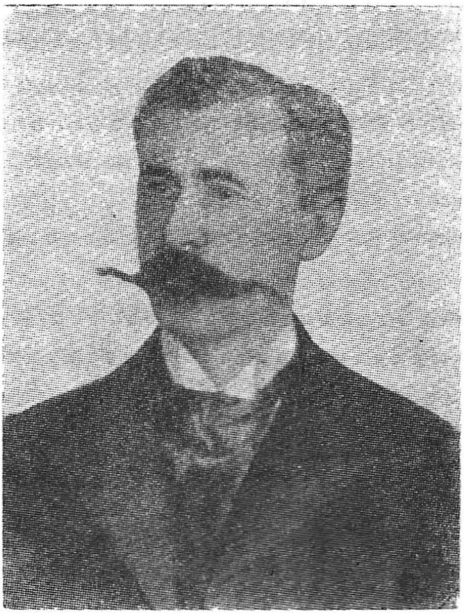

Fig. 1. Spiru C. Haret.

dobîndise experiență și prestigiu prin cercetări asupra inscripțiilor antice, asupra manuscriselor medievale și mai ales prin monumentala teză de doctorat *Dacia înainte de romani*, susținută la Praga și care îi adusese în 1877 premiul Academiei Române și titlul de membru corespondent[5]. Reprezentînd prin însăși formația sa nivelul cel mai înalt atins la acea dată pe plan european de tînăra știință a istoriei, remarcat prin lucrările publicate pentru metodă, spirit critic și excepțională putere de muncă, Gr. Tocilescu avea să înnoiască fundamental instituția a cărei direcție i se încredințase. Activitatea sa extrem de intensă și de tenace a condus la amplificarea vertiginoasă a patrimoniului științific al Muzeului național de antichități și, mai ales, l-a făcut apt să exercite efectiv, pentru prima dată în

[3] Ibidem. f.18; Muzeul Universității din București, inv. 296.

[4] Arhiva MNA, Dosar 5/1881, f.21; Muzeul Universității din București, inv.297.

[5] Pentru datele bio-bibliografice, R.Vulpe, Revista muzeelor, 2, 1965, 1, p. 34—37; idem, Dacia, N.S., 3, 1959, p.607—612; idem, Rev Ist, 28, 1975, 10, p.1547—1562.

țara noastră, funcțiile esențiale ale unui muzeu modern, de educare patriotică și de strîngere, conservare, cercetare științifică și protejare a vestigiilor istorice.

1.2. Și-a început această prodigioasă activitate aproape singur : s-a emancipat curînd de tutela Comitetului arheologic, iar muzeul avea în 1881, pe lîngă director, numai doi custozi și un om de serviciu. În 1883 Tocilescu a reușit să amplifice schema cu încă trei posturi, pierzînd două din ele în 1890, recuperîndu-le progresiv în același an și în 1892 și adăugîndu-le în 1894 un post de desenator [6]. Muzeul a ajuns să dispună astfel de un personal de două ori mai numeros decît în 1881 și a rămas cu această schemă — director, desenator, copist (secretar), 4 gardieni (custozi), servitor — nu numai pînă la dispariția lui Tocilescu în 1909, ci și sub direcția lui G. Murnu și în primii ani ai direcției lui V. Pârvan.

Între personalitățile științifice care au activat la MNA în această perioadă se numără Orest Tafrali, viitorul profesor de istorie antică și bizantinologie al Universității din Iași, care a fost secretar între 1902 și 1906 [7], și D. M. Teodorescu, viitorul profesor al Universității din Cluj și primul arheolog român care a făcut săpături sistematice la cetățile dacice din Munții Orăștiei, sprijinit de Tocilescu pentru a ocupa un post de custode la muzeu în 1906 și care avea să-și continue aici rodnica activitate pînă în 1919 [8].

Se cuvin menționați și cei doi desenatori de excepție : primul, Pamfil Polonic, inginer topograf, a adus între 1892—1902 o contribuție esențială și extrem de utilă studiilor lui Tocilescu în special și celor arheologice în general, prin nenumăratele cercetări de teren pe care le-a efectuat în Dobrogea și în Oltenia, depistînd, descriind și stabilind planuri și schițe pentru cea mai mare parte a ruinelor antice atunci încă vizibile [9], și care potrivit scopului urmărit de Tocilescu, trebuiau cît mai grabnic „declarate ca monumente istorice și trecute în inventariul general" al acestora [10]; al doilea desenator remarcabil al muzeului a fost Dionisie Pecurariu, angajat la recomandarea lui Tocilescu la 15 mai 1909 [11], dar de ale cărui talent și minuțiozitate aveau să profite timp de cîteva decenii lucrările colaboratorilor mai recenți ai MNA.

Preocupat de ridicarea nivelului științific al personalului, Gr. Tocilescu a recomandat pentru noile angajări în special studenți sau absolvenți ai facultăților de litere, drept sau de belle-arte și a sprijinit specializarea ori documentarea în străinătate a unora dintre custozii muzeului, cum au fost Emil M. Teodorescu, trimis în 1893 la Odesa pentru documentare în muzee și biblioteci [12], și Al. Tzigara-Samurcaș, căruia Tocilescu i-a apro-

---

6 Arhiva MNA. Dosar 5/1881, f.2 ; 12 ; 5/1883, f.11 ; 12 ; 7/1890, f.28 ; 8/1892, statele personalului ; 9/1894, f. 22—23 și statele.

7 Ibidem, Dosar 13/1902, f.68 ; 119 ; 179 ; 14/1906, f.176.

8 Ibidem, Dosar 14/1906, f.36 ; 135 ; 42.

9 Ibidem, Dosar 9/1894, f.19 ; 149 ; 157 și 32 ; 13/1902 f.118 ; 120 ; *cf.* V.Barbu, Revista muzeelor, 2, 1965, 3, p. 237—240.

10 Arhiva MNA, Dosar 9/1894, f.149.

11 Ibidem, Dosar 15/1909, f.208 ; 62 ; *cf.* C. Mateescu, Revista muzeelor, 2, 1965, 3, p. 241.

12 Arhiva MNA, Dosar 8/1893, f.151 ; 9/1895, f.168 ; 11/1897, f.213.

semnala forului tutelar că „localul Muzeului a devenit cu totul neîncăpător; din această cauză secţiuni întregi stau în lăzi sau în dulapuri închise; lipseşte chiar o magazie" [21]. A solicitat în repetate rînduri atît extinderea muzeului în alte săli ale Universităţii [22], cît şi ridicarea „unei construcţiuni, fie măcar şi provizoriu", „în condiţiunile cele mai modeste", „pentru ca preţioasele sculpturi ale monumentului de la Adamclisi, cum şi celelalte monumente epigrafice şi sculpturale, expuse azi în grădina din aripa stîngă şi în curtea palatului Universităţii, să fie asigurate contra intemperiilor", „deoarece monumentele în chestiune sînt expuse la zilnică stricăciune" [23].

Rezultatul efectiv al acestei lungi serii de cereri şi propuneri a fost amplificarea spaţiului muzeului de la cele două săli de expoziţie din 1881 la „cinci săli şi o sălIţă" la sfîrşitul anului 1908, cînd Tocilescu anunţa că va mai deschide într-un fost depozit „o nouă secţiune în care se va expune o alegere a obiectelor descoperite de noi în cercetările arheologice ce de atîţia ani urmărim în limita mijloacelor şi care va fi Sala săpăturilor"[24]. Muzeul a folosit totodată pentru expunere şi o serie de spaţii adiacente: pentru sculpturile monumentului triumfal de la Adamclisi, grădina din aripa stîngă a Universităţii, iar pentru piesele Secţiunii epigrafice şi sculpturale, galeria din stînga intrării în muzeu, galeria dinspre bulevard, vestibulul de la intrarea Senatului şi curtea Universităţii [25]. Această amplificare notabilă a spaţiului iniţial al muzeului ne apare ca un palid ecou al grandioaselor proiecte din 1891 şi din 1893, dar importanţa ei este de apreciat de o parte luînd în consideraţie numeroasele şi penibilele strădanii care au făcut-o posibilă, iar de altă parte amintind că eminenţii directori care au urmat — G. Murnu, V. Pârvan şi I. Andrieşescu — nu au reuşit să lărgească acest spaţiu, cel puţin pînă în 1930[26].

1.4. Chiar şi în aceste condiţii dificile, MNA făcea eforturi susţinute pentru a-şi îndeplini cît mai eficient misiunea sa educativă. Deoarece, dacă s-a apreciat cu drept cuvînt că Gr. Tocilescu a fost „cel care, cu hărnicie de albină, a îmbogăţit pînă la saturaţie sălile Muzeului" [27], se cuvine subliniat că aceasta nu a constituit niciodată un scop în sine. „Dacă în toate ţările culturale se cheltuiesc atîtea sume de bani pentru înavuţirea muzeelor publice — scria el în 1886 —, scopul nu e altul decît ca să nu se piardă în popor conştiinţa vie a legăturii cu originea şi cu trecutul său. Fără acest scop, orice grijă pentru monumente ar fi de prisos. Scopul acesta nu se atinge decît prin expunerea în galeriile publice a obiectelor însemnate [...], într-o ordine sistematică şi catalogate pentru a se înlesni priceperea lor" [28].

Avînd atît de clar definită această funcţie de primă importanţă, muzeul a recurs uneori şi la măsuri excepţionale pentru a facilita vizitarea

---

[21] Ibidem, Dosar 8/1893, f. 76; Dosar 9/1894, f. 197.

[22] Ibidem, Dosar 9/1894, f. 197; 9/1895, f. 175; 10/1896, f. 264; 310; 14/1906, f. 73; 163; 189.

[23] Ibidem, Dosar 14/1906, f. 140; 15/1909, f. 184; *cf.* Dosar 14/1906, f. 190; 14/1907, f. 94; 15/1908, f. 188.

[24] Ibidem, Dosar 15/1908, f. 188.

[25] Gr. G. Tocilescu, *Catalogul Muzeului Naţional de Antichităţi din Bucureşti*, Ediţiune prescurtată cu 15 figuri, Bucureşti, 1906, 164 p.

[26] R. Vulpe, Boabe de grîu, 1, 1930, 3, p. 137.

[27] *Ibidem*, p. 145.

[28] Arhiva MNA, Dosar 6/1886, f. 50; *cf.* f. 49; 61.

și studierea exponatelor sale de către elevi și studenți, de către grupuri de turiști străini [29], publicîndu-se în 1906 și un ghid, „pentru ca publicul vizitator al sălilor Muzeului să poată avea la dispozițiune un catalog imprimat, care să suplinească explicațiunile verbale ce li se da pînă acum" [30].

Este de remarcat și contribuția MNA la marile evenimente expoziționale internaționale sau naționale ale vremii, prin participarea sa la „compartimentul istoric și retrospectiv" din cadrul pavilionului românesc al Expoziției universale de la Paris din 1900 — cu tezaurele de la Pietroasa și Turnu-Măgurele, cu inscripții antice, obiecte de artă veche românească, manuscrise și instrumente muzicale — [31], cît și la Expoziția generală română din 1906 [32].

1.5.1. Potrivit concepției de la sfîrșitul secolului trecut — mult mai cuprinzătoare decît astăzi — asupra „antichităților", colecțiile Muzeului național din București erau deschise atunci tuturor categoriilor de documente istorice: celor arheologice, epigrafice, de arhitectură și de artă, începînd din preistorie și ajungind pînă în secolul al XIX-lea, manuscriselor și cărților vechi, picturilor, documentelor etnografice, „curiozităților", pieselor cu valoare istorică sau artistică provenind din alte țări, cît și mulajelor sau reproducerilor de altă natură. O disciplină riguroasă în inventarierea obiectelor, atît a celor preexistente cît și a celor nou intrate, a fost impusă pentru prima dată de același director, care a înaintat în cîteva rînduri Înaltei Curți de Conturi „inventariul de averea Muzeului Național de Antichități" [33].

1.5.2. Una dintre cele mai importante secții ale muzeului a fost aceea „ecleziastică", alcătuită din documente și monumente de istorie și artă românească medievală și incluzînd și pictură universală. Constituită în urma secularizării averilor mănăstirești, se îmbogățise mai ales datorită cercetărilor personale și achizițiilor realizate de Gr. Tocilescu, dar, în cadrul unui proces îndelungat de progresivă specializare a Muzeului național de antichități, avea să se desprindă de acesta în perioada interbelică, aflîndu-se astăzi în patrimoniul Muzeului de artă al R. S. România. Secția „costumelor naționale", care includea și instrumente muzicale și la a cărei îmbogățire Tocilescu vegheașe cu egală pasiune, a alimentat în 1906, în cadrul amintitului proces de specializare, colecțiile Muzeului de etnografie și artă națională ce fusese înființat în același an. Secția de „manuscrise, documente și stampe", creată de Gr. Tocilescu în 1884, pe baza fondului pe care-l preluase de la Biblioteca centrală, îmbogățită prin donații și mai ales prin documente aduse de la mănăstiri de același neobosit director, a ajuns să stea la baza valoroasei colecții a Bibliotecii Academiei, căreia i s-au transferat în 1903 „780 manuscripte române, slavone, grece, latine, germane, italiene și franceze ; [. . .] nouă pachete

[29] Ibidem, Dosar 15/1908, f. 88 ; 12/1900, f. 14 ; 49 ; 14/1905, f. 23 ; 15/1909, f. 104.
[30] Ibidem, Dosar 14/1906, f. 145 și *supra*, nota 25.
[31] Ibidem, Dosar 12/1899, f. 102 ; 110—111 ; 145—150 ; Dosar 12/1900, f. 222 ; 133 ; Dosar 12/1901, f. 120.
[32] Ibidem, Dosar 14/1906, f. 168 ; 177 ; 195.
[33] *E. g.* ibidem, Dosar 5/1881, f. 124 ; 5/1883, f. 93 ; 6/1887, f. 6—8 ; 7/1889, f. 19—21 ; 8/1891, f. 119.

cuprinzînd diverse manuscripte, acte diverse şi corespondenţă; [...] 174 cărţi vechi [... şi] 772 documente" [34]. Colecţia numismatică a MNA alcătuită pînă în 1909, a fost preluată după dispariţia lui Gr. Tocilescu tot de Academia Română, fiind inclusă aproape integral în Cabinetul numismatic al acesteia, înfiinţat în 1910 [35]. Merită deci a se sublinia în acest context că activitatea Muzeului naţional de antichităţi a contribuit substanţial la crearea ulterioară a colecţiilor de bază ale unor instituţii de cultură de primă importanţă pe plan naţional.

În sfîrşit, una dintre cele mai importante secţii ale muzeului a fost — şi a rămas — aceea „epigrafică şi sculpturală", care cuprindea în 1906 colecţiile Mavros, Mihalache Ghica, M. Kogălniceanu, cele cîteva piese adunate de Remus Opreanu, prefectul Constanţei, şi „monumentele descoperite de la 1881 încoaci şi aduse de către [...] Gr. G. Tocilescu din diferite localităţi ale ţării, cu deosebire însă din Dobrogea, şi al căror număr apropie ţifra de 2000 inscripţii, sculpturi şi bucăţi arhitectonice" [36]. Inscripţiile şi sculpturile intrate în muzeu înainte de 1881 au fost publicate de Gr. Tocilescu [37], care a editat cu remarcabilă promptitudine şi textele documentelor epigrafice descoperite ulterior [38] şi care s-a angajat începînd din 1894 să pregătească un *corpus* cuprinzînd „inscripţiunile latine şi elene aflătoare pînă astăzi în colecţiile statului şi particularilor" şi un *Corpus inscriptionum slavo-romanicarum* [39], aceste două lucrări de anvergură fiind încă în curs de elaborare în anul 1909.

1.5.3. Una dintre modalităţile prin care se realizase această creştere explozivă a colecţiilor MNA a fost constituită de donaţiile particulare. Ele au avut o pondere destul de mare şi, în mod firesc, un caracter eterogen, cuvenindu-se menţionate numele unor donatori români sau străini ca N. Cazacu şi C. Esarcu [40], V. A. Urechia [41], N. Beldiceanu şi I. Anastasiades [42], P. Casotti (12 obiecte egiptene) şi Dimitrie A. Sturdza (monede dacice, ale oraşelor greceşti ş.a.) [43], Teodor T. Burada, K. G. Pusgulian (anticar din Paris) şi L. Lucaci (aproape 1100 „monede antice egiptene") [44], I. I. Henţescu (obiecte de la Cetea, Partoş şi Ocna Sibiului), I. Orovetz (obiecte din Egipt) şi A. G. Cantacuzino [45], N. Anghelescu (idoli, arme

---

[34] Ibidem, Dosar 5/1884, f. 15; 10; 9/1894, f. 82; 13/1903, f. 8—9; 135: *cf.* 149—153, 191 şi 193 (procesele verbale); 154—185 (lista, semnată de I. Bianu).

[35] C. Moisil, CNA, 12, nr. 106—107, 1936, p. 193—204 şi *infra*, cu notele 101 şi 102.

[36] Gr. Tocilescu, *op. cit. supra*, la nota 25, p. 10.

[37] Idem, *Monumentele epigrafice şi sculpturali ale Muzeului Naţional de Antichităţi din Bucureşti, I. Colecţiunea epigrafică a Muzeului pînă în anul 1881; II. Monumentele sculpturali*, Bucureşti, 1902—1908, 648 p.

[38] Idem, RIAF, 1, 1882, p. 97—132; 293—330; 2, 1883, p. 248—282; 9, 1903, p. 3—80; AEM, 3, 1879, p. 40—46; 6, 1882, p. 1—52; 8, 1884, p. 1—134; 11, 1887, p. 19—70; 14, 1891, p. 10—37; 17, 1894, p. 81—113; 224—226; 19, 1896, p. 79—111; 213—229; Tinerimea română, 1, 1898, 1, p. 155—211; *cf.* şi nota 75.

[39] Arhiva MNA, Dosar 10/1896, f. 221; 14/1905, f. 116; 14/1906, f. 147; 11/1897, f. 405; D. M. Pippidi, StCl, 19, 1980, p. 102—104.

[40] Arhiva MNA, Dosar 5/1881, f. 93—95; 106.

[41] Ibidem, Dosar 5/1884, f. 17.

[42] Ibidem, Dosar 6/1885, f. 182 şi 259; 86—87; 100—101; 14—17; 7/1889, f. 96—97; 120; 132—134.

[43] Ibidem, Dosar 8/1891, f. 60—62; 130—134.

[44] Ibidem, Dosar 8/1892, f. 7; 8/1893, f. 11; 61; 11/1897, f. 5; 285 şi 377; 176; 271—272.

[45] Ibidem, Dosar 6/1887, f. 86; 7/1888, f. 87—88; 97; 11/1898, f. 102; 12/1901, f. 9 şi 119; 189.

și unelte ale triburilor indigene din America de Sud) și I. Beldie (monede, fibule și vase de la Poiana, jud. Galați)[46], Duiliu Zamfirescu (obiecte din sudul Italiei) și Emilie de Znatchkovski (monede și mulaje de monede ale orașelor din nordul Mării Negre)[47], Al. Budișteanu și C. Moisil[48], cît și numeroși alți donatori de monede și medalii, inscripții și manuscrise, unelte, arme și obiecte diverse și dintre care menționăm în mod special pe transilvănenii V. Mangra din Arad și I. Munteanu din Daneș, care au întîmpinat dificultățile suplimentare de trecere peste graniță a obiectelor pe care le-au oferit ca donație muzeului din București[49].

Altă modalitate de îmbogățire a colecțiilor au reprezentat-o achizițiile, realizate nu întotdeauna fără greutăți, în primul rînd de ordin financiar. Astfel, deși importanta colecție a lui M. Kogălniceanu fusese oferită statului spre cumpărare încă din 1884, tergiversările l-au adus în 1886 pe Tocilescu în situația de a semnala alarmat Ministerului că o bună parte din ea ajunsese a fi „încărcată pentru expedițiune" în străinătate, pledînd în același memoriu: „Achizițiunea ei ne-ar da ocaziune ca să completăm măcar o parte din archivul de peatră ce antichitatea clasică ne-a lăsat în sînul Dobrogei, rezervînd, după aproape două milenii, românilor onoarea de a-l culege și de a-l expune în Muzeul lor național"; lista înaintată acum de Tocilescu includea circa 70 de inscripții grecești și latine din Dobrogea și Bulgaria; sculpturi antice din Dobrogea, Vlașca sau cumpărate la Roma; ceramică, sticlărie și obiecte de metal — între care 40 vase atice cu figuri negre și o brățară de aur din tezaurul de la Turnu Severin; icoane și triptice; sculpturi în lemn și os medievale și moderne[50]. Muzeul reușea să cumpere în anul următor nouă tablouri din aceeași colecție — între care pînze de L. Cranach, Tizian și Corot — și biblioteca, iar în 1889 achiziționa încă 25 de inscripții, provenind de la Tomi și Callatis[51].

Și mai dificilă a fost cumpărarea colecției lt. col. D. Papazoglu, pentru care Gr. Tocilescu a înaintat Ministerului în 1881 lista și evaluarea obiectelor care „ar merita mai ales din cauza provenienței lor locale [Celei, Reșca, Zimnicea] să intre în posesiunea statului"; formalitățile au durat pînă după decesul lui D. Pappazoglu, reluîndu-se cu moștenitorii acestuia în 1894, în 1898 — cînd Tocilescu a adăugat pe listă și biblioteca ce includea circa 1800 de volume, 50 de hărți și cîteva manuscrise —, și în 1906 cînd, semnalînd Ministerului că „această colecțiune e pe drumul de a fi înstreinată și împrăștiată", Tocilescu obținea în sfîrșit achiziționarea, transportarea obiectelor la muzeu producîndu-se abia în aprilie 1909, deci după 28 de ani de la inițierea demersurilor[52].

În cazul noilor achiziții se constată că, în ciuda interesului notoriu al directorului pentru monumentele greco-romane, acesta a continuat să-și îndrepte atenția și asupra documentelor preistorice și medievale care-l pasionaseră la începutul carierei sale, astfel încît colecțiile muzeului

---

[46] Ibidem, Dosar 13/1902, f. 60—67; 200—201; 13/1903, f. 54 și 143.
[47] Ibidem, Dosar 15/1908, f. 199—200; 21—22; *cf.* 118.
[48] Ibidem, Dosar 15/1909, f. 58; 229.
[49] Ibidem, Dosar 9/1895, f. 36; 14/1907, f. 82.
[50] Ibidem, Dosar 6/1886, f. 44—50 și 60—65.
[51] Ibidem, Dosar 6/1887, f. 54—57; 68; 7/1888, f. 6—8; 7/1889, f. 87—88; 122.
[52] Ibidem, Dosar 5/1881, f. 33 și 50; 5/1882, f. 98; 7/1890, f. 161—168; 8/1891, f. 121; 9/1894, f. 20—21; 11/1898, f. 175—176 și 206; 14/1906, f. 126; 32; 15/1909, f. 34.

au beneficiat din plin de această largă și complexă viziune istorică și muzeistică. În același timp, criteriul științific al preferinței pentru obiectele cu proveniență cunoscută a avut prioritate absolută, constituind argumentul de bază al memoriilor prin care direcția muzeului solicita aprobarea de achiziții. Astfel, în 1890, pentru „colecțiunea de obiecte preistorice de la Cucuteni" a profesorului N. Beldiceanu, cînd se preciza că „însemnătatea [acesteia] este incontestabilă considerînd proveniența ei care este certă" și se anexa lista celor 564 de obiecte, clasificate și cu analogii indicate la Troia, Corint și în Cipru [53]; tot astfel în 1897, pentru „o colecțiune de arheologie preistorică adunată în decurs de 10 ani din părțile Moldovei de sus" de profesorul Gr. O. Buțureanu [54], în același an achiziționîndu-se o parte din colecția de 886 monede antice oferită încă din 1893 de N. Bassarabescu, iar în 1898 făcîndu-se demersuri similare pentru colecția lui N. D. Spineanu [55].

Cu excepția cîtorva ani, MNA — și, tot în folosul lui, Academia Română — au dispus anual de fonduri destinate cumpărării de obiecte de la persoane particulare, iar pentru a ilustra diversitatea acestor achiziții, menționăm că în afara marilor loturi citate mai sus, ele au inclus unelte, arme și podoabe preistorice—între care tezaurul de la Spălnaca, în 1888— și din alte epoci, ceramică și sticlărie, sarcofage, inscripții antice și medievale, sculpturi în piatră și lemn, manuscrise și cărți rare, obiecte de artă religioasă și sute de monede antice, medievale și moderne.

Ceea ce a alimentat însă în proporție mult mai mare creșterea colecțiilor muzeului a fost aplicarea — fie și cu carențe — a dispozițiilor *Regulamentului* din 1874, care prevedea că „Orice obiecte antice [...] se vor aduna, clasifica și așeza în Muzeul Național" și, începînd din 1893, aplicarea *Legii* și a *Regulamentului pentru descoperirea monumentelor și obiectelor antice*, care prevedeau de asemenea că toate obiectele descoperite pe terenurile statului, județelor, comunelor etc. „se vor depune în colecțiile Muzeului Național de Antichități din București". Aceste dispoziții legale explică pe de o parte opoziția lui Gr. Tocilescu față de încercările de înființare a unor muzee locale, spre exemplu la Constanța, și au determinat, pe de altă parte, în special după 1893, semnalarea și trimiterea la muzeu a nenumărate noi descoperiri, fie prin intermediul forului tutelar, fie direct de către prefecturi din toată țara, cărora li s-au adăugat uneori Ministerul Domeniilor și acela de Război, Direcțiunea generală a C.F.R. și aceea a „construcțiunii portului Constanța". Astfel au intrat în colecțiile muzeului mii de obiecte, de la toporașe neolitice la depozitele de bronzuri de la Moșna și Sinaia [56], de la ceramică felurită la cazanul scitic de la Scorțaru [57], de la zeci de inscripții antice și medievale la zeci de manuscrise și tipărituri vechi, sigilii și medalii și, mai ales, mii de monede, descoperite pe tot cuprinsul țării, uneori în tezaure — obiecte recuperate incidental cu prilejul variatelor lucrări publice și particulare, cît și cu prilejul restaurării bisericilor de la Curtea de Argeș și Sf. Nicolae Domnesc din Iași.

---

53 Ibidem, Dosar 7/1890, f. 19 și 39.
54 Ibidem, Dosar 6/1897, f. 215.
55 Ibidem, Dosar 9/1894, f. 34—35 ; 11/1897, f. 13—14 ; 11/1898, f. 52.
56 Ibidem, Dosar 5/1883, f. 88 ; 8/1892, f. 11 ; 6/1886, f. 117 ; 7/1890, f. 58—62 ; 65 ; 75.
57 Ibidem, Dosar 12/1899, f. 1 ; 9 ; 86.

În acest proces, muzeul era departe de a fi pasiv. Directorul său stabilise numeroase relații oficiale sau personale cu revizorii școlari, directorii de școli, învățătorii, preoții și chiar cu unii amatori de antichități din diferite județe, care constituiau o rețea de informatori personali și de sprijinitori în campania de depistare a noilor descoperiri și de recuperare a lor pentru MNA [58]. Astfel, Tocilescu era informat adesea înaintea Ministerului, declanșînd el însuși întregul mecanism al formalităților necesare, fiind de o intransigență absolută în privința exercitării dreptului și datoriei muzeului de a-și însuși orice obiect cu valoare istorică, făcînd uneori demersuri perseverente cîte 2—3 ani consecutiv pentru aceleași piese și cerînd deseori darea în judecată a contravenienților. Uneori se deplasa el însuși „spre a îngriji și asista la expedierea obiectelor adunate la prefectură" sau pentru a verifica dacă pe locul unei descoperiri întîmplătoare nu se aflau și altele în afara celor ce i se semnalaseră [59], alteori dădea dispoziții ferme organelor locale pentru anchete de această natură, urmărind astfel să recupereze nu numai obiectele in sine, ci și totalitatea datelor aferente care „ar permite să se tragă concluziuni istorice" [60].

A patra și cea mai însemnată modalitate de îmbogățire a Muzeului național de antichități a fost constituită încă din această perioadă de propria activitate de cercetare pe teren, atribuția de „a înființa și dirige [. . .] escursiunile și cercetările arheologice in țară" fiindu-i conferită încă din 1864, prin *Regulamentul de organizare.*

1.6.1. Gr. Tocilescu a reușit însă cel dintîi să creeze practic și eficient această funcție de cercetare științifică a muzeului, imprimîndu-i chiar de la început un ritm deosebit de dinamic.

Seria de „escursiuni arheologice" și campanii de săpături, în care a antrenat sub directa lui conducere custozii și desenatorii muzeului, a fost inițiată din primul an al direcției sale și a vizat nu numai epoca romană, pentru care importanța cercetărilor lui Tocilescu este bine stabilită, ci și epoca medievală și chiar preistoria. Astfel, în 1881 a efectuat cercetări în Insula Șerpilor și la Troesmis, de unde a recuperat pentru MNA cîteva inscripții și unde a reușit să facă săpături în 1882, 1889 și 1890 [61]. În 1882 făcea „esplorațiuni" la Constanța și Adamclisi, iar în anul următor, „noi escursiuni arheologice" în Dobrogea și începea săpăturile la Adamclisi [62]. Cercetările la monumentul triumfal, la mausoleu și, începînd din 1890, în municipiul Tropaeum Traiani [63] aveau să-l conducă la cel mai spectaculos rezultat al carierei sale — identificarea numelui și a semnificației

[58] Astfel au fost, spre exemplu, I. Oprea, director al Școlii din Ostrov, I. Bănescu, revizor școlar în Dobrogea — deosebit de activ — , I. Ionescu, învățător la Școala mixtă din comuna Enigea (Deleni) și D. Poppescu, director al Școlii primare de băieți din Medgidia — foarte eficienți pentru lucrările de transportare a pietrelor de la Adamclisi la Rasova — , D. Mardan, director al Școlii normale „Costache Negri" din Galați.

[59] Arhiva MNA, Dosar 5/1881, f. 53; 6/1885, f. 43—44 și 49; 61; 7/1890, f. 75; 58—62; 65; *cf.* 8/1893, f. 72 și 183.

[60] Ibidem, Dosar 14/1905, f. 77, *cf.* 13/1904, f. 69 (tezaurul de la Negrașiu); 6/1886, f. 108—114; 131 (tezaurul de la Brădiceni); 8/1893, f. 181, *cf.* f. 66 și 75 (tezaurul de la Gostavăț); 8/1892, f. 79—80.

[61] Ibidem, Dosar 5/1881, f. 53; 123; 5/1882, f. 73; 7/1889, f. 64 și 88; 7/1890, f. 107; *cf.* Al.-S. Ștefan, BMI, 40, 1971, 4, p. 43—50.

[62] Arhiva MNA, Dosar 5/1882, f. 58; 5/1883, f. 64 și 68.

[63] *Cf.* I. Barnea, în *Tropaeum Traiani. I. Cetatea,* București, 1979, p. 15—24.

istorice a acestui important complex de ruine [64], în timp ce muzeul se îmbogățea cu metopele, fragmentele arhitectonice și sculpturale și cu valoroasa inscripție din timpul lui Constantin și Liciniu ; pentru a sugera cît de mari și de obstinate au trebuit să fie în acea vreme eforturile pentru transportarea acestora la MNA, menționăm că numai pentru partea superioară a statuii trofeului propriu-zis de la Adamclisi la Rasova au fost necesare 40 de zile, cu cîte 30—40 perechi de boi [65].

Paralel, același director a efectuat între 1884—1887 cercetări asupra istoriei și artei medievale românești la mănăstiri și biserici din Muntenia, Oltenia și Moldova (Pitești, Cozia, Horezu, Bistrița, Arnota, Tismana, Cotmeana, Tutana, Bisericani, Pîngărați, Vieroșu, Curtea de Argeș, Brîncoveni, Jitianu, Cotnari, Hîrlău), aducînd la muzeu numeroase manuscrise, cărți vechi, obiecte de artă și inscripții [66].

În 1888 a săpat la Petrești, jud. Vlașca, ajungînd la concluzia că acolo „a fost [. . .] o stațiune preistorică mai veche decît Cucuteni și Vădastra", iar în 1890 efectua un sondaj la Sinaia, recuperînd încă 5 toporașe de bronz, pe lîngă cele 21 găsite întîmplător de localnici [67].

Ulterior, săpăturile muzeului au fost acaparate aproape exclusiv de obiectivele epocii romane. Gr. Tocilescu a identificat astfel și a explorat cel dintîi limesul alutan și pe cel transalutan, prin cercetări de suprafață care au dus la reperarea drumurilor romane Drobeta — Turnu Severin — pasul Vulcan — Sarmizegetusa, și Celei — Reșca — Rîmnicu Vîlcea — Turnu Roșu — Alba Iulia [68], cît și prin săpături și sondaje la castrele de la Drajna de Sus (în 1888), Slăveni (1893), Racovița-Copăceni (1894), Răcari (1897—1898), Bivolari și Bumbești (1897) [69]. A săpat la Reșca (1901), a deschis șantier arheologic la Drobeta — Turnu Severin, atît la castru cît și la fundațiile podului lui Traian (1896—1897) [70]; a făcut cercetări de suprafață de-a lungul „Brazdei lui Novac" și un sondaj la Mănești (1891) [71].

În Dobrogea a efectuat săpături sistematice la Constanța, în necropola greco-romană și la ruinele reperate prin lucrările pentru amenajare a

---

64 Gr. Tocilescu, AARDezbateri, s. II, 13, 1890/1891, p. 29—36 ; 38—40 ; idem, Bolletino dell' Istituto Archeologico Germanico (Roma), 6, 1891, 1, p. 151—152 ; idem, RIAF, 7, 1894, p. 260—300 ; idem, AARDezbateri, s. II, 14, 1891/1892, p. 13—34 ; idem, *Castrul Tropaeum Traiani de lîngă Adam-Klissi. Raport prezentat d-lui Ministru al Cultelor și Instrucțiunii Publice*, București, 1892, 9 p. ; idem, Tinerimea română, 9, 1894, 1, p. 1—11 ; idem, *Monumentul de la Adamklissi* : Tropaeum Traiani (publicat în colaborare cu O. Benndorf și G. Niemann), Viena, 1895, 172 p. (și în ediție germană, 149 p.) ; idem, RIAF, 10, 1909, p. 87—105.

65 Arhiva MNA, Dosar 8/1893, f. 143.

66 Ibidem, Dosar 6/1885, f. 106—163 ; 165 ; 171—173 ; 269—272 ; Gr. Tocilescu, *Biserica episcopală a monastirei Curtea-de-Argeș*, București, 1886, 102 p. + 32 il. ; idem, AARMemorii, s. II, 8, 1885/1886, p. 151—238 ; Arhiva MNA, Dosar 6/1887, f. 7 ; 70 ; 80 ; Dosar 6/1888, f. 6—8 ; 8/1893, f. 166 ; 14/1907, f. 126.

67 Ibidem, Dosar 7/1888, f. 139 ; 7/1890, f. 75 ; *cf.* f. 58—62 și 65.

68 Ibidem, Dosar 8/1891, f. 141 (însoțit și de prof. C. Cichorius din Leipzig) ; Dosar 9/1894, f. 161 ; 9/1895, f. 277—280 ; 10/1896, f. 285 ; 11/1898, f. 85 ; 100 ; 12/1899, f. 116 ; 14/1905, f. 113 ; 124.

69 Ibidem, Dosar 7/1888, f. 141 ; *cf.* f. 31 ; 8/1893, f. 85 ; 197—201 ; 9/1894, f. 51 ; 164—165 ; 168 ; 185 ; 192 ; *cf.* 122 ; 11/1897, f. 54 ; 256 ; 342 ; 344 ; 261 ; 11/1898, f. 48 ; *cf.* 85 și 100 ; 12/1899, f. 110.

70 Ibidem, Dosar 12/1901, f. 188 ; 10/1896, f. 49 ; 68 ; 217 ; 223.

71 Ibidem, Dosar 9/1895, f. 277—280 ; 10/1896, f. 285 ; 313—315 ; 8/1891, f. 45.

portului (1897—1898) [72]; a descoperit cetatea Axiopolis prin săpături relativ ample la Hinog (1898) și a efectuat sondaje la Mangalia (1901) [73], continuînd concomitent a efectua repetate „escursiuni arheologice" în județele Tulcea și Constanța, „prin sate, prin cîmpii și mai cu seamă prin cimitirele părăsite ale Dobrogei", pentru recuperarea de monumente arheologice (1890, 1891, 1897, 1901, 1903, 1904, 1905) [74]. Rezultatele acestor intense investigații au fost de o parte producerea unei serii de studii ce au aruncat primele lumini clare asupra istoriei vechi a țării [75], iar de altă parte înzestrarea Muzeului național cu sute de documente de valoare inestimabilă.

1.6.2. Din păcate, cercetările întreprinse de acest pionier al arheologiei românești au avut o serie de carențe, determinate atît de limitele metodologice proprii epocii în care Gr. Tocilescu se formase științific, cît și de dificultățile de a face față — în parte și din cauza îndelungatei sale suferințe cardiace — masei copleșitoare de probleme complexe pe care singur le ridicase prin desțelenirea entuziastă și rapidă a atîtor viitoare domenii de specializare ale arheologiei românești. Instrucțiunile pe care le dădea unuia dintre colaboratorii săi exprimă destul de clar metoda sa de săpătură : „procură-ți un ciur cu care în prezența Dtale să se strecoare pămîntul [. . .] spre a găsi obiecte, [. . .] nu dărîma vreun zid, nu sparge vreun obiect și notează într-un ziar pe fiecare zi ceea ce sapi și ceea ce se găsește ca și locul unde s-a[u] găsit obiectele" [76]. Respectarea documentului arheologic și precizia înregistrării reprezentau totuși — chiar în absența metodei stratigrafice — un progres notabil față de cercetările arheologice ale predecesorilor săi. De altă parte, un element absolut modern al concepției sale era preocuparea pentru localizarea topografică exactă a obiectivelor arheologice, preocupare care l-a determinat să folosească hărți la scările 1/50 000 și 1/20 000 și planuri de orașe [77], să solicite în 1891 Ministerului de Război „să însărcineze un ofițer de geniu cu facerea planului topografic al localității Adamclisi" și al împrejurimilor ei [78], iar în 1892 să înceapă valoroasa colaborare cu inginerul topograf P. Polonic. În sfîrșit, trebuie adăugat ca element pozitiv grija lui Tocilescu pentru consolidarea monumentelor dezvelite prin săpături, un exemplu în acest sens consti-

---

[72] Ibidem, Dosar 7/1890, f. 89 ; 106—107 ; 11/1897, f. 284 ; *cf.* 286 ; 393—394 ; 11/1898, f.7—8 ; *cf.* 12/1899, f. 157 și 116.

[73] Ibidem, Dosar 11/1898, f. 203 ; 12/1901, f. 156.

[74] Ibidem, Dosar 7/1890, f. 97—107 ; *cf.* 69 ; 8/1891, f. 51—52 ; 82 ; 112—113 ; 11/1897, f. 293 ; 367 ; 13/1904, f. 99 (Mangalia, 1901) ; f. 94 (Constanța, Adamclisi și Mangalia, 1903) ; 134—135 ; 14/1905, f. 109.

[75] La publicațiile menționate *supra*, notele 37, 38 și 64, se adaugă : Gr. Tocilescu, AARDezbateri, s. II, 18, 1895/1896, p. 97—113 ; idem, *Omer la Reșca*, București, 1897, 8 p. ; idem, *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie. Communications faites à l'Académie des Inscriptions et Belles Lettres de Paris. 1892—1899*, București, 1900, 243 p. ; idem, AARDezbateri, s. II, 24, 1901/1902, p. 27—30 ; idem, *loc. cit.*, 25, 1902/1903, p. 11 ; p. 14 ; idem, Tinerimea română, 5, 1902, p. 14 *sq.* ; idem, în *Festschrift Otto Hirschfeld*, Berlin, 1903, p. 354—359 = RIAF, 9, 1903, p. 267—275 ; idem, AA, 1904, 3, p. 2 ; idem, AARDezbateri, s. II, 29, 1906/1907, p. 100—103.

[76] Arhiva MNA, Dosar 11/1897, f. 349 ; *cf.* f. 344.

[77] Ibidem, Dosar 12/1899, f. 78 ; 83 ; 157.

[78] Ibidem, Dosar 8/1891, f. 108.

tuind-l „lucrările pentru acoperirea cu ciment a zidurilor dezgropate" de la Adamclisi [79].

1.7.1. Pe lîngă săpăturile arheologice întreprinse din propria sa inițiativă, conducerea MNA primise prin *Regulamentul* din 1864 și misiunea de a „dirija" orice alte cercetări de această natură. Această atribuție, care viza protecția patrimoniului arheologic, a fost amplificată de *Regulamentul explorărilor și cumpărărilor de obiecte antice* din 1874 și întărită de *Legea* din 1893, care prevedea că Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice avea să acorde particularilor autorizația de a face săpături numai „dupe ce se va lua avisul directorului Muzeului de Antichități", aceste prevederi fiind precizate și de *Regulamentul* din 1893.

Pînă în 1892, direcției muzeului i s-au solicitat aprobări de săpătură doar sporadic și numai de către marii colecționari, dar ulterior a crescut vertiginos numărul cererilor particularilor, care invocau de obicei informații locale despre comori îngropate. Gr. Tocilescu a fost pus în situația de a aviza favorabil zeci de asemenea săpături, atunci cînd acestea anexau toate actele prevăzute de *Regulament*, dar a respins ferm alte zeci de cereri, fie pentru vicii de formă — cel mai des pentru absența planului prealabil a săpăturii propuse — , fie mai ales, și în mod intransigent, pentru că acestea ar fi putut afecta vestigiile arheologice de care avea cunoștință în zonele respective [80], protestînd în repetate rînduri în memorii oficiale împotriva acestor cereri de săpături particulare și împotriva „scormonitorilor comorilor", care „au ajuns o adevărată calamitate" [81].

1.7.2. Muzeul național de antichități a făcut eforturi susținute și pe alte căi și și-a cîștigat merite apreciabile în perioada 1881—1909 pentru îndeplinirea misiunii sale de a asigura protecția patrimoniului arheologic al țării. Directorul său a acționat în acest sens și ca membru de drept al Comisiunii monumentelor publice, căreia în 1893 *Legea pentru conservarea și restaurarea monumentelor publice* îi stabilise ca obiectiv imediat de a alcătui „inventarul general al tuturor edificiilor și obiectelor vechi din țară care presintă un deosebit interes istoric sau artistic, pentru a căror conservare să se ia măsuri", mergîndu-se pînă la „exproprierea pentru causă de utilitate publică" și la pedeapsa penală pentru contravenienți.

În această activitate, direcția muzeului a întîmpinat numeroase dificultăți și numeroase eșecuri, fiecare reușită fiind smulsă numai prin perseverente stăruințe. Extrem de vigilent, solicitînd adesea informații despre starea monumentelor antice și medievale nu doar oficialităților, ci și persoanelor particulare, Gr. Tocilescu nu s-a lăsat descurajat, făcînd repetate demersuri pentru salvarea și protecția monumentelor și a siturilor și propunînd în acest scop să fie înscrise în *Inventarul general* cît mai multe așezări și fortificații antice. A subordonat aceluiași scop atît munca la „întocmirea chărții archeologice a țării" [82], cît și eforturile pentru a obține stabilirea de rezervații arheologice, pe baza planurilor precise pe care le înainta în mod operativ.

---

[79] Ibidem, Dosar 14/1907, f. 182.

[80] Ibidem, Dosar 11/1898, f. 142—143; 136; 12/1899, f. 85; 12/1901, f. 161; 14/1907, f. 183; 185; 189; 15/1908, f. 136, *cf.* 151; 15/1909, f. 182.

[81] Ibidem, 13/1902, f. 149; 14/1907, f. 212.

[82] Ibidem, Dosar 11/1897, f. 243.

Natura și dificultatea obstacolelor opuse acestei activități nu numai de către particulari, ci și de autorități, sînt sugestiv ilustrate de cazul cetății Capidava. Afîlnd în 1891 că ea „se dărîmă de către un particular pentru a scoate peatra necesară la construcțiunea podului Cernavoda", ancheta imediată a lui Tocilescu descoperea că acesta luase „în arendă pe termen de cinci ani acel castru drept carieră de peatră și [...] desface zidurile, sfărîmă petrele cu inscripțiuni, obiecte vechi de mare preț se strecoară prin mijlocirea arendașului și se duc în străinătate, altele [...] se aruncă intenționat în Dunăre, pentru a se ascunde însemnătatea ruinelor"; în consecință, directorul muzeului a cerut forului tutelar de o parte să intervină de urgență la Ministerul Domeniilor pentru „a opri dărîmarea mai departe a castrului", iar de altă parte, „să delege un inginer care împreună cu subscrisul să viziteze toate cele[l]alte cariere scoase la licitațiune [prin Monitorul oficial nr. 94/1891], spre a cerceta care din ele conține ruine antice și prin urmare trebuiesc scoase din licitațiune, deoarece [...] figurează pînă chiar și cetatea Ienisala, cea mai însemnată ruină bizantină din Dobrogea" [83]. A revenit insistent pentru Capidava în 1893 și în 1898, fără a obține însă oprirea carierei, ci numai semnalarea de către prefectura orașului Constanța a zidurilor antice descoperite incidental [84].

Tenace și vigilentă, direcția MNA a cerut în 1894 „o severă anchetă [... și] a opri pe locuitori să ridice petrele scoase" din castrul de la Cochirleni [85], iar în 1897 a cerut să fie deferiți justiției cei ce scoseseră piatră din ruinele de la Vadu, din acelea ale „cetății Istropolis, aflătoare în balta comunei Caranusuf" [86], din zidurile cetăților de la Pantelimon (Ulmetum), Niculițel, Enisala, Slava Rusă și a celor vinovați de dispariția a două inscripții [87]; în 1904 a reclamat măsuri similare în favoarea cetății Măcin, iar în 1907 pentru Slava Rusă, Dervent, Mangalia și Histria [88].

Încă din 1897, într-un amplu memoriu adresat forului tutelar, Gr. Tocilescu protesta vehement împotriva numeroaselor distrugeri de monumente și, după exemplificări concrete de încălcare a articolelor 4, 9 și 39 ale *Legii* din 1893 și a articolelor 5, 6, 40 și 41 ale *Regulamentului* aferent, conchidea alarmat: „În scurt, legea [...] a rămas literă moartă, și dacă va mai dura o asemenea stare de lucruri, nu vor mai rămîne nici monumente de conservat". Cu aceeași ocazie, propunea o serie de măsuri menite să antreneze în această activitate oficialitățile locale și diferitele ministere și cerea a se „institui cîte o comisiune pentru supravegherea monumentelor" la Drobeta-Turnu Severin, Constanța, Mangalia, Hîrșova, Ostrov, Măcin, Isaccea, „cît și în celelalte comune" [89].

Același director a solicitat în repetate rînduri ca prefecturile și primăriile locale să ia măsuri pentru paza cetăților: la Troesmis (1890), la Adamclisi — unde a obținut doi paznici, angajați ai MNA, cu începere din 1894—1895 —, la Racovița-Copăceni — unde a obținut un paznic în 1894 —.

---

[83] Ibidem, Dosar 8/1891, f. 172.
[84] Ibidem, Dosar 8/1893, f. 157; 11/1898, f. 104; 180; 187.
[85] Ibidem, Dosar 9/1894, f. 182.
[86] Ibidem, Dosar 11/1897, f. 36; 92; 255.
[87] Ibidem, Dosar 11/1897, f. 386; 232; 369; 262; 263; *cf.* 14/1907, f. 172.
[88] Ibidem, Dosar 14/1907, f. 172; 13/1904, f. 29; *cf.* 30.
[89] Ibidem, Dosar 11/1897, f. 382—383; *cf.* 9/1894, f. 182.

tuind-l „lucrările pentru acoperirea cu ciment 'a zidurilor dezgropate" de la Adamclisi [79].

1.7.1. Pe lîngă săpăturile arheologice întreprinse din propria sa iniţiativă, conducerea MNA primise prin *Regulamentul* din 1864 şi misiunea de a „dirija" orice alte cercetări de această natură. Această atribuţie, care viza protecţia patrimoniului arheologic, a fost amplificată de *Regulamentul explorărilor şi cumpărărilor de obiecte antice* din 1874 şi întărită de *Legea* din 1893, care prevedea că Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii Publice avea să acorde particularilor autorizaţia de a face săpături numai „dupe ce se va lua avisul directorului Muzeului de Antichităţi", aceste prevederi fiind precizate şi de *Regulamentul* din 1893.

Pînă în 1892, direcţiei muzeului i s-au solicitat aprobări de săpătură doar sporadic şi numai de către marii colecţionari, dar ulterior a crescut vertiginos numărul cererilor particularilor, care invocau de obicei informaţii locale despre comori îngropate. Gr. Tocilescu a fost pus în situaţia de a aviza favorabil zeci de asemenea săpături, atunci cînd acestea anexau toate actele prevăzute de *Regulament*, dar a respins ferm alte zeci de cereri, fie pentru vicii de formă — cel mai des pentru absenţa planului prealabil a săpăturii propuse — , fie mai ales, şi în mod intransigent, pentru că acestea ar fi putut afecta vestigiile arheologice de care avea cunoştinţă în zonele respective [80], protestînd în repetate rînduri în memorii oficiale împotriva acestor cereri de săpături particulare şi împotriva „scormonitorilor comorilor", care „au ajuns o adevărată calamitate" [81].

1.7.2. Muzeul naţional de antichităţi a făcut eforturi susţinute şi pe alte căi şi şi-a cîştigat merite apreciabile în perioada 1881—1909 pentru îndeplinirea misiunii sale de a asigura protecţia patrimoniului arheologic al ţării. Directorul său a acţionat în acest sens şi ca membru de drept al Comisiunii monumentelor publice, căreia în 1893 *Legea pentru conservarea şi restaurarea monumentelor publice* îi stabilise ca obiectiv imediat de a alcătui „inventarul general al tuturor edificiilor şi obiectelor vechi din ţară care presintă un deosebit interes istoric sau artistic, pentru a căror conservare să se ia măsuri", mergîndu-se pînă la „exproprierea pentru causă de utilitate publică" şi la pedeapsa penală pentru contravenienţi.

În această activitate, direcţia muzeului a întîmpinat numeroase dificultăţi şi numeroase eşecuri, fiecare reuşită fiind smulsă numai prin perseverente stăruinţe. Extrem de vigilent, solicitînd adesea informaţii despre starea monumentelor antice şi medievale nu doar oficialităţilor, ci şi persoanelor particulare, Gr. Tocilescu nu s-a lăsat descurajat, făcînd repetate demersuri pentru salvarea şi protecţia monumentelor şi a siturilor şi propunînd în acest scop să fie înscrise în *Inventarul general* cît mai multe aşezări şi fortificaţii antice. A subordonat aceluiaşi scop atît munca la „întocmirea chărţii archeologice a ţării" [82], cît şi eforturile pentru a obţine stabilirea de rezervaţii arheologice, pe baza planurilor precise pe care le înainta în mod operativ.

---

[79] Ibidem, Dosar 14/1907, f. 182.

[80] Ibidem, Dosar 11/1898, f. 142—143; 136; 12/1899, f. 85; 12/1901, f. 161; 14/1907, f. 183; 185; 189; 15/1908, f. 136, *cf.* 151; 15/1909, f. 182.

[81] Ibidem, 13/1902, f. 149; 14/1907, f. 212.

[82] Ibidem, Dosar 11/1897, f. 243.

Natura și dificultatea obstacolelor opuse acestei activități nu numai de către particulari, ci și de autorități, sînt sugestiv ilustrate de cazul cetății Capidava. Afîlnd în 1891 că ea „se dărîmă de către un particular pentru a scoate peatra necesară la construcțiunea podului Cernavoda", ancheta imediată a lui Tocilescu descoperea că acesta luase „în arendă pe termen de cinci ani acel castru drept carieră de peatră și [...] desface zidurile, sfărîmă petrele cu inscripțiuni, obiecte vechi de mare preț se strecoară prin mijlocirea arendașului și se duc în străinătate, altele [...] se aruncă intenționat în Dunăre, pentru a se ascunde însemnătatea ruinelor"; în consecință, directorul muzeului a cerut forului tutelar de o parte să intervină de urgență la Ministerul Domeniilor pentru „a opri dărîmarea mai departe a castrului", iar de altă parte, „să delege un inginer care împreună cu subscrisul să viziteze toate cele[l]alte cariere scoase la licitațiune [prin Monitorul oficial nr. 94/1891], spre a cerceta care din ele conține ruine antice și prin urmare trebuiesc scoase din licitațiune, deoarece [...] figurează pînă chiar și cetatea Ienisala, cea mai însemnată ruină bizantină din Dobrogea" [83]. A revenit insistent pentru Capidava în 1893 și în 1898, fără a obține însă oprirea carierei, ci numai semnalarea de către prefectura orașului Constanța a zidurilor antice descoperite incidental [84].

Tenace și vigilentă, direcția MNA a cerut în 1894 „o severă anchetă [... și] a opri pe locuitori să ridice petrele scoase" din castrul de la Cochirleni [85], iar în 1897 a cerut să fie deferiți justiției cei ce scoseseră piatră din ruinele de la Vadu, din acelea ale „cetății Istropolis, aflătoare în balta comunei Caranusuf" [86], din zidurile cetăților de la Pantelimon (Ulmetum), Niculițel, Enisala, Slava Rusă și a celor vinovați de dispariția a două inscripții [87]; în 1904 a reclamat măsuri similare în favoarea cetății Măcin, iar în 1907 pentru Slava Rusă, Dervent, Mangalia și Histria [88].

Încă din 1897, într-un amplu memoriu adresat forului tutelar, Gr. Tocilescu protesta vehement împotriva numeroaselor distrugeri de monumente și, după exemplificări concrete de încălcare a articolelor 4, 9 și 39 ale *Legii* din 1893 și a articolelor 5, 6, 40 și 41 ale *Regulamentului* aferent, conchidea alarmat: „În scurt, legea [...] a rămas literă moartă, și dacă va mai dura o asemenea stare de lucruri, nu vor mai rămîne nici monumente de conservat". Cu aceeași ocazie, propunea o serie de măsuri menite să antreneze în această activitate oficialitățile locale și diferitele ministere și cerea a se „institui cîte o comisiune pentru supravegherea monumentelor" la Drobeta-Turnu Severin, Constanța, Mangalia, Hirșova, Ostrov, Măcin, Isaccea, „cît și în celelalte comune" [89].

Același director a solicitat în repetate rînduri ca prefecturile și primăriile locale să ia măsuri pentru paza cetăților: la Troesmis (1890), la Adamclisi — unde a obținut doi paznici, angajați ai MNA, cu începere din 1894—1895 —, la Racovița-Copăceni — unde a obținut un paznic în 1894 —,

83 Ibidem, Dosar 8/1891, f. 172.
84 Ibidem, Dosar 8/1893, f. 157; 11/1898, f. 104; 180; 187.
85 Ibidem, Dosar 9/1894, f. 182.
86 Ibidem, Dosar 11/1897, f. 36; 92; 255.
87 Ibidem, Dosar 11/1897, f. 386; 232; 369; 262; 263; *cf.* 14/1907, f. 172.
88 Ibidem, Dosar 14/1907, f. 172; 13/1904, f. 29; *cf.* 30.
89 Ibidem, Dosar 11/1897, f. 382—383; *cf.* 9/1894, f. 182.

la Hinog (1898) şi la Turnu Severin — pentru care, după demersuri începute în 1896, a obţinut abia în 1909 înfiinţarea unui post de custode „pentru paza exclusivă a ruinelor” castrului şi podului lui Traian [90].

Treapta superioară a activităţii Muzeului naţional de antichităţi pentru protecţia patrimoniului arheologic a constituit-o lupta pentru crearea de rezervaţii arheologice. În 1895 Gr. Tocilescu susţinea că drumurile romane pe care le identificase în Oltenia „ar putea fi prin lege clasificate ca drumuri publice” şi cerea ca „terenurile ocupate de cetăţile : Malva [eroare pentru Sucidava, n.a.] (Celei), Romula (Reşca), Acidava (Ienuşeşti), Rusidava (Drăgăneşti), Pons Aluti (Ioneşti-Govora), Buridava (Stolniceni-Boroneasa), Castra Traiana (Bujoreni), Arutela (Bivolari), Praetorium (Racoviţa-Copăceni) — să fie declarate monumente publice, cu despăgubirea cuvenită proprietarilor, acolo unde nu e statul proprietar. Tot asemenea se va proceda şi cu celelalte cetăţi romane constatate, dar al căror nume antic nu-l cunoaştem. Harta tuturor acestor aşezăminte romane, ca şi a drumurilor este deja întocmită” [91].

A intervenit ulterior la forul tutelar cerind exproprieri şi rezervaţii pentru cetăţile de la Jidova, Racoviţa-Copăceni şi Cius [92]; a dedicat o serie lungă de demersuri între 1893—1908 valurilor de apărare din Dobrogea şi castrelor aferente, „pentru a nu se mai scoate pe viitor piatră din val”, pentru a se lăsa proprietarilor „numai folosinţa de păşune a acestor terenuri” ca măsură de protecţie provizorie, pînă la expropriere, care „ar fi poate prea costisitoare”, însemnînd prin „muşuroaie” o zonă rezervată pentru apărarea Valului lui Traian” [93]. Pentru marile oraşe romane Romula şi Sucidava de la Reşca-Hotărani şi Celei, intervenţiile lui Tocilescu au durat circa două decenii, solicitînd — fără succes — exproprierile necesare pentru a se opri distrugerile produse de localnici şi argumentînd în 1897 pentru Romula : „căci de se va continua tot astfel, nu va mai rămînea din *Mica Romă*, cel mai însemnat stabiliment roman din Dacia Malvensă, nici măcar peatră peste peatră — ci totul se va distruge, cu toate măsurile protectrice, cari au rămas şi vor rămine literă moartă ” [94]. Între 1896 şi 1909 Gr. Tocilescu a luptat şi pentru instituirea unei rezervaţii arheologice la Drobeta-Turnu Severin, cerînd „a se împrejmui terenul cu castrul” şi „exproprierea [. . .] în interesul conservării acestei ruine, împreună cu cele două picioare aparente ale podului lui Traian”; înfruntînd răspunsuri negative , Tocilescu a insistat, înaintînd şi „planul alcătuit de către Direcţia Muzeului” pentru rezervaţie, obţinînd in 1898 iniţierea măsurilor de expropriere şi reluarea lor în 1909 [95], revenindu-i însă lui V. Pârvan să definitiveze demersurile pentru instituirea acestei rezervaţii arheologice.

În prealabil, Tocilescu obţinuse însă două succese de această natură : primul pentru ruinele romane de lîngă Turnu Măgurele, unde terenul „a

---

[90] Ibidem, Dosar 7/1890, f. 152 ; 9/1894, f. 92 ; 95 ; 202 ; 210—212 ; 9/1895, f. 246 ; 135 ; 158 ; 162 ; 274 ; 11/1898, f. 103 ; 184 ; 203 ; 12/1901, f. 176 ; 185 ; 15/1909, f. 40.

[91] Ibidem, Dosar 9/1895, f. 221.

[92] Ibidem, Dosar 10/1896, f. 302 ; *cf.* f. 143 ; 158 ; 327 ; 330 ; 11/1898, f. 126.

[93] Ibidem, Dosar 8/1893, f. 195 ; 51 ; 56 ; 9/1894, f. 153 şi 182 ; 9/1895, f. 92 ; 180 ; 221 ; 11/1898, f. 174 şi 179 ; 186 ; 188 ; 201—202 ; 12/1899, f. 10—11 şi 79 ; *cf.* 15/1908, f. 229.

[94] Ibidem, Dosar 11/1897, f. 302 ; *cf.* 6/1885, f. 175 şi 178 ; 7/1890, f. 94 ; 7/1888, f. 45 ; 12/1901, f. 188 ; 103 ; 12/1899, f. 73 şi 74 ; 12/1900, f. 50 ; *cf.* f. 51 şi 52.

[95] Ibidem, Dosar 10/1896, f. 346 ; 11/1897, f. 379 ; 11/1898, f. 42—43 ; 105 ; 118—119 ; 15/1909, f. 40.

fost rezervat de către stat" și unde P. Polonic a fost delegat în 1895 pentru „a ridica planul și a fixa [printr-un șanț] vatra monumentului ce trebuie rezervat" [96], iar al doilea pentru Adamclisi, unde a obținut în același an realizarea unui șanț protector pentru trofeu, iar în 1906, la 10 ani după ce înaintase „planul de situațiune" cuprinzînd „terenul absolut necesar a se rezerva pentru ruinele Tropeului, Mausoleului, orașului militar și civil, bazilica, cimitirul și vilele de prinprejur", se dădeau muzeului „în primire [...] 130 ha trebuincioase monumentului" [97]. S-au creat astfel, la capătul unor îndelungate și îndîrjite stăruințe, primele rezervații arheologice din România, care au însemnat deopotrivă o contribuție importantă la conservarea patrimoniului nostru arheologic și un titlu de glorie pentru cel ce a deschis acest drum.

1.8. S-a apreciat că sub direcția lui Gr. Tocilescu, „una din figurile cele mai cunoscute în rîndurile arheologilor europeni" ai epocii și „primul arheolog român de teren cu o temeinică pregătire de specialitate" [98], MNA „a fost scos din inerție, înregistrînd un salt hotărîtor în evoluția sa ca instituție științifică activă" [99], devenind „un prim nucleu al arheologiei militante de la noi" [100]. Pe baza activității Muzeului național de antichități între anii 1881—1909 se poate conchide că, în ciuda unor limite metodologice inerente epocii, Gr. Tocilescu a contribuit în mod major și decisiv nu numai la îmbogățirea extraordinară a colecțiilor Muzeului — din care o parte însemnată a ajuns să constituie temeiul altor importante instituții de cultură ale țării — , dar și la modernizarea muzeului prin accentuarea profilului său arheologic și reușind să-i creeze, pentru prima dată în mod efectiv, complexul de funcții științifice moderne, de educație patriotică, de cercetare muzeografică și de teren și de protecție a patrimoniului arheologic național.

„[...] pentru ridicarea și înflorirea Muzeului, una din instituțiile de frunte pe care se razimă vaza și cinstea unei țări".

G. Murnu, 1910

2.1. Succesor al lui Gr. Tocilescu a fost numit G. Murnu, doctor în litere la München, membru corespondent al Academiei Române, din 1908 conferențiar, iar din 1910 profesor agregat de arheologie la Universitatea din București [101]. În ultimele luni ale anului 1909, o comisiune instituită de Ministerul Instrucțiunii a procedat la preluarea și transmiterea către G. Murnu a zestrei muzeului. În acest context se produce continuarea desprinderii din bogatele și variatele colecții ale Muzeului național de antichități a unor loturi de piese orientate spre alte instituții, într-un proces în

96 Ibidem, Dosar 7/1890, f. 50; 9/1895, f. 40; *cf.* 41; 61—62.

97 Ibidem, Dosar 7/1890, f. 38; 8/1892, f. 37; 9/1895, f. 189; 15/1908. f. 183 și 80; 245; 274 și 291; 10/1896, f. 328; *cf.* f. 293; 11/1898, f. 199; 13/1902, f. 26 și 145; *cf.* f. 148 și 219; 14/1906, f. 150; 82; 153.

98 Vl. Dumitrescu, *Muzeul Național de Antichități*, București, 1968. p. 8.

99 R. Vulpe, StCl, 6, 1964, p. 370.

100 M. Babeș, SCIVA, 32, 1981, 3, p. 322.

101 *Cf.* R. Vulpe, Revista muzeelor, 5, 1968, 2, p. 116—122.

esență firesc, dar nu lipsit și de măsuri subiective. În 1910 sînt transferate la Palatul artelor din Parcul Filaret mobilierul vechii Camere a deputaților și piese de artă religioasă medievală de la catedralele din Konstanz și Ulm, iar la Muzeul de etnografie și artă națională colecția de instrumente muzicale și acuarelele lui C. Popp de Szathmary. G. Murnu nu acceptă însă ușor decizia — motivată prin lipsa de securitate și spațiu la MNA — de predare către Academia Română a bogatelor colecții numismatice, argumentînd într-un insistent raport adresat Ministerului că fondul numismatic este în deplină siguranță la muzeu, care asigură prin personal și prin gardă militară o pază serioasă unor tezaure și mai valoroase. „Aceste [...] colecțiuni [...] stau într-o strînsă legătură cu istoria noastră veche — a cărei

Fig. 3. George Murnu.

oglindă cît se poate de fidelă trebuie să fie Muzeul de Antichități [...] ele sînt așadar o parte integrantă a acestui așezămînt și ridicarea lor ar aduce un gol resimțit în colecțiunile noastre" [102]. Neacceptînd decît transferarea provizorie [103] a loturilor neclasificate din depozite — care avea să rămînă definitivă, constituind baza Cabinetului numismatic al Academiei — G. Murnu a reușit să păstreze în Muzeu monedele din expoziție, insistînd pentru necesitatea completării acestora cu exemplare reprezentative chiar din fondul cedat și din viitoarele achiziții ale Academiei. Cu aceeași ocazie a reclamat restituirea pieselor de artă religioasă colecționate de Al.

---

[102] Arhiva MNA, Dosar 16/1910, f. 273.

[103] Condiția de custodie temporară cerută de G. Murnu a fost însușită de Ministerul Instrucțiunii și Cultelor și, inițial, și de Academie, *cf.* ibidem, f. 739; 115 și 156; *cf.* și C. Moisil, *op. cit. supra*, la nota 35.

Tzigara-Samurcaș la muzeul pe care-l conducea și care prin lege reveneau Muzeului de antichități, cerînd o clarificare pentru viitor între domeniile istoriei și etnografiei.

2.2. Anunțat în inauarie 1910 că pentru moment nu exista soluție pentru spațiul insuficient, directorul intervenea în aceeași lună la forul tutelar în vederea unor fonduri pentru reorganizarea expoziției existente. Lucrările de remaniere muzeistică au fost declanșate la finele acestei luni, G. Murnu avîndu-l drept consilier pe Sp. Popescu-Cegăneanu [104].

Limitat de același spațiu și de același buget, cu salarizări mici, G. Murnu nu a putu să determine nici o schimbare esențială în organizarea muzeului în raport cu ultimii ani ai direcției lui Gr. Tocilescu, nici în privința personalului — rămas același, comportînd un singur cadru licențiat (D. M. Teodorescu), la care a fost cooptat temporar, în afara schemei, arhitectul Sp. Popescu-Cegăneanu — , nici în privința creșterii colecțiilor. Sînt însă de menționat, în afara puținelor obiecte și monede trimise muzeului de autorități județene, doar colecția de 220 ceasuri a generalului Al. Budișteanu și o parte din colecția generalului Ipătescu [105].

2.3. Conform legislației din 1892—1893, G. Murnu a avut de exercitat controlul asupra săpăturilor pentru antichități și comori, refuzînd și el majoritatea autorizațiilor solicitate. S-a intersesat activ de descoperirile de la Reșca [106] și a intervenit la autoritățile de resort pentru reprimarea prin justiție a unor încălcări ale legii sau a unor intervenții distructive asupra monumentelor [107].

2.4. În 1910 G. Murnu a avut a se ocupa, împreună cu D. Onciul, de organizarea secțiunii românești pentru Expoziția de la Roma din 1911, la care Muzeul național de antichități a participat cu 60 de mulaje de piese antice, cu copiile galvanoplastice ale tezaurului de la Pietroasa și cu planuri ale unor cetăți antice [108].

2.5. Lipsa unor mutații notabile în 1909—1910 nu înseamnă că G. Murnu nu a încercat să îmbunătățească starea muzeului. Într-un amplu memoriu prezentat Ministerului — și care amintește nenumăratele rapoarte similare ale lui Gr. Tocilescu, dar care se apropie mai mult, prin concepție, de cele ale succesorului său — , G. Murnu deplîngea în primul rînd lipsa unei biblioteci arheologice corespunzătoare, necesară formării unor cadre arheologice specializate, insista îndeosebi pentru angajarea unui arhitect, cerea fonduri mai mari atît pentru achiziții cît și pentru săpături sistematice — constatînd că majoritatea săpăturilor anterioare „au avut ca scop imediat nu interese curat arheologice, cît istorice și mai ales epigrafice" — și pleda pentru necesitatea unui buletin al muzeului [109]. A fost preocupat și de „studierea și catalogarea științifică" a patrimoniului MNA, publicînd

---

104 Arhiva MNA, Dosar 16/1910, f. 276; 281.

105 Ibidem, f. 137; 144; 415.

106 Ibidem, f. 32; 240; 268.

107 Ibidem, f. 85; 249; 286; 494; 509.

108 Ibidem, f. 119; 174; 361; 445; 497.

109 Ibidem, f. 435—438.

el însuşi un catalog al vaselor pictate greceşti [110] şi încurajîndu-l pe Sp. Popescu-Cegăneanu să elaboreze un prim fascicol al catalogului Secţiei ecleziastice a muzeului [111].

2.6. O concepţie marcat diferită de cea a lui Tocilescu — şi în aceeaşi măsură mai apropiată de cea a lui Pârvan — a manifestat G. Murnu în domeniul modului de abordare şi practicare a săpăturilor arheologice, şi această evoluţie îşi găseşte explicaţia în primul rînd în progresul general european înregistrat în acest sens de la o generaţie la alta. Scurtul episod dedicat cercetărilor de teren de la Tropaeum Traiani [112] de celebrul traducător al lui Homer ocupă un loc semnificativ în istoria arheologiei clasice româneşti, printr-un sensibil plus de rigoare, prin acuitatea observaţiilor de detaliu şi a interpretării elementelor tehnicii constructive a monumentelor, prin reclamarea stratigrafiei [113] şi prin publicarea mult mai rapidă şi circumstanţiată a cercetărilor.

2.7. O optică nouă a avut G. Murnu şi în privinţa muzeelor teritoriale, el însuşi iniţiind în 1910 ridicarea construcţiei unui muzeu al cetăţii Tropaeum Traiani, de care avea să se ocupe, pînă la terminare, cîţiva ani încă după părăsirea direcţiei MNA. Acest muzeu era conceput să aibă un caracter mai general, adăpostind nu numai piesele netransportabile în capitală, dar şi descoperirile din zonă, constituind atît un punct de interes ştiinţific, cît şi ,,o şcoală de învăţătură practică" pentru comună ; G. Murnu a publicat şi catalogul acestui nou aşezămînt [114].

„Muzeul Naţional de Antichităţi [...] singură instituţie superioară de cercetări ştiinţifice în domeniul arheologiei în România"

V. Pârvan, 1919

3.0. În urma demisiei lui G. Murnu, ,,Vasile Pârvan agregat la Facultatea de litere din Bucureşti a fost numit pe ziua de 15 decembrie 1910 în postul de director al Muzeului naţional de antichităţi " [115]. Tînărul profesor universitar se întorsese de curînd în ţară, cu o serioasă specializare — în filologie clasică, istoriografie antică, epigrafie şi arheologie, începută la Bucureşti şi desăvîrşită timp de cinci ani la Jena, Berlin şi Breslau — , cu o amplă viziune istorică — implicînd ca obiective majore dezvăluirea originilor poporului român şi integrarea istoriei sale în aceea universală — şi cu un program complex de modernizare a arheologiei româneşti [116]. Distanţa de circa două generaţii care îl despărţea de Gr. Tocilescu, progresele de concepţie şi de metodă realizate în acest răstimp şi propriul său spirit critic şi dinamic i-au permis lui V. Pârvan să remarce o serie de neajunsuri

---

110 G. Murnu, *Vase pictate greceşti. Vase geometrice*, Bucureşti, 1910, 55 p.

111 Arhiva MNA, Dosar 16/1910, f. 435.

112 G. Murnu, BCMI, 3, 1910, p. 157—161 ; 4, 1911, p. 79—82; AARMSI, s. II, 36, 1913/1914, p. 421—440.

113 *Cf.* Alexandra Ştefan, SCIVA, 33, 1982, 3, p. 310.

114 G. Murnu, BCMI, 6, 1913, p. 97—122.

115 Arhiva MNA, Dosar 16/1910, f. 242 ; 243.

116 Alexandra Ştefan, *op. cit.*, p. 302—307.

ale activității marelui său predecesor la direcția muzeului. Pentru remedierea acestora, s-a angajat în mod deliberat într-o acțiune sistematică și de anvergură, vizînd încadrarea de arheologi specializați — pe care-i forma în prealabil în Seminarul de istorie antică al facultății și pe propriile-i șan-

Fig. 4. Vasile Pârvan.

tiere — , promovarea metodelor moderne de cercetare istorică și arheologică de teren și realizarea unui program judicios de săpături arheologice, subordonat necesității de clarificare a unor probleme fundamentale ale istoriei naționale [117].

3.1. După propuneri aproape anuale de modificare a bugetului și a schemei muzeului, V. Pârvan a reușit cu destulă greutate de o parte să înființeze posturi noi, cu titulatură și răspundere corespunzătoare celor din ierarhia universitară [118], iar de altă parte să angajeze tineri pasionați care, cu rare excepții, aveau să se înscrie curînd în pleiada istoricilor noștri, ca specialiști în arheologie clasică și preistorică, în numismatică și epigrafie. În repetate rînduri aceste eforturi i-au fost însă zădărnicite de salarizarea mult inferioară la MNA, în special după război, față de alte instituții similare și de învățămîntul secundar, unde au plecat bună parte dintre licențiații care activaseră cîte 3—4 ani la muzeu.

[117] *Cf. ibidem*, p. 308.

[118] Arhiva MNA, Dosar 17/1911, f. 57 și 67 ; f. 361—362 ; 18/1912, f. 476 și 502 ; 21/1915, f. 187—189 ; 26/1923, f. 138—139 ; 27/1924, f. 89.

În decembrie 1911 a fost angajat copist (secretar) M. Doraş, care a decedat însă prematur în 1917 [119]. În anul următor D. M. Teodorescu, fost gardian ridicat de V. Pârvan la rangul de asistent onorific, a fost promovat pe un post nou înfiinţat de „preparator conservator", pentru a deveni subdirector în 1916 [120]. H. Metaxa, viitor arheolog, numismat şi asistent universitar, a fost angajat în acelaşi an custode, promovat asistent în 1916 şi conservator în 1919 [121]. Cel ce avea să devină specialist în onomastica tracă, profesor universitar la Cluj şi director al Şcolii române din Roma, G. G. Mateescu, a suplinit pe M. Doraş în 1914—1915, şi-a continuat activitatea de „asistent onorific" fiind profesor secundar, pentru a deveni asistent titular în 1916 [122]. Viitorul arheolog, profesor universitar şi director al Muzeului de antichităţi din Iaşi, Paul Nicorescu, colaborator extern al MNA încă din 1913, a fost numit abia in 1915 şi „în chip provizoriu custode" cu diurnă „din fonduri extraordinare", devenind asistent în toamna aceluiaşi an [123]. Ioan Andrieşescu, care îşi cîştigase deja titlul de doctor şi meritul de a fi primul arheolog român specializat în preistorie, ulterior profesor universitar şi director al muzeului, a fost angajat şef asistent în 1915 şi promovat conservator în anul următor [124]. În sfîrşit Scarlat Lambrino, mai tîrziu profesor universitar, director al muzeului şi al Şcolii române de la Roma, a fost numit custode în 1916 şi asistent delegat în 1919 [125]. V. Pârvan a realizat astfel în mai puţin de şase ani nu numai o creştere numerică a personalului — de la 8 la 13 posturi— , dar mai ales un progres calitativ, prin ponderea majoritară cîştigată acum de specialişti : în activitatea MNA, directorului i se alăturau în toamna anului 1916 D. M. Teodorescu (subdirector), I. Andrieşescu (conservator), G. G. Mateescu, P. Nicorescu şi H. Metaxa (asistenţi), Sc. Lambrino (custode), pe lîngă M. Doraş (copist), D. Pecurariu (desenator), un şef gardian, doi gardieni şi un om de serviciu [126].

Dacă încă din 1915 Pârvan vorbea cu mîndrie la Academie despre „Muzeul Naţional de Antichităţi — cu şcoala arheologică ce am întemeiat-o pe lîngă el" [127], primul război mondial avea să îi frîneze activitatea, majoritatea, inclusiv directorul, fiind mobilizaţi iar muzeul funcţionînd în capitala ocupată sub direcţia provizorie a lui I. Bogdan, iar în perioada imediat următoare aveau să părăsească muzeul şase membri ai acestei valoroase echipe : P. Nicorescu a rămas în învăţămîntul secundar [128], la 1 decembrie 1918 D. M. Teodorescu a trecut la Universitatea din Cluj [129] fiind înlocuit

---

[119] Ibidem, 17/1911, f. 436 ; 459.

[120] Ibidem, 18/1912, f. 272 ; 468 ; 22/1916, f. 152 ; 225.

[121] Ibidem, 18/1912, f. 272 ; 468 ; 22/1916, f. 391 ; 399 ; 24/1919, Mapa „Salarii", f. 13.

[122] Ibidem, Dosar 20/1914, f. 353 ; 363 = Vasile Pârvan, *Corespondenţă şi acte*. Ediţie îngrijită, cu introducere, note şi indice de Al. Zub, Bucureşti, 1973, p. 168 ; Arhiva MNA, Dosar 21/1915, (I), f. 161 ; 91—92 ; 22/1916, f. 390—391 ; 399 ; 465.

[123] Ibidem, Dosar 21/1915, (I), f. 62 ; 91 ; 22/1916, f. 390—391 ; 399 ; 465.

[124] Ibidem, Dosar 21/1915, f. 112 ; 156 ; 22/1916, f. 152 ; 225. — Teza de doctorat : *Contribuţie la „Dacia înainte de romani"*, Iaşi, 1912.

[125] Arhiva MNA, Dosar 22/1916, f. 391 ; 24/1919, f. 8.

[126] Ibidem, Dosar 22/1916, f. 155—156 ; 391 ; 399.

[127] Analele Academiei. Dezbateri. 46, 1925/26, p. 295 = Vasile Pârvan, *Scrieri*. Text stabilit, studiu introductiv şi note de Al. Zub, Bucureşti, 1981, p. 224.

[128] Arhiva MNA, Dosar 23/1918, f. 189.

[129] Ibidem, Dosar 23/1918, f. 188 ; 24/1919, f. 266.

ca subdirector de I. Andrieșescu[130], iar în toamna anului 1919 copistul D. Voiculescu și trei specialiști — I. Andrieșescu, G. G. Mateescu, S. Lambrino — au plecat prin demisie pentru a ocupa posturi mult mai bine salarizate în învățămîntul secundar[131].

A fost unul din momentele de criză prin care a trecut MNA, directorul amenințînd cu propria-i demisie în cazul în care nu se ameliora bugetul, scriind ministrului: „Dezorganizarea completă a Muzeului Național de Antichități ca singură instituție superioară de cercetări științifice în domeniul arheologiei in România este pe cale de a se împlini. Am prevenit prin repetate rapoarte pe toți predecesorii Domniei Voastre de șapte ani încoace că toată munca mea acum de nouă ani pentru crearea unei școale de arheologie pe lîngă Muzeul Național de Antichități este zadarnică dacă nu se va asigura existența materială discipolilor acestei științe [...] sau chiar din această lună se reformează ridicula situație bugetară de mai sus, făcîndu-mi posibilă reținerea măcar a cinci funcționari științifici din cei opt [...], sau dau și eu dimisiunea"[132]. S-a obținut numai detașarea de la liceul din Slatina la muzeu pentru I. Andrieșescu[133], deși se ceruse și pentru S. Lambrino[134], și numirea ca asistent a lui V. Marineanu — , care va pleca însă și el peste un an la liceul din Făgăraș[135].

În aceleași condiții dificile, Pârvan a început în 1920 să creeze o nouă echipă de specialiști ai MNA, angajînd copist pe P. Georgian — numit asistent suplinitor în 1921 și demisionat în 1923[136] — și asistenți pe P. Papazol — epigrafist, plecat în învățămîntul superior în 1923 — , pe Gr. Florescu — viitor epigrafist și arheolog al epocii romane, specializat la Roma, dar care a plecat în 1926 de la muzeu la facultate — , iar asistent suplinitor pe C. C. Giurescu, ajuns curînd titular și șef al secției ecleziastice, plecat între 1923—1926 la Școala română de la Paris, iar din 1926 la Universitate[137].

Nici în 1921 situația bugetară nu se ameliorase, iar trei posturi de gardieni fuseseră suprimate, provocînd noi propuneri și un nou protest violent al lui V. Pârvan la forul tutelar — acum Ministerul Cultelor și Artelor: „Avînd în vedere că de ani de zile o parte din personalul științific pregătit de noi a părăsit treptat [muzeul], din cauza retribuțiunilor ridicol de insuficiente [...], că ne-a plecat din cauza salariilor mici și jumătate din personalul de pază [...], subsemnatul își declină orice răspundere pentru funcționarea pe mai departe a Muzeului Național de Antichități [...] ca măsură de prevedere, am dispus închiderea Muzeului pentru public"[138]. După ce direcția a revenit în același sens în 1923, subliniind că „două serii de tineri pregătiți cîte trei-patru ani au plecat, părăsind o in-

[130] Ibidem, Dosar 24/1919, f. 8; *cf.* f. 200; 268.

[131] Ibidem, Dosar 23/1918, f. 190—192; 24/1919, f. 228; 229; 232.

[132] Ibidem, Dosar 24/1919, f. 210, *cf.* f. 272 și 25/1920, f. 235.

[133] Ibidem, Dosar 24/1919, f. 232; 247; 255.

[134] Ibidem, Dosar 24/1919, f. 229.

[135] *Ibidem*, Dosar 24/1919, f. 244; 255; 263; 25/1920, f. 248.

[136] Ibidem, Dosar 25/1920, f. 118; 154; 25/1921, f. 132; 26/1923, f. 18; 23.

[137] Ibidem, Dosar 25/1920, f. 262—270; 316; 319; 26/1923, f. 119; 27/1924, f. 79; 87; 27/1925, f. 145; 28/1926, f. 1; 82.

[138] Ibidem, Dosar 25/1921, f. 70; *cf.* 71; 157.

stituție care nu le poate acorda nici strictul necesar existenței" [139], efectul a fost, în sfîrșit, o mărire de salarii la începutul anului următor și un nou spor în 1926 [140].

Încă din 1923 fuseseră numiți asistenți suplinitori Ecaterina Dunăreanu (Vulpe) — ulterior specialistă în preistorie și în epoca geto-dacică și care a rămas fidelă muzeului și după specializările la Școlile de la Roma și de la Paris — , Radu Vulpe — viitor istoric și arheolog, specializat la Roma și Paris, dar trecînd din 1926 la facultate — și Vladimir Dumitrescu — ulterior specialist în preistorie, membru al Școlii române de la Roma, conservator și director al MNA [141]. În toamna lui 1924 au fost angajați Dorin Popescu — arheolog, mai tîrziu consilier științific al muzeului și director adjunct al Institutului de arheologie — , cît și Gh. Ștefan și V. Christescu, ambii plecînd însă de la muzeu la finele aceluiași an [142]; au fost înlocuiți la 1 ianuarie 1925 prin Hortensia Dumitrescu — trimisă în 1926 la Roma, viitor specialist în preistorie, consilier, șef de sector și director adjunct al muzeului — și Ion Nestor, plecat în 1927 la specializare în Germania, ulterior șef de secție și director la muzeu și profesor universitar [143].

Cu aceste numeroase dificultăți și sacrificii care au făcut ca numai o parte dintre tinerii specialiști menționați să poată rămîne la muzeu, apare cu atît mai meritorie realizarea lor de a fi constituit, împreună cu colegii care și-au continuat activitatea în alte instituții, prestigioasa școală românească modernă de arheologie, creație determinată în mod hotărîtor de V. Pârvan, a cărui operă a fost astfel continuată și dezvoltată pînă în zilele noastre.

3.2. Condiționînd în mod direct posibilitățile de dezvoltare ale MNA, problema spațiului a rămas la fel de chinuitoare în toată perioada direcției lui V. Pârvan. În ciuda unor numeroase apeluri și memorii la forurile superioare pentru un local adecvat unei instalări muzeistice moderne și unor condiții de depozitare corecte pentru conservarea patrimoniului și pentru posibilități de lucru normale [144], direcția nu numai că nu a putut înregistra vreun progres în acest sens față de eforturile similare ale lui Gr. Tocilescu, dar a fost în situația de a pierde o parte din spațiile moștenite de la acesta. Astfel încă din 1911 pierdea în favoarea Senatului una din sălile de expoziție de la parter [145], iar în 1913 corpul de gardă trebuia instalat în sala sculpturilor, acestea fiind transportate parte pe coridorul lapidariului, parte într-un depozit [146]. În 1912—1913, cu ocazia amplificării construcției Universității, numeroase monumente arhitectonice și sculpturale antice și medievale — între care piesele monumentului triumfal de la Adamclisi — , depozitate în grădina Universității, au fost transportate în Parcul Filaret. Întrucît în 1912 începuse construirea localului de la șosea destinat Muzeului național, V. Pârvan a cerut insistent și în mod repetat transportarea direct

---

139 V. Pârvan, *Corespondență* ..., p. 247.
140 Arhiva MNA, Dosar 27/1924, f. 6; 28/1926, f. 74.
141 Ibidem, Dosar 26/1923, f. 1; 21; 29; 35; 130; 27/1924, f. 2; 78; 87; 27/1925, f. 145; 28/1926, f. 1; 82.
142 Ibidem, 27/1924, f. 2; 124; 28/1926, f. 82.
143 Ibidem, 27/1924, f. 1; 27/1925, f. 1; 28/1926, f. 82; f. 86.
144 V. Pârvan, *Corespondență* ..., p. 102; 106; 117; Arhiva MNA, Dosar 18/1912, f. 476; 27/1924; f. 89.
145 V. Pârvan, *Corespondență* ..., p. 115—117.
146 Arhiva MNA, Dosar 19/1913, f. 107.

acolo a valoroaselor vestigii, care trebuiau conservate într-un spațiu închis [147]; în 1924 solicita în acest scop urgentarea ridicării acestui nou muzeu [148], pe care încă o aștepta în 1926 [149]. Între timp, reușise totuși să obțină adăpostirea unei părți a colecției de piese arhitectonice și inscripții vechi românești în clădirea anexă a bisericii Stavropoleos [150], intervenind fără succes pentru recuperarea unora din spațiile eliberate de Senat [151].

3.3. În aceste condiții, remanierile de ordin muzeistic pe care le-a putut opera V. Pârvan s-au limitat la crearea în 1911 a două secțiuni noi : cea creștină — cu un accent deosebit pe monumentele paleocreștine [152] — și cea a bronzurilor [153], fiind silit de redistribuirea spațiilor să reinstaleze în 1913 sala sculpturilor, abia modernizată de G. Murnu ; în fine, odată cu angajarea lui I. Andrieșescu în toamna anului 1915, Secțiunea preistorică a MNA a primit o nouă organizare prin grija acestuia [154].

3.4. Lipsa de spațiu conjugată cu modicitatea excesivă a fondurilor alocate prin buget pentru achiziții — pentru a căror majorare V. Pârvan a intervenit consecvent, încercînd să oprească fuga permanentă a unui patrimoniu valoros spre colecțiile particulare și spre comerțul internațional de antichități [155] — au făcut ca sporul colecțiilor muzeului să fie relativ redus în această perioadă. În afara unor mici loturi de monede, ca achiziții mai importante sînt de menționat doar colecția de obiecte preistorice din Moldova a profesorului Buțureanu și antichitățile preistorice și grecoromane din colecția C. I. Istrati [156]. Între donații sînt de amintit 39 monede tasiene, republicane și imperiale romane de la Reșca și Celei (generalul Năsturel), două monumente epigrafice de la Ciolănești-Olt (V. Dumitrescu), 16 medalii muntene și moldovene (Al. G. Cantacuzino), sigiliul lui Basta (comandor Steriopol), obiecte preistorice și romane de la Celei (I. Popescu), obiecte preistorice (Barbu Ionescu, Oltenița), sabie și inventar funerar din a doua epocă a fierului de la Gruia (D. Balș)[157]. O pondere însemnată au avut însă descoperirile arheologice și numismatice întîmplătoare recuperate de autoritățile locale și transmise Muzeului național de antichități, între care notabile sînt unele descoperiri în necropolele de la Reșca, inscripțiile de la Șendreni și Caraharman (Vadu) sau depozitul de bronzuri de la Drajna de Jos [158].

3.5. Dacă, asemenea lui Gr. Tocilescu, V. Pârvan a apărat cu fermitate dreptul MNA — prevăzut prin Legea din 1893 — de a concentra descoperirile cele mai importante și semnificative, cu valoare de unicat pen-

---

[147] Ibidem, Dosar 18/1912, f. 292 ; 312 ; 178 ; 525 ; 19/1913, f. 21.
[148] Ibidem, Dosar 27/1924, f. 89.
[149] Ibidem, Dosar 28/1926, f. 69.
[150] Ibidem, Dosar 25/1920, f. 285 ; 25/1921, f. 96.
[151] Ibidem, Dosar 21/1919, f. 217 ; 280.
[152] V. Pârvan, *Corespondență* . . . , p. 104 – 105.
[153] Arhiva MNA, Dosar 17/1911, f. 135 – 136 ; 149.
[154] Ibidem, Dosar 22/1916, f. 129 ; cf. *Raport asupra activității Muzeului Național de Antichități în cursul anului 1915*, București, 1916, p. 6 ; 13–14.
[155] V. Pârvan, *Corespondență* . . . , p. 103 ; 107 ; Arhiva MNA, Dosar 17/1911, f. 362 ; 18/1912, f. 502.
[156] Ibidem, Dosar 22/1916, f. 230 ; 26/1922, f. 6 ; *Raport MNA 1915*, p. 10–13.
[157] Arhiva MNA, Dosar 17/1911, f. 262 ; 18/1912, f. 169 ; 42–44 ; 25/1920, f. 225 ; 26/1923, f. 144 ; 27/1925, f. 51 ; 131 ; 144.
[158] Ibidem, Dosar 18/1912, f. 13 ; 101 ; 174–175 ; 526 ; 21/1915 (II), f. 137–139 ; 20/1914, f. 325 ; 22/1916, f. 224 ; 265 ; 338.

tru istoria naţională [159], spre deosebire de Gr. Tocilescu, V. Pârvan a înţeles de la început necesitatea multiplicării dinamice a muzeelor locale sau regionale ca unităţi de cultură, educaţie istorică şi de cunoaştere şi protecţie a patrimoniului arheologic, sprijinite, îndrumate şi controlate de Muzeul naţional de antichităţi. ,,[. . .] noi întotdeauna am admis principiul Muzeelor provinciale ca Secţiuni ale Muzeului central şi n-am pregetat niciodată de a pune umărul la realizarea lor'', îi scria profesorului Şt. Ciuceanu, directorul Fundaţiei Aman din Craiova [160]. Aceeaşi concepţie era afirmată în 1920 : ,,[. . .] ne-a călăuzit totdeauna şi gîndul de a da un adăpost sigur nenumăratelor monumente de tot felul — potrivit concepţiilor ştiinţifice moderne acestea nu au a mai fi depozitate numai într-un muzeu central — [. . .]'' [161], cît şi în 1921 : ,,[. . .] un muzeu naţional unic [. . .], o serie de muzee regionale [. . .]'' [162].

În afara terminării lucrărilor la clădirea muzeului cetăţii Tropaeum Traiani, de care avea să se ocupe în continuare G. Murnu [163] şi pentru care V. Pârvan a obţinut fondurile necesare pînă în 1914 [164], directorul MNA s-a îngrijit de construirea unor muzee pe lîngă cetăţile a căror explorare o iniţiase, întîi, între 1912—1914 la Ulmetum [165], apoi la Histria, unde zidurile clădirii fuseseră ridicate în toamna lui 1916 pînă la nivelul ferestrelor [166]. O activitate deosebit de intensă a desfăşurat V. Pârvan pentru organizarea unei unităţi muzeistice şi la Constanţa, unde iniţiative locale în acest sens, intermitente, nu avuseseră succes. În octombrie 1912, Pârvan a obţinut oficial înfiinţarea Secţiei Constanţa a Muzeului naţional de antichităţi, avînd drept custozi onorifici pe profesorii N. Orghidan şi, din septembrie 1912, I. Ghibănescu. Secţia a fost adăpostită provizoriu în spaţiile gimnaziului Mircea cel Bătrîn, apoi ale Şcolii normale, V. Pârvan obţinînd prin repetate insistenţe un loc pentru o viitoare clădire de muzeu şi, în aşteptarea acesteia, instalarea ei într-o construcţie existentă din grădina publică [167]. Îndrumată permanent de V. Pârvan. Secţia Constanţa a desfăşurat pînă în 1916 o deosebit de bogată activitate de recuperare a descoperirilor, de salvare şi protecţie a monumentelor din antica Tomi şi din împrejurimi. În 1915 V. Pârvan reuşea şi întemeierea Secţiei Mangalia a Muzeului Naţional de antichităţi, avînd custode onorific pe preotul I. Roşculeţ şi un gardian plătit de MNA, monumentele epigrafice şi sculpturale sau arhitectonice fiind adăpostite la primărie [168].

Pe lîngă aceste creaţii directe, Pârvan a acordat un important sprijin — material sau moral — la înfiinţarea sau dezvoltarea altor muzee lo-

[159] V. Pârvan, *Corespondenţă* . . . . p. 105 ; Arhiva MNA, Dosar 18/1912, f. 460 ; 21/1915, (I), f. 340—341 ; 26/1922, f. 83—84.

[160] Ibidem, Dosar 19/1913, f. 6.

[161] Ibidem, Dosar 25/1920. f. 176.

[162] V. Pârvan, *Scrieri*, p. 242 ; *cf.* şi p. 246 ; 255.

[163] V. Pârvan, *Corespondenţă* . . . , p. 129, 130.

[164] Arhiva MNA, Dosar, 18/1912, f. 190 ; 20/1914, f. 342.

[165] V. Pârvan, *Cetatea Ulmetum, III*, AARMSI, s. II, 37, 1914/1915, p. 290—298 şi pl. XII—XV ; *cf.* Raport MNA 1915. p. 6.

[166] Arhiva MNA Dosar 22/1916, f. 181.

[167] V. Pârvan, *Corespondenţă* . . ., p. 128—129 ; 136—137 ; 140 ; 159—160 ; 170—176 ; I. Ghibănescu, ACMI, 1914 (1915), p. 96—97 ; *Raport MNA 1915*, p. 6 ; V. Pârvan, AARMSI, s. II, 37, 1914/1915, p. 415—416 ; *cf.* Z. Covacef, N. Mihail, A. Pop, A. Rădulescu, Pontica, 12, 1979, p. 22—27.

[168] *Raport MNA 1915*, p. 67 ; Arhiva MNA, Dosar 21/1915, (I), f. 323 ; (II), f. 7 ; 41 ; 105.

cale : cel de la Turnu Severin, condus de profesorul Al. Bărcăcilă, pentru care încercase să obțină fonduri și căruia intenționa să-i cedeze în 1922 o parte din colecția C. I. Istrati [169]; cel de la Hîrșova, întemeiat pe lîngă școala primară de profesorul V. Cotovu, în care au fost salvate importante monumente epigrafice [170]; cel de la Silistra, ale cărui colecții erau studiate în 1915 de I. Andrieșescu [171], condus de profesorii I. Arginteanu și, apoi, P. Papahagi [172]; Muzeul regional de antichități și etnografie din Craiova, înființat la sfîrșitul lui iunie 1915 prin străduințele lui Șt. Ciuceanu, a cărui activitate de cercetări în domeniul preistoriei a fost îndrumată de I. Andrieșescu, secondat de studentul C. S. Nicolăescu-Plopșor [173]; Secția Cetatea Albă a MNA, organizată în toamna lui 1919 de către P. Nicorescu în spațiile liceului de băieți din localitate [174], sau Muzeul de etnografie și arheologie din Tîrgu Mureș avîndu-l conservator pe A. Filimon [175].

V. Pârvan a vegheat ca aceste instituții să asigure o inventariere riguroasă a patrimoniilor lor, „Direcțiunea Muzeului Național fiind obligată prin lege a ține un inventar detaliat de averea arheologică a statului" [176]; măsuri în acest sens sînt atestate pentru colecțiile Muzeului din Constanța, studiate și parțial publicate de D. M. Teodorescu, H. Metaxa, G. G. Mateescu și P. Nicorescu [177] și pentru cele ale Muzeului din Caracal păstrate la Gimnaziul Ioniță Asan din localitate [178]. În 1918, detașat la Iași, I. Andrieșescu ajuta la crearea Muzeului Moldovei și activa în întreaga Moldovă pentru „crearea de Muzee regionale și orășenești în spiritul acelora deja întemeiate în Dobrogea și Oltenia din inițiativa sau prin îndemnul Muzeului central" [179], în care scop primea din partea Muzeului național de antichități și Comisiunii monumentelor istorice sarcina „de a organiza și supraveghea toate cercetările și colecțiile preistorice [. . .] în întreaga țară unită" [180]. În 1926 I. Andrieșescu era numit „inspector general al Muzeelor din țară" [181].

Constituind parcuri arheologice prin propriile explorări, V. Pârvan a militat și pentru ideea unor muzee arheologice în aer liber. Astfel, intervențiile sale din 1915 pînă în 1926 [182] privind punerea în valoare a vestigiilor incintei tomitane stau la originea parcului monumental din centrul Constanței de azi.

Anii războiului au adus o grea lovitură acestei activități muzeistice în plină dezvoltare, cel mai mult avînd de suferit în timpul ocupației muze-

169 V. Pârvan, *Corespondență* . . . , p. 101 ; Arhiva MNA, Dosar, 17/1911, f. 130 ; 26/1922, f. 126.
170 V. Pârvan, AARMSI, s. II, 35, 1912/1913, p. 478–491.
171 *Raport MNA 1915*, p. 7 ; 14–18.
172 Arhiva MNA, Dosar 25/1920, f. 224 ; 27/1924, f. 24 ; 25 ; 28.
173 Vezi *infra* §3.6.2. și nota 198.
174 Arhiva MNA, Dosar 24/1919, f. 265.
175 Ibidem, Dosar 27/1925, f. 143.
176 Ibidem, Dosar 17/1911, f. 434.
177 *Raport MNA 1915*, p. 9.
178 Arhiva MNA, Dosar 17/1911, f. 443–444.
179 Ibidem, Dosar 23/1918, f. 174.
180 Ibidem, Dosar 23/1918, f. 175.
181 Ibidem, Dosar 28/1926, f. 43.
182 Ibidem, Dosar 21/1915 (I), f. 34 ; 28/1926, f. 60 ; V. Pârvan, *Scrieri*, p. 245.

ele din Dobrogea, ale căror clădiri au fost devastate sau distruse și ale căror colecții au fost spoliate [183]. Pînă la dispariția sa, directorul MNA nu a reușit decît să reînceapă reconstruirea, pe alt amplasament, a clădirii Muzeului de la Histria și reparația clădirii de la Ulmetum [184].

3.6.0. Ideea fundamentală a concepției imprimate de V. Pârvan discipolilor și colaboratorilor săi consta în recunoașterea rolului de prim ordin al arheologiei în procesul de reconstituire a istoriei naționale, ca singur suplinitor posibil al insuficienței sau totalei absențe a izvoarelor scrise [185]. Din punct de vedere al metodei de cercetare și al tehnicii de săpătură, sînt de recunoscut tot lui V. Pârvan introducerea sistematică a primelor principii de cercetare stratigrafică, utilizarea tuturor categoriilor de documente arheologice în studierea fenomenelor de civilizație și în formularea concluziilor istorice și, in fine, introducerea metodei analizei riguroase de monument [186].

3.6.1. Cercetările arheologice ale MNA 1910—1927 au corespuns unui program de anvergură direct subordonat unor opțiuni de ordin istoric major, fiind destinate astfel să lumineze problemele esențiale ale perioadelor istorice insuficient cunoscute. Principalele obiective ale acestui program — civilizația traco-getică, procesul de romanizare și persistența daco-romană — erau prezente în concepția tînărului director al muzeului încă din 1911 [187] și au fost amplificate progresiv în deceniul următor cînd, cu ajutorul asistenților, au urcat pînă la nivelul epocii paleolitice.

Muzeul a efectuat în această perioadă nu numai săpături sistematice în situri preistorice, getice și greco-romane, ci și ample cercetări de suprafață ce urmăreau adunarea unui material documentar — arheologic și fotografic — cît mai bogat și, în perspectivă, alcătuirea hărții arheologice a Daciei; proiectul fusese conceput și de Gr. Tocilescu, dar primele foi, cuprinzînd sectoarele Mostiștea și Călărași, au fost realizate abia în anii '20 datorită cercetărilor lui R. Vulpe și Vl. Dumitrescu [188].

Este de menționat și faptul că în ciuda numeroaselor demersuri ale direcției pentru sporirea fondurilor de săpătură, acestea au fost întotdeauna inferioare necesităților și programului muzeului, V. Pârvan reușind totuși să suplinească parțial aceste carențe prin obținerea unor subvenții, uneori importante, fie de la Academia Română, fie de la Comisiunea monumentelor istorice sau de la unele autorități județene.

3.6.2. La îndemnul aceluiași director, muzeul a abordat pentru prima dată în mod sistematic la noi problemele preistoriei, inițiind în 1915 o importantă serie de cercetări de teren și asupra colecțiilor publice și particulare din întreaga țară prin I. Andrieșescu, care a contribuit substanțial în anii următori la formarea tinerilor asistenți preistoricieni din școala lui V. Pârvan [189].

---

183 *Cf.* Pontica, 12, 1979, p. 27.

184 Arhiva MNA, Dosar 24/1919, f. 218; 25/1921, f. 133; 139; 26/1922, f. 39—41; 53—54; 91; *cf.* V. Pârvan, *Corespondență* ..., p. 235.

185 *Cf.* Alexandra Ștefan, SCIVA, 33, 1982, 3, p. 301—305 și 309—310.

186 *Cf. ibidem*, p. 310—311.

187 V. Pârvan, *Contribuții la istoria creștinismului daco-roman*, București, 1911, p. VIII.

188 *Cf.* Alexandra Ștefan, *op. cit.*, p. 316—317.

189 Arhiva MNA, Dosar 21/1915, (I), f. 114.

Astfel, încă din toamna anului 1915, I. Andrieșescu a studiat obiectele din epoca bronzului aflate în colecția prefecturii din Durostor și la MNA și a efectuat cercetări de suprafață în stațiuni preistorice din județul Iași [190]. A revenit aici în primăvara următoare [191] și a continuat la Sălcuța, la Drajna de Jos și în județul Vasului [192]. Imediat după război, Andrieșescu a făcut într-un ritm susținut „călătoriile de recunoaștere necesare hărții arheologice ce muzeul are în proect" [193], reperînd numeroase stațiuni importante ce aveau să constituie în bună parte obiective ale săpăturilor din deceniile următoare. Astfel, urmărind să realizeze și „o schiță monografică asupra preistoriei Olteniei" [194], a făcut cercetări la Craiova, Tîrgu Jiu, Coțofenii din Dos, Cetățuia, Botul Mare, Botul Mic, Sălcuța, Plenița, Verbița, Verbicioara, Traian, pe valea Amaradiei, la Florești, la Simnic, Hunia, Maglavit, Basarabi, Calafat, Rudari (1919—1922)[195]; a efectuat concomitent cercetări de suprafață și în Moldova, la Cetățuia Rădășenilor, Preutești, Mînăstioara, Basaraba, Dolheștii Mari, Dolhasca (1919—1920)[196], cît și la Petreni, Darabani, Schipeni și Siret (1922), la Turda și pe valea superioară a Oltului [197]. Deosebit de importante pentru eneolitic și epoca bronzului și pentru cea geto-dacică au fost șantierele deschise de I. Andrieșescu la Coțofeni-Măgura Traian (1916) și la Sălcuța-Piscul Cornișorului (1916, 1919, 1920) împreună cu Șt. Ciuceanu [198], la Piscul Crăsani (1923) unde „s-a descoperit un întreg centru de cultură preromană, încă prea puțin cunoscut pentru istoria veche și pentru istoria noastră națională" [199], la Sultana (1923), la Zimnicea (1924) și la Sărata Monteoru (1926), unde a fost asistat și de I. Nestor [200].

După 1922 echipa de tineri asistenți ai muzeului a participat intens la realizarea acestui program de cercetări asupra neo-eneoliticului, bronzului și celor două epoci ale fierului traco-getic, R. Vulpe săpînd la Piscul Coconilor (1923) și, împreună cu Ecaterina Vulpe, la Tinosul (1924) și la Poiana (1927), V. Christescu la Boian (1925), ajutat de Hortensia Dumitrescu și la Vădastra-Măgura Fetelor (1926), Vl. Dumitrescu la Gumelnița, ajutat de I. Nestor (1925), la Bonțești (1926) și la Drăgușeni, Hortensia Dumitrescu la Grădiștea-Fundeanca, la Ruginoasa (1926) și la Drăgușeni, Gh. Ștefan la Mănăstirea și la Căscioarele (1925) și începînd cercetările la Poiana

---

[190] Ibidem și *Raport MNA 1915*, p. 14—18; I. Andrieșescu, *Asupra epocei de bronz în România. 1. Un depou de bronz la Sinaia. 2. Obiecte de bronz de la Predeal*, BCMI, 8, 1915, p. 154—169; idem, *Nouvelles contributions sur l'âge du bronze de Roumanie. Le dépôt de bronzes de Drajna de Jos et l'épée de Bucium*, Dacia, 2, 1925, p. 345—384.

[191] Arhiva MNA, Dosar 22/1916, f. 121; 192.

[192] Ibidem, Dosar 22/1916, f. 304; 273; V. Pârvan, *Corespondență* ..., p. 206.

[193] Arhiva MNA, Dosar 23/1918, f. 174.

[194] Ibidem, Dosar 24/1919, f. 161.

[195] Ibidem, f. 161—162; 25/1920, f. 112; 255; 25/1921, f. 163—164; 26/1922, f. 95; I. Andrieșescu, *Din preistoria Olteniei. Fragment de început*, în *Lui N. Iorga — Omagiu*, Craiova, 1921, p. 15—31.

[196] Arhiva MNA, Dosar, 24/1919, f. 200; 25/1920, f. 103.

[197] Ibidem, Dosar 26/1922, f. 95; *cf.* V. Pârvan, *Scrieri*, p. 328.

[198] Arhiva MNA, Dosar 22/1916, f. 163; 304; 24/1919, f. 161; 163; 25/1920, f. 105—111; 25/1921, f. 175; 180.

[199] Ibidem, Dosar 26/1923, f. 105; I. Andrieșescu, *Piscul Crăsani. Descoperirile din vara anului 1923*, AARMSI, s. III, 3, 1924, p. 1—111.

[200] Arhiva MNA, Dosar 28/1926, f. 81; 84; V. Pârvan, *Scrieri*, p. 328; I. Andrieșescu, *Les fouilles de Sultana*, Dacia, 1, 1924, p. 51—107.

(1926), D. Popescu la Lechinţa de Mureş (1925), iar I. Nestor la Glina (1926)[201]. În aceeaşi perioadă îşi începea activitatea C. S. Nicolăescu-Plopşor — viitor paleolitician, director al Muzeului Olteniei şi al Filialei de la Craiova a Academiei, şef de sector la Institutul de arheologie —, încă student în 1921 cînd a participat la unele cercetări de teren ale lui I. Andrieşescu în Oltenia, în 1923 cînd a făcut săpături la Măgura Mare de la vest de Pleniţa şi în 1924, cînd cerea direcţiei MNA autorizaţie pentru a săpa în Oltenia „în unele peşteri pentru aflarea urmelor omului paleolitic, nedovedit încă la noi"[202]. În aceiaşi ani asistenţii muzeului au efectuat şi numeroase cercetări de suprafaţă cu obiective preistorice şi getice, pe malul Dunării, pe văile Argeşului, Dîmboviţei şi Neajlovului şi în regiunea masivului Harghita[203].

Intensificarea acestor cercetări începînd din 1922 a fost determinată de concentrarea interesului lui V. Pârvan asupra epocii geto-dacice şi asupra preistoriei, cu scopul expres de a da substanţă acestor capitole atunci necunoscute ale istoriei noastre. „E vorba de o lucrare sistematică — preciza el în plenul academic —, prin care încercăm ca în timp cît mai scurt să clarificăm [...] şi viaţa strămoşilor noştri [...], a vechilor daci. Lucrul era cu atît mai necesar cu cît se stabilise în aproape toate lucrările noastre istorice sistemul de a începe istoria poporului nostru — după o sumară amintire a celor spuse de Herodot despre oamenii din părţile noastre — direct cu romanizarea Daciei; dacii, sciţii şi ceilalţi locuitori de aici fiind lăsaţi pe planul al doilea ca nişte bieţi « barbari »"[204].

Rezultatele acestor susţinute cercetări sistematice au fost de o parte seria de înnoitoare studii publicate de asistenţii şi colaboratorii muzeului[205], iar de altă parte monumentala lucrare a lui V. Pârvan *Getica. O protoistorie a Daciei*, moment hotărîtor şi fecund pentru evoluţia arheologiei româneşti prin sinteza istorică ce se realiza astfel pentru prima dată asupra disparatelor date arheologice ale mileniului I î.e.n. şi care introducea în circuitul istoriei universale problemele complexe ale genezei şi evoluţiei civilizaţiei traco-getice[206].

---

[201] Arhiva MNA, Dosar 27/1924, f. 66; 28/1927, f. 53—55; 28/1926, f. 76—77: 84; V. Pârvan, *Corespondenţă* ..., p. 277.

[202] Arhiva MNA, Dosar 25/1921, f. 119; 172; 26/1922, f. 84; 26/1923, f. 42; 27/1924, f. 38.

[203] Ibidem, f. 65—66; 72; 27/1925, f. 37; 77; 28/1926, f. 52.

[204] V. Pârvan, *Scrieri*, p. 327.

[205] R. Vulpe, *Raport asupra săpăturilor de la Piscul Coconilor, din septembrie 1923*, BCMI, 17, 1924, p. 46—48; R. şi E. Vulpe, *Les fouilles de Tinosul*, Dacia, 1, 1924, p. 166—223; iidem, *Les fouilles de Poiana*, Dacia, 3—4, 1927—1932, p. 253—351; Vl. Dumitrescu, *Découvertes de Gumelniţa*, Dacia, 1, 1924, p. 325—342; idem, *Fouilles de Gumelniţa*, Dacia, 2, 1925, p. 29—103; idem, *La station préhistoriques de Bonţeşti*, Dacia, 3—4, 1927—1932, p. 88—114; idem, *Une nouvelle station à céramique peinte, loc. cit.*, p. 115—149; Hortensia Dumitrescu, *Rapport sur les sondages de Grădiştea-Fundeanca, loc. cit.*, p. 150—156; iidem, *La station préhistorique de Ruginoasa, loc. cit.*, p. 56—87; D. Popescu, *Fouilles de Lechinţa-de-Mureş*, Dacia, 2, 1925, p. 304—344; Gh. Ştefan, *Les fouilles de Căscioarele*, Dacia, 2, 1925, p. 138—197; idem, *Fouilles de Mănăstirea, loc. cit.*, p. 385—399; V. Christescu, *Les stations préhistoriques du lac de Boian, loc. cit.*, p. 249—303; idem, *Les stations préhistoriques de Vădastra*, Dacia, 3—4, 1927—1932, p. 167—225; I. Nestor, *Fouilles de Glina, loc. cit.*, p. 226—252.

[206] *Cf.* S. Morintz, *Începuturile istoriei geto-dacilor în opera lui Vasile Pârvan (de la indoeuropeni la geto-dacii din a doua epocă a fierului)*, SCIVA, 33, 1982, 3, p. 269—301; M. Babeş, *Vasile Pârvan şi arheologia geto-dacă*, SCIVA, 33, 1982, 4, p. 359—364; C. Preda, *Vasile Pârvan, Ein Jahundert nach seiner Geburt*, Dacia, N. S., 26, 1982, p. 13—18.

3.6.3. Un alt capitol al arheologiei noastre a fost deschis prin săpăturile efectuate de Muzeul național de antichități în orașele grecești de pe litoral, cercetări care urmăreau în concepția lui V. Pârvan să descifreze modul de integrare a acestor nuclee grecești în ansamblul lumii traco-getice și multiplele determinări reciproce care au rezultat [207]. Inițiate la Histria în 1914 unde s-a creat un adevărat șantier-școală la care au participat sub directa îndrumare a lui V. Pârvan aproape toți tinerii săi colaboratori între anii 1914—1916 și 1920—1926, aceste săpături au inclus în 1915 și Callatis, prin cercetările deschise aici de D. M. Teodorescu la zidul de incintă, la bazilica romano-bizantină adiacentă, în movila semicirculară de pe terenul geamiei tătărești și lîngă primărie [208] și care au fost continuate începînd din 1924 de Th. Sauciuc-Săveanu, colaborator extern al muzeului [209]. Tot în 1915 s-a deschis șantierul arheologic de la Tomi, avînd ca prim obiectiv incinta și unde au lucrat pe lîngă V. Pârvan, D. M. Teodorescu, D. Popescu, P. Nicorescu și G. G. Mateescu [210], cei mai mulți dintre aceștia, cît și H. Metaxa și S. Lambrino efectuînd în 1915 și 1916 o serie de cercetări de suprafață în împrejurimile orașului pentru studierea localităților cu urme greco-romane și pentru strîngerea monumentelor epigrafice și sculpturale [211]. În sfîrșit, P. Nicorescu a început săpături sistematice în 1919 la Tyras, descoperind zidul de incintă, iar în 1926 la Argamum (Capul Dolojman) [212].

Astfel, dacă pînă în 1914 nu se făcuseră cercetări arheologice sistematice în nici unul dintre orașele grecești de pe coasta tracă a Pontului Euxin, în următorii doisprezece ani V. Pârvan și asistenții muzeului acoperiseră prin șantiere toate centrele grecești de pe litoralul românesc. Studiile arheologice, epigrafice și istorice care au rezultat [213] au conturat direcțiile principale și au constituit repere valoroase pentru cercetările ulterioare în acest domeniu, astăzi încă în plină desfășurare.

3.6.4. Săpăturile efectuate de MNA pentru epoca romană și romano-bizantină au urmărit clarificarea unui complex de probleme, subordonate în ultimă instanță celor două mari preocupări — azi încă de actualitate —

---

[207] *Cf.* Alexandra Ștefan, *op. cit.*, p. 320—324.

[208] Arhiva MNA, Dosar 21/1915, (I), f. 184 ; 202 ; 230—231 ; 276.

[209] Ibidem, Dosar 27/1924, f. 54 ; *cf.* 27/1925, f. 27 ; 28/1927, f. 5.

[210] Ibidem, Dosar 21/1915, (I), f. 34 ; 35 ; 49 ; 70 ; 94 ; 103 ; *cf. Raport MNA 1915*, p. 29—30.

[211] Arhiva MNA, Dosar 21/1915, (I), f. 69 ; 97 ; 129 ; 139 ; 293 ; 22/1916, f. 27 ; 191 ; 212.

[212] Ibidem Dosar 24/1919, f. 147 ; 265 ; 28/1926, f. 41.

[213] V. Pârvan, *Histria IV. Inscripții găsite în 1914 și 1915*, AARMSI, s. II, 38, 1915/1916, p. 533—732 ; idem, *Histria VII. Inscripții găsite în 1916—1921 și 1922*, AARMSI, s. III, 2, 1923/1924, p. 1—132 ; idem, *Fouilles d'Histria. Inscriptions : troisième série, 1923—1925*, Dacia, 2, 1925, p. 198—248 ; idem, *Gerusia din Callatis*, AARMSI, s. II, 39, 1916/1919, p. 51—90 ; idem, *La pénétration hellénique et hellénistique dans la vallée du Danube (d'après les dernières découvertes archéologiques)*, BSH, 10, 1923, p. 23—47 ; idem, *Une nouvelle inscription de Tomi*, Dacia, 1, 1924 ; p. 273—279 ; idem, *Zidul cetății Tomi*, AARMSI, s. II, 37, 1914/1915, p. 415—450 ; S. Lambrino, *Fouilles d'Histria*, Dacia, 3—4, 1927—1932, p. 378—410 ; D. M. Teodorescu, în *Raport MNA 1915*, p. 31—36 ; idem, *Monumente inedite din Tomi*, BCMI, 6, 1914, p. 180—192 ; 8, 1915, p. 6—20 ; 74—87 ; 186—189 ; P. Nicorescu, *Liber-Dionysos. Două inedite*, BCMI, 8, 1915, p. 41—45 ; idem, *Monumente nouă din teritoriul orașului Tomi*, BCMI, 9, 1916, p. 71—81 ; idem, *Scavi e scoperte a Tyras*, ED, 2, 1924, p. 378—415 ; G. G. Mateescu, *Tomi-Oescus. O inscripție inedită*, BCMI 8, 1915, p. 36—40 ; H. Metaxa, *Plumburi de marcă de la Tomi*, BCMI, 8, 1915, p. 31—35 ; Th. Sauciuc-Săveanu, *Callatis. Ier rapport préliminaire*, Dacia, 1, 1924, p. 108—165 ; idem, *Callatis. IIe rapport préliminaire*, Dacia, 2, 1925, p. 104—137 ; idem, *Callatis, 1926. IIIe rapport*, Dacia, 3—4, 1927—1932, p. 411—434 ; idem, *Callatis, 1927. IVe rapport, loc. cit.*, p. 435—482.

ale istoriografiei noastre, procesul de romanizare și continuitatea de viețuire a poporului român în același spațiu geografic ; deoarece, scria directorul muzeului în 1921, „problema capitală a civilizației daco-romane, intensitatea și extensiunea ei (spre a se vedea întrucît se poate ori nu susține caracterul aborigen al românilor pe teritoriile ce le ocupă), are însă a fi rezolvată mai ales cu descoperiri arheologice nescrise [. . .]. Problema continuității poporului român în patria sa, de la Traian pînă azi, nu se poate rezolva decît pe cale arheologică, documentele istorice între anii 270 și 1200 lipsind aproape cu totul" [214]. De altă parte, concentrarea cercetărilor arheologice pentru epoca romană în Dobrogea a fost motivată prin faptul că aceasta reprezenta „întiia parte romană a Daciei", fiind deci implicată mai timpuriu în procesul de romanizare [215].

Aceste considerente majore și unele probleme particulare ce erau implicate — ca aspectul rural al civilizației daco-romane și rolul strategic al anumitor cetăți în sistemul limesului roman și romano-bizantin — au constituit argumentele decisive pentru declanșarea campaniilor de săpături sistematice la Ulmetum — primul șantier-școală al lui V. Pârvan unde, între 1911—1914, au lucrat D. M. Teodorescu, M. Doraș, H. Metaxa, P. Papazol, G. G. Mateescu, P. Nicorescu și alți colaboratori [216] — , fie în castelul roman de la Dişi-Pudac (V. Pârvan, 1913) și în fortificațiile romane tîrzii de la Kiose Aidin și Devegikioi, unde săpăturile efectuate în 1915—1916 de D. M. Teodorescu și G. G. Mateescu s-au desfășurat paralel cu cercetările de suprafață ale acelorași între Silistra și Turtucaia [217], fie la Capidava unde importantul șantier a fost deschis în 1924 chiar de Gr. Florescu și la Slava Rusă, unde cercetările au fost începute în 1926 de G.G. Mateescu [218]. Publicarea rezultatelor acestor săpături [219], binecunoscute specialiștilor noștri, a atins în bună parte scopul stabilit inițial de directorul muzeului, aducînd o contribuție de cea mai mare importanță pentru cunoașterea diferitor aspecte ale istoriei acestei zone de graniță a imperiului în epoca romană timpurie și în special în aceea romană tîrzie.

3.7. Revenind prin lege direcției MNA, funcția de identificare, inventariere și protecție a monumentelor și zonelor arheologice din țară a constituit unul din aspectele majore ale activității muzeului în perioada 1910—1927 [220].

---

[214] V. Pârvan, *Scrieri*, p. 244.

[215] Idem, *Începuturile vieții romane la gurile Dunării* ², București, 1974, p. 42.

[216] Arhiva MNA, Dosar 17/1911, f. 197; 241; 271; 306; 18/1912, f. 294; 373; 19/1913, f. 210; 20/1914, f. 173; 197; 373.

[217] Ibidem, Dosar 21/1915, (I), f. 283; *Raport MNA 1915*, p. 36—46; Arhiva MNA, Dosar 21/1915, (I) f. 283; (II), f. 142; 22/1916, f. 318; 353—354; *Raport MNA 1915*, p.46—51; 36—46; V. Pârvan, *Scrieri*, p. 208—210;

[218] Arhiva MNA, Dosar 27/1924, f. 67; Dosar 28 /1926. f. 41.

[219] V. Pârvan, *Cetatea Tropaeum. Considerații istorice*, BCMI, 4, 1911, p. 1—12; 163—191; idem, *Cetatea Ulmetum. I*, AARMSI, s. II, 34. 1911/1912, p. 497—608; idem, *Cetatea Ulmetum, II, 1*, AARMSI, s. II, 36, 1913/1914, p. 245—328; idem. *Cetatea Ulmetum. II, 2, loc. cit.*, p. 330—420; idem, *Cetatea Ulmetum, III*, AARMSI, s. II. 37, 1914/1915, p. 265—304; idem, *Descoperiri nouă în Scythia Minor*, AARMSI. s. II, 35, 1912/1913, p. 467—550; idem, *Știri nouă din Dacia Malvensis*, AARMSI, s. II, 36, 1913/1914, p. 39—68; Gr. Florescu, *Noi descoperiri la Seimenii-Mari*, BCMI, 17, 1924, p. 88—90; idem, *Fouilles et recherches archéologiques à Callachioi (Capidava?) en 1924 et 1926*, Dacia, 3—4, 1927—1932, p. 483—515; *cf.* și *supra*, notele 215 și 217.

[220] Pentru o primă analiză a problemei, vezi V. Leahu, RMM-Muzee, 14, 1977, 7, p.44—47. *Cf.* Alexandra Ștefan, *op. cit.*, p. 331—333.

În ce privește exercitarea atribuției MNA de avizare și control al tuturor săpăturilor particulare în teritoriu, V. Pârvan a respins zeci de cereri care vizau stațiuni arheologice cunoscute, reușind să obțină încă din 1911 acordul forului tutelar pentru interzicerea din principiu a săpăturilor în Dobrogea și Oltenia, ca regiuni cu excepțională densitate de vestigii [221].

Prin eforturile tenace desfășurate timp de cîteva decenii de Gr. Tocilescu, cît și prin activitatea foarte dinamică de supraveghere a antichităților inițiată din 1910 de V. Pârvan prin controalele directe în teren, prin numeroase demersuri la forurile centrale sau locale. MNA reușise să se impună ca singura autoritate pe plan național în domeniul cercetării și protecției patrimoniului arheologic, către care erau îndreptate nu numai cererile de săpături, dar și numeroase și prețioase semnalări de stațiuni și descoperiri din partea autorităților și particularilor. Din acest punct de vedere, noua organizare instituită prin *Legea* din 25 aprilie 1913, care trecea Comisiunii monumentelor istorice dreptul de autorizare a săpăturilor — cu intenția expresă de a elimina controlul strict exercitat pe criterii științifice de către MNA [222] — a reprezentat un regres [223]; în practică, începînd din 1914, CMI a cerut însă sistematic avizul directorului muzeului, V. Pârvan care, exclus din comisiune în aprilie 1913 era reales membru al acesteia la sfîrșitul aceluiași an [224], pentru ca *Legea pentru conservarea și restaurarea monumentelor istorice* din 29 iulie 1919 să reacorde directorului MNA un loc de drept în comisiune.

Obiectivul prioritar urmărit de direcția muzeului încă de la început și care reprezenta soluția optimă pentru ocrotirea zonelor arheologice a fost acela al instituirii de rezervații arheologice, prin delimitarea și trecerea definitivă în proprietatea MNA a terenurilor cu vestigii. În 1911 V. Pârvan reușea să ducă la bun sfîrșit eforturile de peste un deceniu ale lui Gr. Tocilescu, prin definitivarea proiectului de expropriere a cca. 6 ha la Drobeta pentru ansamblul castru-pod-terme, operațiune care continua și în 1921 [225]. În 1911 — 1912 a obținut la Ulmetum cedarea către MNA a unei suprafețe de 13,5 ha [226], iar în 1914—1915 primea în gestiunea muzeului rezervațiile de la Histria (72, 8350 ha), Sinoe (0,9454 ha) și Vadu (1,46 + 7,57 ha) [227]; tot în 1915 determina trecerea în proprietatea Secției Constanța a terenului în care degajase primul tronson al incintei tomitane [228], după cum demersurilor pentru protecția monumentelor cercetate la Mangalia [229] și inițierii săpăturilor stabilite de la Capidava li se datorează salvarea suprafețelor

---

[221] Arhiva MNA. Dosar 17/1911, f. 370 : 423.

[222] *Legea pentru conservarea și restaurarea monumentelor istorice*. București, 1913, p. 4; 19—21 : 30—31.

[223] *Cf.* V. Pârvan, *Scrieri*, p. 215 — 218.

[224] BCMI, 6, 1913, p. 196—197.

[225] BCMI, 5, 1912. p. 87—88 ; Arhiva MNA, Dosar 25/1921, f. 201.

[226] Ibidem, 17/1911, f. 514 ; 18/1912, f. 61 ; 105 ; V. Pârvan, *Corespondență*. . ., p. 109—110.

[227] *Ibidem*, p. 161—162 : Arhiva MNA, Dosar 20/1914. f. 215 : 21/1915. (II), f. 103.

[228] *Raport MNA 1915*, p. 30.

[229] Arhiva MNA, Dosar 21/1915, (II), f. 224—225 ; 22/1916. f. 345.

păstrate pînă azi din aceste staţiuni. Tentative similare pentru Romula [230] şi ansamblul cetăţii Callatis [231] au fost sortite eşecului.

În afara acestor străduinţe legate de staţiuni în care s-au efectuat săpături, V. Pârvan a încercat cu insistenţă să obţină de la autorităţi adoptarea unui sistem de atari măsuri la scară naţională. În 1913 adresa ministerelor Instrucţiunii, de Război şi Agriculturii şi Domeniilor cîte un memoriu, însoţit de o hartă a punctelor arheologice cunoscute din Dobrogea de sud pentru a li se asigura o deplină protecţie [232]. În 1914 solicita CMI o evidenţă a carierelor de piatră în staţiuni arheologice spre a se putea interveni [233]. Demersurile ulterioare au vizat includerea în Constituţie a prevederii exproprierii terenurilor cu vestigii arheologice şi exceptarea terenurilor de acest fel din proprietatea statului de la parcelarea către particulari [234] şi măsuri protective similare în contextul împroprietăririlor postbelice [235], fără a obţine însă vreun rezultat concret.

În condiţiile proprietăţii private asupra pămîntului, ale unei legislaţii imperfecte, ale indiferenţei sau chiar ostilităţii autorităţilor supuse adeseori jocului intereselor mărunte, cu un personal de specialitate mult prea redus şi lipsit aproape total de paznici teritoriali — excepţii fiind cei de la Tropaeum, Ulmetum, Histria şi Mangalia — , MNA a avut de înfruntat serioase obstacole, faţă de care succesele înregistrate în salvgardarea patrimoniului monumental sînt de considerat cu atît mai preţioase. Deşi uneori sensibil diminuate, alături de cele instituite de Gr. Tocilescu, zonele expropriate în timpul lui V. Pârvan şi cele cîteva adăugate ulterior de foştii săi elevi aveau să rămînă pînă după al doilea război mondial singurele rezervaţii arheologice propriu-zise.

3.8.1. Din 1912 V. Pârvan simţea necesitatea pentru muzeu a elaborării unui ghid actualizat „în forma unei călăuze, care punînd pe al doilea plan înşirarea seacă a obiectelor, să fie mai mult o îndrumare a vizitatorului spre cercetarea cu folos a colecţiunilor" şi care să aibă o ediţie franceză, „pentru folosinţa numeroşilor streini ce vin să admire bogăţiile noastre istorice" [236]. Deşi urmărită pînă în anii '20, această necesitate nu a putut fi împlinită din lipsă de fonduri.

3.8.2. Din aceleaşi motive, un buletin arheologic — *Bulletin Daco-Romain* [237] — , preconizat să apară în 1919 în limba franceză pentru ca „rezultatele descoperirilor făcute de ştiinţa română să nu mai fie aduse la cunoştinţa Apusului numai pe căi laterale, ori prin învăţaţi străini, adesea nespecialişti în materie" [238], s-a realizat mai tîrziu; în anii 1910—1924,

---

[230] Ibidem, 18/1912, f. 415—416; 19/1913, f. 191—193; 230; V. Pârvan, *Corespondenţă* .. p. 112—113.

[231] V. Pârvan, *Scrieri*, p. 180—181; Arhiva MNA, Dosar 27/1925, f. 82—83.

[232] Ibidem, Dosar 19/1913, f. 207—208; 210; *cf.* Al. Zub, V. *Pârvan. Biobibliografie*, Bucureşti, 1975, nr. 43.

[233] ACMI, 1914, p. 43; *cf.* V. Pârvan, *Corespondenţă* ..., p. 161—162.

[234] *Ibidem*, p. 204—206.

[235] *Cf.* I. Andrieşescu, Dacia, 3—4, 1927—1932, p. 2.

[236] Arhiva MNA, Dosar, 18/1912, f. 288.

[237] Ibidem, Fond V. Pârvan.

[238] V. Pârvan, *Corespondenţă* ..., p. 209.

rezultatele amplului program de cercetare arheologică și istorică desfășurat de MNA au fost publicate dispersat în Anuarul și Buletinul Comisiunii monumentelor istorice și în Analele Academiei. Abia în 1924 Muzeul național de antichități a putut avea propriul său organ specializat : *Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie*, care și-a cîștigat imediat cel mai înalt prestigiu științific pe plan internațional.

4. În perioada 1881—1927 s-a operat în chip decisiv tranziția de la muzeul de concepție anticvarică, specifică mijlocului secolului al XIX-lea, la un muzeu de concepție modernă.

Înregistrînd o evoluție calitativă permanentă, simțitor accelerată în perioada lui V. Pârvan — în ciuda unui suport necorespunzător din partea statului privind personalul, bugetul și localul — , Muzeul național de antichități și-a îndeplinit în mod strălucit funcțiile esențiale : depistarea și acumularea în colecțiile sale a unei părți cît mai însemnate a patrimoniului istorico-arheologic, investigarea și protecția siturilor arheologice, cercetarea și documentarea unor etape cruciale ale istoriei naționale.

În tot acest răstimp MNA și-a asumat în întregime sarcinile cercetării istorice fundamentale privind originile și permanența civilizației dacoromane, îndeplinind cu succes și funcțiile unui inexistent institut de cercetări arheologice.

În fine, într-o deplină integrare între activitatea de muzeu, învățămînt superior și cercetare, Muzeul național de antichități a format, sub îndrumarea lui V. Pârvan, mai multe generații de specialiști de nivel european.

ISTORICUL MUZEULUI NAȚIONAL DE ANTICHITĂȚI DIN BUCUREȘTI — INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE*

III

ARHEOLOGIA ȘI MUZEOGRAFIA ROMÂNEASCĂ ÎN PERIOADA 1927—1943

DE

CONSTANTIN C. PETOLESCU

După moartea neașteptată a lui V. Pârvan (1927) [1], conducerea Muzeului național de antichități (MNA) a fost preluată de Ion Andrieșescu (1888—1944 ; fig. 1), considerat, pe bună dreptate, întemeietorul disciplinei preistoriei în arheologia românească [2]. Cariera sa la MNA începea la 1 aprilie 1916, în calitate de conservator ; la 1 septembrie 1919 devenea subdirector, înlocuind pe D. M. Teodorescu, devenit profesor de arheologie la Universitatea din Cluj. La 1 noiembrie 1926, I. Andrieșescu era numit conferențiar definitiv pentru arheologie preistorică, iar la 15 iulie 1927 profesor titular la catedra nou creată de arheologie preistorică a Facultății de filosofie și litere din București.

El a organizat secția de preistorie a MNA asigurînd direcțiile dezvoltării ei viitoare. Ideile lui din această vreme au fost expuse în lucrarea *De la preistorie la evul mediu. Păreri îndrumătoare și fapte arheologice și istorice* (București, 1924, 97 p. și 6 fig. în text).

Personalul muzeului, la preluarea direcției de către I. Andrieșescu, era format din : H. Metaxa, conservator ; Ecaterina Dunăreanu-Vulpe,

* Vezi Al. Păunescu, Irina Casan-Franga, P. Diaconu, *Începuturile arheologiei românești. Istoricul Muzeului național de antichități. Partea I (1834—1880)*, SCIVA, 35, 1984, 1, p. 3—44 ; Alexandra Ștefan, *Istoricul Muzeului național de antichități. II. Progresele arheologiei și muzeografiei în România în perioada 1881—1927*, SCIVA, 35, 1984, 2, p. 109—143.

[1] Păstrarea și cinstirea memoriei lui V. Pârvan a fost unul din titlurile de mîndrie ale foștilor săi colaboratori și elevi. Astfel, I. Andrieșescu propunea editurii Cartea Românească publicarea unei plachete comemorative în legătură cu viața marelui învățat (ArhMNA, Dosar 1927, f. 60 : răspunsul editurii, care își asumă toate cheltuielile, deoarece marele învățat fusese directorul acesteia). De asemenea, s-a creat un comitet de organizare sub președinția lui D. Gusti și avînd ca membri pe I. Andrieșescu, C. C. Giurescu, Sc. Lambrino, C. Marinescu, P. Nicorescu, T. Sauciuc-Săveanu și D. M. Teodorescu, pentru a aduna o sumă destinată unui bust al lui V. Pârvan ; în acest scop, sculptorița M. Grigorescu a executat o machetă (ArhMNA, Dosar 1931, f. 51, 81—83).

[2] Despre viața și activitatea lui I. Andrieșescu, vezi : T. Sauciuc-Săveanu, Dacia, 9—10, 1941—1944, p. 7—9 (necrolog) ; I. Nestor, *Ion Andrieșescu și preistoria românească*, BSNR, 38—41, 1944—1947, 92—95, p. 18—20 ; C. Mateescu, Drobeta, 1976, p. 204—210 (evocare) (vezi în special p. 204 și 209, unde citează dintr-o scrisoare a lui N. Iorga, din 1935 ; „părintele preistoriei noastre", sau opinia lui D. Gusti : „ctitorul, la noi, al preistoriei"). Despre această perioadă, cîteva cuvinte : R. Vulpe, în „Boabe de grîu", 1, 1930, 3, p. 8 ; idem, StCl, 6, 1964, p. 371 ; D. Popescu, SCIV, 15, 1964, 4, p. 454 ; Vl. Dumitrescu, *Muzeul Național de Antichități*, București, 1968, p. 10.

S C I V A , tomul 35, nr. 2, București, aprilie — iunie 1984, p. 144—157

Vladimir Dumitrescu, Dorin Popescu și Ion Nestor — asistenți; D. Pecurariu — desenator; 4 gardieni și 1 curier [3]. În urma propunerilor de avansare formulate de director [4], ministerul aprobă ca H. Metaxa să fie numit subdirector, Vl. Dumitrescu — conservator, iar Hortensia Dumitrescu — asistent [5]. În schema muzeului se aflau și posturile de gardieni pentru monumentele de la Adamclisi, Ulmetum, Mangalia (cîte unu pentru fiecare), iar la solicitarea lui Al. Bărcăcilă, s-a reînființat postul de gardian pentru monumentele istorice de la Turnu Severin [6].

În timpul direcției sale, I. Andrieșescu s-a preocupat și de îmbunătățirea salarizării personalului științific [7], reușind să obțină de la Ministerul Instrucțiunii, Cultelor și Artelor (avînd ca titular pe dr. C. Angelescu) echivalarea posturilor de la MNA cu cele universitare, precum urmează: subdirector și conservator cu șef de lucrări la Universitate, iar cele de asistenți ai M.N.A cu asistenții universitari [8].

În acest timp, muzeul continua a fi adăpostit în vechiul local de la Universitate. Spațiul era însă insuficient pentru expunerea colecțiilor; astfel, în 1927, Andrieșescu intervenea la Ministerul Cultelor și Artelor pentru a obține o nouă sală (ce aparținuse laboratorului de paleontologie, mutat între timp, spațiu pe care voia să-l ocupe Senatul); cererea a fost acceptată [9].

De asemenea, într-o sesizare a direcției MNA din 1927, se arată deteriorarea spațiului în care era adăpostit muzeul (din cauza scurgerii apei utilizate la stingerea incendiului de la Senat) [10]; reparațiile s-au prelungit mai multe luni (în 1928—1929), muzeul fiind redeschis abia la 10 mai 1929 [11]. În 1929, directorul intervenea la Minister să se avizeze terminarea și completarea muzeului de la șosea, care să îngloebeze toate colecțiile statului [12]. Iar în 1930, într-un raport-memoriu semnat de director, subdirector, conservator și asistenți, se solicită, între altele, obținerea unui nou local pentru muzeu [13].

În 1931, primul ministru Nicolae Iorga a acordat Muzeului național de antichități un nou local — fosta casă Macca, la vremea aceea proprie-

---

[3] ArhMN. Dosar 1927, f. 126—139 (state de plată).

[4] ArhMNA, Dosar 1928, f. 27.

[5] Vezi adresa nr. 2871 din 21 ianuarie 1928: ArhMNA, Dosar 1928, f. 33. Vezi schema de personal a muzeului pe 1929, *ibidem*, Dos. 1929, f. 321 (datele personale ale salariaților MNA); dosar 1931, f. 186, și 1932, f. 118. Despre H. Metaxa (1888—1944), vezi Vl. Dumitrescu, Dacia, 11—12, 1941—1944, p. 555—556 (necrolog); despre prof. Ion Nestor (1905—1974): M. Babeș, SCIVA, 26, 1975, 1, p. 3—8; despre Hortensia Dumitrescu (1901—1982): Silvia Marinescu-Bîlcu, SCIVA, 33, 1982, 3, p. 342—347.

[6] ArhMNA, Dosar 1935 (II), f. 194.

[7] Ibidem, Dosar 1934 (I), f. 86.

[8] Vezi adresa Ministerului Instrucțiunii, Cultelor și Artelor către C. Rădulescu-Motru, decanul Facultății de litere, din 22 martie 1935 (ArhMNA, Dosar 1935, f. 157); vezi și răspunsul direcției Muzeului național de antichități (ibidem, Dosar 1935 f. 1). Echivalarea este publicată în „Monitorul oficial", partea I, nr. 233/10 octombrie 1935 (vezi ArhMNA, Dosar 1935 (II), f. 114).

[9] ArhMNA, Dosar 1927, f. 71; aprobarea, f. 92.

[10] Ibidem, f. 84.

[11] Ibidem, Dosar 1929, f. 333.

[12] Ibidem, f. 353.

[13] Ibidem, 1930, f. 185—188.

tate a fundațiunii „El. Col. Macca" [14], din actuala str. I. C. Frimu, nr. 11 [15]. Spre sfîrșitul anului, colecțiile au început a fi mutate în noul imobil [16]. Se aproba, în principiu, și construirea unui *lapidarium* [17] — care, din păcate, a rămas un deziderat neîmplinit pînă în ziua de azi.

Într-un chestionar din 1932 al Ministerului, în vederea alcătuirii unei statistici generale privitoare la muzeele din țară, se arată că MNA avea următoarea structură [18] : secțiunea de antichități preistorice și medievale ; secțiunea de antichități greco-romane ; secțiunea de artă religioasă. Aceasta din urmă, purtînd și denumirea de Muzeul de artă religioasă, a fost instalată în localul din str. Știrbei-vodă, nr. 33.

De asemenea, potrivit hotărîrii primului ministru, colecțiile Muzeului de artă modernă din bulevardul Dacia urmau a se muta în ziua de 23 aprilie la muzeul din Casa Kretzulescu (deoarece expira contractul de închiriere pentru clădirea din bul. Dacia) ; I. Andrieșescu s-a conformat acestei dispozițiuni, arătînd însă că nu poate răspunde pentru urmări [19]. Într-adevăr, în 1933, într-o sesizare a lui Vl. Dumitrescu, se arată condițiile improprii în care erau depozitate unele materiale în Muzeul de artă religioasă — fiind vorba în primul rînd de tablourile aduse de la fostul muzeu din bul. Dacia [20].

MNA, prin însăși subordonarea sa către Universitatea din București, era conceput a avea un rol important în procesul instructiv-educativ. Aceasta reiese din însăși organizarea muzeului : sala 1 — colecțiuni preistorice și greco-romane, în cea mai mare parte din țară, precum și un mulaj (reproducere) al Monumentului triumfal de la Adamclisi ; pe coridor — statui și pietre cu inscripții și fragmente arhitectonice greco-romane ; sala 3 — colecțiile preistorice și greco-romane din țară, colecția de vase grecești a generalului Mavros, reproducerea tezaurului de la Pietroasa ; sala 4 — colecții variate — cîteva tablouri de școală germană din secolulul al XVI-lea ; sălile 5—7 — colecții de artă și obiecte bisericești, cele mai prețioase fiind frescele originale de la Curtea de Argeș [21].

Programul MNA prevedea ca zile de vizitare joia și duminica, între orele 11—15 ; intrarea era liberă. Persoanele din provincie sau din străinătate puteau vizita muzeul și în celelalte zile ale săptămînii, adresîndu-se intendentului [22].

Un rol important a avut MNA în protejarea și conservarea monumentelor istorice ale țării. Dacă în ceea ce privește monumentele de arhitectură medievală misiunea revenea în primul rînd Comisiunii monumentelor

---

[14] Despre colonelul P. Macca, vezi „Revista poporului", 10, 1901, nr. 1 (109), p. 5 (informație bibliografică : Al. Păunescu).

[15] Vezi ArhMNA, Dosar 1931, f. 455— unde se face aluzie la noul local repartizat de N. Iorga.

[16] ArhMNA, Dosar 1932, f. 66 ; vezi și f. 15 : acte justificative pentru suma de 40 000 lei acordată de minister în vederea acoperirii cheltuielilor legate de mutarea colecțiilor de antichități.

[17] ArhMNA, Dosar 1932, f. 396 ; vezi și dosar 1933 (II), f. 119, unde se arată că cele 900 de monumente sculpturale stau fără adăpost în curtea casei Macca (tot aici, un proiect de lapidariu, în valoare de 690 000 lei ; f. 22—24).

[18] ArhMNA, Dosar 1932, f. 117 ; vezi și f. 116.

[19] Ibidem, f. 202 (12 aprilie 1932).

[20] Ibidem, Dosar 1933 (I), f. 21.

[21] Ibidem, Dosar 1930, f. 218. Despre muzeu. Vl. Dumitrescu, în „Curentul", 8 august 1935 (tăietură din ziar, ArhMNA, Dosar 1935 (II), f. 63).

[22] ArhMNA, Dosar 1930, f. 218.

istorice, al cărei președinte era marele învățat Nicolae Iorga, MNA a avut un rol deosebit în apărarea stațiunilor arheologice supuse permanent activității destructive a „căutătorilor de comori” și arheologilor amatori [23] sau lucrărilor de construcție și edilitare (îndeosebi la Constanța și Mangalia). Se mai iau măsuri, în urma rapoartelor lui Gr. Florescu, pentru a fi oprite distrugerile cauzate monumentului arheologic de la Capidava de către antreprenorul carierei de la Topalu [24]; se fac demersuri pentru exproprierea terenului unde se afla *aedes augustalium* de la *Ulpia Traiana Sarmizegetusa* [25], precum și pentru protejarea rezervației arheologice de la Reșca-*Romula* — unde prefectura voia să transforme terenul în parc [26].

Un rol important a avut MNA în promovarea cercetării arheologice din țara noastră. Fondurile puse la dispoziție de Comisiunea monumentelor istorice erau repartizate atît personalului științific al muzeului, cît și altor centre științifice din țară. Astfel, în 1927, se acordă suma de 1 500 000 lei, repartizată pe cercetători și obiective arheologice precum urmează: R. Vulpe—pentru cercetări la Poiana-Tecuci; Gr. Florescu—la Capidava; I. Nestor — în jud. Ilfov; I. Andrieșescu — în jud. Buzău; D. M. Teodorescu — la Grădiștea Muncelului; Em. Panaitescu — la Brețcu; Paul Nicorescu — la Dolojman; Marton Roska — pentru cercetări paleolitice în Transilvania; C. Daicoviciu — la Ulpia Traiana Sarmizegetusa; H. Metaxa—în nord-vestul Dobrogei; Ceslav Ambrojevici—în jud. Hotin [27]. În 1928, sînt prevăzuți 1 000 000 lei [28]; în acest an mai apar cu solicitări de fonduri T. Sauciuc-Săveanu pentru Mangalia, Scarlat Lambrino pentru Histria, G. G. Mateescu pentru Ibida, N. N. Moroșan pentru paleoliticul din Moldova, iar Em. Panaitescu pentru cercetări la Cășei. În anii următori, fondurile de cercetări au fost mai reduse; astfel, din datele ce deținem, se pot aminti sumele de 500 000 lei pentru 1932 [29] și 300 000 lei repartizați pentru 1935 [30].

Multe din aceste cercetări au văzut lumina tiparului, fiind publicate în Dacia, III—IV, 1926—1932.

Un loc important ocupă în cercetarea arheologică din acești ani, în special în domeniul preistoriei, profesorul I. Andrieșescu. În 1926—1927, el efectua săpături la Sărata-Monteoru (care vor fi reluate în 1937 de I. Nestor), în 1928 la Poiana Coțofenești și Hăbășești și decidea săpături la Fedeleșeni (cu fonduri puse la dispoziție de Muzeul militar național), lăsînd să sape pe I. Nestor: în 1929—1930, la Oinac; în 1931 descoperea mormîntul princiar cu tezaurul de podoabe de la Agighiol (studiile despre desco-

[23] Vezi ibidem, Dosar 1929, f. 158: intervenția directorului MNA către N. Iorga, președintele Comisiunii monumentelor istorice, contra cercetărilor arheologice ilegale: „Pentru preîntîmpinarea pe viitor a unor asemenea fapte, vă rugăm să binevoiți a interveni cu toată autoritatea pe lîngă Ministerul de Interne, pentru ca printr-o circulară să se puie în vedere tuturor organelor sale în subordine din întreaga țară aplicarea strictă a legii, în interesul superior al cunoașterii trecutului nostru, care, prin asemenea scormoniri, stringeri fără rost și transmiteri interesate din mînă în mînă, suferă pagube ireparabile”. Vezi și f. 294, unde se face mențiune despre legea privind descoperirea monumentelor și obiectelor antice.

[24] ArhMNA, Dosar 1933 (I), f. 332—333.

[25] Ibidem, Dosar 1927, f. 27—29.

[26] Ibidem, Dosar 1935, f. 292.

[27] Ibidem, Dosar 1927, f. 10; vezi și f. 41—43.

[28] Ibidem, 1928, f. 107; pentru repartizarea fondurilor, vezi f. 82—83.

[29] Ibidem, Dosar 1932, f. 312.

[30] Ibidem, Dosar 1935, f. 358—360.

peririle de la Agighiol și Coțofenești erau terminate în 1941, dar au rămas inedite, fiind publicate ulterior de D. Berciu). Rezultatele cercetărilor sale din acești ani au fost sintetizate îndeosebi în două contribuții : comunicarea *Des survivances paléolithiques dans le milieu néolithique de la Dacie,*

Fig. 1. Ion Andrieșescu.

prezentată în 1928 la Congresul internațional de istorie de la Oslo, precum și *Asupra răspîndirii nord-vestice a tracilor la începuturile istoriei* (publicată în 1931 în vol. *Închinare lui N. Iorga, cu prilejul împlinirii vîrstei de 60 de ani)*, în care, pe baza datelor istorice și descoperirilor arheologice, demonstrează unitatea etnică și culturală a tracilor [31].

Cercetările arheologice au reprezentat și o importantă cale pentru sporirea patrimoniului MNA.

În această perioadă s-au făcut și o serie de descoperiri arheologice întîmplătoare, dintre care cea mai valoroasă a fost coiful de aur de la Coțofenești (jud. Prahova)[32], pentru a cărui expunere se preconiza comandarea unei casete speciale la firma Fichet. Există o bogată corespondență în legătură cu descoperiri mai mărunte de materiale arheologice și numismatice de pe întreg cuprinsul țării ; dintre cele mai importante se pot aminti : recuperarea unei metope a monumentului de la Adamclisi (Traian cu adjutantul său) de la Muzeul militar național [33], tezaurul de la Cislău (jud.

[31] Vezi Corneliu Mateescu, Drobeta, 1976, p. 204—210 (bibliografia științifică a lui I. Andrieșescu, p. 210—212).
[32] ArhMNA, Dosar 1929, f. 303, 399, 403—405.
[33] Ibidem, 1932, f. 59—60.

Buzău)[34], tezaurul de la Aninoasa (jud. Gorj)[35], descoperirile de la Chiojd[36], monedele medievale de la Codlea [37]. Cele mai multe descoperiri au intrat în patrimoniul MNA, dar pentru altele au existat dispute cu deținătorii, de exemplu cu Casa națională din Oradea pentru tezaurul de la Tăuteni (jud. Bihor) [38] (abia în iunie 1935, această descoperire a intrat la MNA). Se mai poate aminti primirea de la Casa școalelor a unei piese din tezaurul „scitic" de la Plenița (cap de taur din argint aurit), pe care dr. Severeanu îl achiziționase în 1924, apoi îl donase statului[39]. În 1932, I. Andrieșescu se adresa administratorului Casei școalelor și culturii poporului pentru ca, potrivit dispozițiunilor președintelui Consiliului de Miniștri și Ministerului Instrucțiunii, „să binevoiți să ni se încredințeze — pentru colecțiile noastre numismatice — monetele ce după arătările D-sale se află în păstrarea D-voastră" [40].

Prin Casa școalelor intra la MNA „tezaurul scit de la Craiova", recuperat de Al. Tzigara-Samurcaș de la Berlin [41].

O problemă importantă pentru patrimoniul istoric național o reprezenta în această vreme recuperarea pieselor din tezaurul statului aflate la Moscova din timpul evacuării din 1916; despre aceste demersuri aflăm dintr-o adresă a lui I. Andrieșescu către N. Iorga, pe atunci rector al Universității din București [42].

În acest răstimp, se constată evoluția științifică ascendentă a foștilor elevi ai lui V. Pârvan; dintre aceștia, apare cu totul remarcabilă personalitatea lui I. Nestor, care, după un stagiu prelungit de studii în Germania [43], își susținea în 24 ianuarie 1934 doctoratul la Marburg (Lahn) tratînd problemele paleoliticului și neoliticului în România; amplificată, această temă va reprezenta prima parte a lucrării sale *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien* [44], distinsă în 1934 de Academia Română cu premiul „Vasile Pârvan".

Majoritatea cercetătorilor de la MNA făcuseră stagii de pregătire în străinătate, în special la Școala română din Roma. În 1929, Ecaterina Dunăreanu-Vulpe era trimisă pentru studii la Paris, la Școala română din Franța [45].

Muzeul național de antichități a fost solicitat în diferite chipuri la organizarea unor expoziții interne și internaționale. Astfel, în 1929, MNA era însărcinat cu organizarea secțiunii arheologice a pavilionului românesc

---

[34] Ibidem, Dosar 1931, f. 198—204 (inventar, f. 201).
[35] Ibidem, Dosar 1935 (II), f. 26.
[36] Ibidem, Dosar 1934 (I), f. 204—205.
[37] Ibidem, Dosar 1933 (II), f. 131 bis-133.
[38] Ibidem, Dosar 1935, f. 141—143, 164—167, 180, 181, 232, 233, 299. Publicat de Vl. Dumitrescu, *Le dépôt de la fin de l'âge du bronze découvert à Tăuteni*, Dacia, 5—6, 1935—1936, p. 225—234.
[39] ArhMNA, Dosar 1933 (I), f. 9
[40] Ibidem, Dosar 1932, f. 199.
[41] Ibidem, Dosar 1933 (I), f. 8.
[42] Ibidem, Dosar 1929, f. 440—441 (cu lista pieselor). Vezi și Dosar 1936 (V—VIII), f. 263; 1941 (II), f. 64—66.
[43] Ibidem, Dosar 1928, f. 41; vezi ibidem, Dosar 1934 (I), f. 112: echivalarea titlului de doctor în filozofie la Marburg cu doctoratul în filozofie și litere al Universității din București.
[44] Publicată în 22. BerRGK, 1932, p. 11—181.
[45] ArhMNA, Dosar, 1929, f. 9.

de la expoziția internațională de la Barcelona [46]. La sfîrșitul anului 1933, Epitropia așezămintelor brîncovenești organizează Expoziția retrospectivă brîncovenească, pentru care împrumută de la MNA (secția de artă religioasă) o serie de obiecte [47]. MNA este prezent în 1932 la expoziția de la Berlin a cărții românești științifice și literare, realizată în colaborare cu librăria A. Collignon, cu prestigioasa sa publicație *Dacia. Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie* (vol. III—IV, 1926—1932) [48].

Pentru expoziția de la Bruxelles din 1935 s-au trimis o serie de obiecte de la Muzeul de artă religioasă [49]. Ministerul solicită să se execute de către comitetul expoziției copii galvanoplastice după tezaurul „scit" și coiful de aur descoperit recent în jud. Prahova [50]. Întrucît acesta din urmă era inedit, s-a ajuns la o dispută între I. Andrieșescu și Al. Tzigara-Samurcaș, însărcinat comisar cu organizarea expoziției [51]. Aceasta, precum și divergențele cu unii din colaboratorii de la MNA, l-au determinat pe I. Andrieșescu să-și prezinte, la 5 mai 1935, demisia de la conducerea MNA [52] — fiind acceptată în grabă de ministrul instrucțiunii, Al. Lapedatu.

După această dată, actele sînt semnate de subdirectorul H. Metaxa și de Vl. Dumitrescu — conservator al MNA.

★

Din 10 iunie 1935 [53], cunoaștem primul act semnat de Vl. Dumitrescu în calitate de director-delegat avînd conducerea secțiilor de preistorie și antichități clasice [54]. Din acest moment, secția ecleziastică se desprinde de MNA, rămînînd ca unitate de-sine-stătătoare sub denumirea de Muzeul de artă religioasă. De la 1 iulie 1936, Vl. Dumitrescu (fig. 2) este numit director al MNA (secțiunea de antichități) [55], în care calitate a rămas pînă la 1 august 1938 [56].

În această perioadă, MNA a funcționat avînd în schemă 18 persoane : 8 — personal științific, 5 gardieni la sediu și 5 gardieni pentru rezervațiile arheologice din provincie (Histria, Adamclisi, Ulmetum, Mangalia, Drobeta-Turnu Severin) [57]. S-a încercat, pe baza memoriilor de titluri și lucrări, în mai multe rînduri, ca asistenții MNA (Ecaterina Vulpe, Hortensia Dumitrescu, D. Popescu și I. Nestor) să fie înaintați șefi de lucrări [58]. De asemenea, în repetate rînduri, s-a solicitat echivalarea postului de director al MNA cu titlul de profesor universitar sau director clasa a II-a [59] — fără a găsi ecou la Ministerul Educației Naționale.

---

[46] Ibidem, f. 160—163.
[47] Ibidem, Dosar 1933 (II), f. 125.
[48] Ibidem, Dosar 1932, f. 337.
[49] Ibidem, Dosar 1935, f. 160, 183, 184—186, 191—194, 209—210.
[50] Ibidem, f. 162.
[51] Ibidem, f. 191—194, 209—210.
[52] Ibidem, f. 211 ; cf. C. Mateescu, *loc. cit*. Din motive pe care nu le cunoaștem. I. Andrieșescu mai încercase să-și dea demisia și în 1931 (ArhMNA, Dosar 1931, f. 398, 400, 401).
[53] Ibidem, Dosar 1935, f. 286 ; vezi și f. 343—344.
[54] Vezi procesul-verbal de predare-primire între I. Andrieșescu și Vl. Dumitrescu.
[55] ArhMNA, Dosar 1936 (I — IV), f. 33.
[56] Ibidem, Dosar 1938 (I — III), f. 112.
[57] Ibidem, Dosar 1936 (I — IV), f. 10.
[58] Ibidem, f. 51 ; Dosar 1938 (I — III), f. 8.
[59] Ibidem, Dosar 1937 (I), f. 7 ; vezi și f. 106.

S-a încercat totodată echivalarea postului de desenator al muzeului — ocupat la vremea aceea de Dionisie Pecurariu — cu cel de preparator tehnic, „așa cum s-a făcut la Universități" [60]. După pensionarea lui D. Pecurariu, începînd de la 1 august 1938 [61], a fost numit preparator-desenator

Fig. 2. Vladimir Dumitrescu.

P. P. Polonic [62], care va rămîne în slujba MNA și a viitorului Institut de arheologie pînă la pensionarea sa, în 1968.

În sarcina MNA au stat în această vreme o serie de probleme privind protecția patrimoniului arheologic al țării. Cu sprijinul Comisiunii monumentelor istorice, se fac eforturi a se opri diferite acțiuni care ar fi adus prejudicii ireparabile unor stațiuni arheologice (de exemplu, încercarea de a se construi o biserică chiar pe terenul cetății Romula [63]; extracția pietrei de către fabrica de la Cernavoda, care afecta antichitățile romane [64]; delimitarea mai exactă a zonei cu antichitățile de la Capidava [65]; oprirea

---

[60] Ibidem, Dosar 1936 (I — IV), f. 7.

[61] Ibidem, Dosar 1938 (I — III), f. 106. Vezi C. Mateescu, *Un maestru al desenului arheologic: Dionisie Pecurariu*, Studii și cercetări de istoria artei. Artă plastică. 17, 1970, 2, p. 288. D. Pecurariu (1876—1960) a rămas un fidel colaborator al muzeului, apoi al Institutului de arheologie, pînă la moartea sa.

[62] Ibidem, f. 81.

[63] Ibidem, Dosar 1936 (V — VIII), f. 284.

[64] Ibidem (IV), f. 322—326.

[65] Ibidem, f. 361.

distrugerilor provocate în aria castrului de la Slăveni[66]; delimitarea și protejarea mai atentă a antichităților de la Adamclisi [67]).

Cercetările arheologice au continuat cu ritmuri schimbătoare ca intensitate. Astfel, în 1936, directorul MNA cerea președintelui Comisiunii monumentelor istorice să se aloce pentru săpături suma de 350 000 lei pe țară, cu 50 000 lei mai mult față de anul precedent [68]; s-au acordat însă numai 250 000 lei [69]. În 1937 s-a repartizat aceeași sumă [70], iar în 1938 — 400 000 lei [71]. Șantierele au continuat a fi cele cunoscute ; din afara MNA, efectuează săpături încă : Sc. Lambrino la Histria, P. Nicorescu la Adamclisi, Gr. Florescu la Capidava, V. Christescu în diferite puncte din Muntenia; din 1936 încep săpăturile de la Sucidava sub conducerea lui D. Tudor [72]. În Transilvania, săpăturile sînt coordonate de Institutul de studii clasice din Cluj, cu cotele repartizate de MNA din fondul pus la dispoziție de Comisiunea monumentelor istorice. De peste două decenii exista tradiția ca fondurile acordate de Comisiunea monumentelor istorice să fie repartizate de directorul MNA, conform trebuințelor și importanței, tuturor șantierelor arheologice din țară [73].

Bună parte din rezultatele cercetărilor acestor ani au fost valorificate în vol. V—VI (1935—1936) al revistei *Dacia* (apărut în 1938), publicat pe cheltuiala Băncii Naționale. Un rol important a avut în continuarea apariției publicației prof. Al. Lapedatu, președintele Academiei Române, care a făcut elogiul public al acestui volum într-o ședință a Academiei, precum și dr. C. Angelescu, ministrul Educației Naționale și C. Kirițescu, secretar al acestui minister.

Cercetările au reprezentat o importantă cale de sporire a patrimoniului MNA. Alte piese au intrat în urma unor descoperiri întîmplătoare, astfel : 9 fragmente din fibula germanică de la Chiojd (jud. Buzău), donate de C. C. Giurescu [74]; diferite descoperiri monetare [75] etc. Aceste materiale încep a fi catalogate și inventariate cu toată atenția [76].

Muzeul național de antichități, prin bogatele și variatele sale colecții, îndeplinea un rol important în procesul instructiv — în special al studenților, avînd în vedere subordonarea acestuia către Universitatea din București — şi educativ — pentru marele public [77]. În acest din urmă domeniu, se simțea lipsa unor materiale de popularizare. Astfel, în 1936 și 1937,

---

66 Ibidem, f. 394—395.
67 Ibidem, f. 357—358, 371—373.
68 Ibidem, f. 375, 387.
69 Ibidem, f. 389.
70 Ibidem, Dosar 1937 (IV), f. 311.
71 Ibidem, Dosar 1938 (IV — VIII), f. 39.
72 Ibidem, Dosar 1937 (IV), f. 352—355.
73 Ibidem, f. 322.
74 Ibidem, Dosar 1936 (IV), f. 463.
75 Vezi ibidem, Dosar 1936 (IV), f. 303—304 — în problema tezaurului de la Belcinu (jud. Dolj) ; f. 316 — tezaurul de la Aninoasa (jud. Gorj) ; f. 367— în legătură cu descoperirile monetare de la Cerăt (Dolj) ; 462 — referire la 10 monede republicane descoperite la Tg. Ocna ; 1937 (IV), f. 383 — tezaurul de la Bîrca ; ibidem, f. 361—363 — tezaurul cu 108 monede imperiale de la Negri (Roman) ; 1938 (IV — VIII), f. 22—26 — în legătură cu tezaurul de monede bizantine de la Constanța (vezi și f. 59).
76 Ibidem, 1936 (VI), f. 146 ; 1936 (V — VIII), f. 262.
77 Vezi în acest sens „Proiect de regulament pentru organizarea și funcționarea Muzeului Național de Antichități din București" : ArhMNA, Dosar 1938 (I — III), f. 23—29 ; ibidem, V — VIII, f. 339—349.

Vl. Dumitrescu se adresează președintelui Oficiului național de turism pentru o subvenție de 25 000—30 000 lei, în vederea tipăririi unui ghid-catalog în limba franceză al MNA [78]. În 1937, o cerere asemănătoare este adresată Ministerului Afacerilor Străine [79].

Personalul științific al MNA s-a îngrijit permanent de îmbogățirea bibliotecii. O cale importantă a fost schimbul de carte cu revista Dacia — publicație foarte apreciată și solicitată de instituțiile științifice de peste hotare [80]. Alte sume au fost puse la dispoziția Muzeului național de antichități de către Casa școalelor, în vederea cumpărării de cărți și efectuarea unor abonamente la revistele străine [81].

Prestigiul de care se bucura știința arheologică românească rezultă și din faptul că în septembrie 1937 a avut loc la București Congresul internațional de antropologie și arheologie preistorică; cu acest prilej, MNA a primit vizita unor eminenți specialiști străini, care și-au manifestat interesul pentru descoperirile arheologice preistorice din România [82].

S-au făcut în această perioadă noi eforturi în vederea recuperării obiectelor aflate în tezaurul evacuat în timpul primului război mondial la Moscova; între acestea se aflau piese de valoare excepțională pentru istoria noastră veche — precum tezaurul de la Pietroasa, tezaurul de la Turnu Măgurele, rhytonul de la Poroina etc.

În urma investigațiilor științifice și demersurilor lui I. Nestor, se ajunge în 1936 la încheierea unui protocol între Staatliches Museum für Vor- und Frühgeschichte din Berlin și Muzeul național de antichități din București în legătură cu materialele arheologice de la Sălcuța și Coțofeni provenite din cercetările arheologilor germani în țara noastră în anii ocupației germane din primul război mondial; cea mai mare parte din aceste piese s-au întors în țară [83].

Începînd cu 1 august 1938, direcția MNA a fost încredințată lui Scarlat Lambrino (1891—1964; fig. 3), profesor de istorie antică la Universitatea din București [84]. El a rămas în această funcție aproape 2 ani, pînă la 20 iulie 1940, cînd și-a dat demisia [85]. Între 1941—1947, a fost directorul Școlii române din Roma.

*

[78] Ibidem, Dosar 1936 (IV). f. 10; 1937 (I). f. 169.

[79] Ibidem, Dosar 1937 (I). f. 224.

[80] Ibidem, Dosar 1936 (V). f. 14: cererea lui Vl. Dumitrescu către Ministerul Afacerilor Străine să suporte prețul a 15 serii de volume din Dacia (I, II și III — IV), solicitate la schimbul peste hotare, întrucît MNA nu poate acoperi prețul prea ridicat.

[81] ArhMN, Dosar 1936 (II), f. 285 — adresă către administratorul Casei școalelor pentru îmbunătățirea fondurilor bibliotecii MNA; Dosar 1937 (I), f. 173 — ordonanță de plată a Casei școalelor și culturii poporului în valoare de 10 000 lei — sumă pusă la dispoziție muzeului pentru plata cărților și revistelor absolut necesare.

[82] ArhMNA, Dosar 1937 (I), f. 1.

[83] Ibidem, Dosar 1935 (II), f. 1—2; 1936 (I— IV), f. 38, 434; 1936 (VI), f. 156, 167—168.

[84] Despre viața și activitatea științifică a lui Scarlat Lambrino, vezi nota semnată de Fernando de Almeida, Archivo español de Arqueologia, 38, 1964, 109—110, p. 206—207.

[85] Cea mai veche hîrtie semnată de el pe care am găsit-o este din 13 aprilie 1939; ArhMNA, Dosar 1939 (B), f. 3. Vezi și ibidem Dosar 1940 (I — II), f. 105: adresa Ministerului Educațiunii Naționale — Direcția învățămîntului superior, prin care Vl. Dumitrescu este numit din nou director, începînd din 21 iulie 1940, în locul lui Sc. Lambrino, a cărui demisie este primită în 20 iulie 1940.

La 21 iulie 1940 a fost numit din nou director al Muzeului național de antichități Vl. Dumitrescu [86]. După izbucnirea războiului, directorul, ca și alți salariați ai MNA, au fost în repetate rînduri concentrați. Așa se

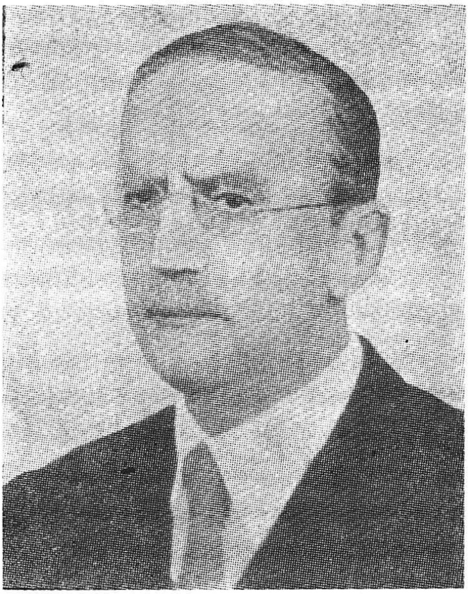

Fig. 3. Scarlat Lambrino.

face că direcția este girată un timp de Dorin Popescu, care semnează cînd ca *director-gerant* [87], cînd ca *director-delegat* [88]; alte hîrtii sînt semnate *pentru director* de H. Metaxa [89].

În vara anului 1940, Vl. Dumitrescu face o nouă încercare la Minister pentru „a dispune ca postul de director al Muzeului Național de Antichități să fie echivalat cu acela de profesor universitar" [90]. Solicitarea era cu atît mai îndreptățită, cu cît într-unul din articolele noii legi a învățămîntului se prevedea că muzeele de antichități din București și Iași urmau a trece în cadrul universităților din orașele respective, iar directorii lor să fie profesorii de istorie antică ai acelor universități. Față de această situație, Vl. Dumitrescu atrăgea atenția, într-un memoriu către Ministerul Culturii Naționale și al Cultelor [91], că „În aceste condițiuni, înglobarea Muzeului

[86] Vezi nota precedentă.

[87] ArhMNA, Dosar 1940 (I — II), f. 151 (23 septembrie 1940), 167, 176, 184, 203, 204, 207, 209, 212, 218, 231.

[88] Ibidem, f. 288 (5 octombrie 1940).

[89] După iunie 1941; ibidem, f. 162. În acest timp, Vl. Dumitrescu a fost mobilizat (începînd din luna iulie), la fel D. Popescu (incepînd din august) (ibidem, Dosar 1941 (I), f. 186). Din 4 noiembrie 1941, documentele sînt semnate din nou de Vl. Dumitrescu.

[90] Ibidem, Dosar 1940 (I — II), f. 106—107 (22 iulie 1940). În memoriu se arată că solicitantul avea 17 ani vechime în muzeu, „între aceștia socotindu-i și pe cei doi în care am fost îndepărtat din serviciu, căci am fost reintegrat ..."; vezi și f. 111, 132.

[91] Ibidem, Dosar 1942 (XIV), f. 73.

Național de Antichități în cadrul Universității bucureștene ar însemna diminuarea rolului și deci și a activității sale — căci dintr-un Muzeu Național ar fi transformat într-un muzeu echivalent unui institut sau laborator universitar"; or, MNA era una din cele mai vechi instituții culturale ale țării, mai veche chiar decît cele două Universități — din Iași și din București.

În acești ani, schema de personal a MNA a cunoscut unele schimbări, între specialiștii acestuia apărînd noi nume. În proiectul de buget cuprinzînd funcțiile la MNA cu salarizarea respectivă, se prevăd 18 persoane: 1 director, 2 conservatori (șefi de lucrări), alți 3 conservatori, 1 preparator-șef, 1 gardian-șef, 3 gardieni, 1 curier, precum și alți șase gardieni pentru monumentele de la Adamclisi, Mangalia, Histria (2), Turnu Severin și Ulmetum [92]. Cei doi șefi de lucrări erau H. Metaxa și Gh. Ștefan — asistent la Universitatea din București, numit în toamna anului 1940 conservator-șef de lucrări onorific la MNA [93]. În statele de salarii din 1942 mai poartă titlul de șefi de lucrări Ecaterina Vulpe, Dorin Popescu, Hortensia Dumitrescu și Ion Nestor [94]; mai apar în schemă: Georgeta Palade-Pantelimonescu — laborantă ceramistă, 1 intendent și 10 paznici pentru monumentele din țară (față de perioada anterioară, alți paznici la Dinogetia, Capidava, Troesmis și Enisala). În total, 27 de persoane.

La 19 septembrie 1942, era angajat Exspectatus Bujor ca secretar al MNA [95], iar în urma concursului din 13 noiembrie 1942, Mircea Petrescu-Dîmbovița era numit asistent [96].

În 1943, Ecaterina Dunăreanu-Vulpe renunță la postul de la MNA, fiind numită profesoară definitivă la Școala superioară de arte frumoase din Iași începînd de la 1 octombrie 1943 [97]; în locul rămas liber, ministerul aprobă numirea ca suplinitor a lui D. Tudor, profesor de istorie la Liceul „Mihai Viteazul" din București [98]. Tot în toamna anului 1943 era numit asistent suplinitor B. Mitrea [99]. Pe un post de asistent vacant, creat prin bugetul 1943/44, este numită suplinitoare, la 1 noiembrie 1943, Ana Matrosenco [100].

În 1943, personalul MNA număra 31 de salariați, precum urmează: Vl. Dumitrescu — director; H. Metaxa, D. Popescu, I. Nestor, Hortensia Dumitrescu, Gh. Ștefan, D. Tudor — șefi de lucrări; M. Petrescu-Dîmbovița, B. Mitrea, A. Matrosenco — asistenți; E. I. Bujor — secretar; P. Polonic — artist special cl. II (desenator); 1 intendent, 1 laborant, 5 paznici la sediu, 1 curier, 10 paznici la monumentele din țară [101].

În preajma MNA își desfășoară activitatea și alți arheologi — precum Emil Condurachi, profesor la Școala superioară de arhivistică; începînd

---

92 Ibidem, Dosar 1940 (I — II), f. 49.

93 Ibidem, f. 176. Despre prof. Gh. Ștefan (1899—1980), vezi P. Diaconu, SCIVA, 31, 1980, 3, p. 479—481.

94 ArhMNA, 1942 (I) (state de salarii).

95 Ibidem, Dosar 1942 (IX), f. 277.

96 Ibidem, f. 67.

97 Ibidem, Dosar 1943 (I), f. 2.

98 Ibidem, f. 51.

99 Ibidem, f. 53 (înregistrare la MNA: 17 octombrie 1943).

100 Ibidem, f. 13.

101 Ibidem, Dosar 1943 (I), f. 25. În 24 noiembrie 1943, directorul MNA, cerea transformarea posturilor de șefi de lucrări (D. Popescu, I. Nestor, Hortensia Dumitrescu) în șefi de secție,

din 1939, începe a efectua săpături la Arrubium [102]. De asemenea, Corneliu Mateescu, asistent la Universitatea din București, întreprinde în 1943 o serie de cercetări în fostul județ Tutova [103].

Cu toate dificultățile pricinuite de evenimentele tulburi ale anului 1940 și izbucnirea războiului în 1941, cercetările arheologice au continuat a se desfășura pe întreg cuprinsul țării. Fondurile continuă a fi puse la dispoziție de Comisiunea monumentelor istorice. Astfel, în 1940 este alocată pentru săpăturile din întreaga țară suma de 400 000 lei [104]; se solicită și se obțin și alte subvenții din partea ținuturilor, unele destul de însemnate [105]. În februarie 1941, Vl. Dumitrescu solicita ministerului 1 000 000 lei pentru programul de săpături naționale [106] (din suma repartizată, 200 000 lei au fost rezervați pentru publicarea vol. IX — X al revistei Dacia [107]).

În bugetul pe 1942/43, ministerul a trecut pe seama muzeului un fond corespunzător, din care — pe lîngă cheltuielile de întreținere — s-au afectat cercetărilor arheologice peste 1 000 000 lei; acest început a fost continuat în bugetul următor, astfel încît în compania de lucru a anului 1943 s-au putut folosi numai pentru cercetări și săpături arheologice peste 1 600 000 lei [108]. La aceste sume s-au adăugat și cele ordonanțate unora din specialiștii muzeului de către Comisiunea monumentelor istorice [109]. Cercetările din acești ani au fost făcute publice printr-un raport tipărit înaintat Ministerului Culturii Naționale și Cultelor [110].

Unele din aceste cercetări au avut un ecou deosebit, precum cele efectuate la Sărata-Monteoru de I. Nestor. Astfel, în 1940, serviciul financiar al ținutului Bucegi înainta Muzeului național de antichități o ordonanță de plată în valoare de 100 000 lei, ca subvenție din partea rezidentului ținutului pentru tipărirea volumului cu săpăturile arheologice de la Sărata-Monteoru, și alta în valoare de 20 000 lei — sumă acordată lui I. Nestor și celor doi asistenți ai săi de săpătură (unul dintre aceștia era M. Petrescu-Dîmbovița), „drept încurajare pentru felul cum au supravegheat săpăturile arheologice de la Sărata-Monteoru" [111].

Cercetările arheologice au contribuit substanțial la îmbogățirea patrimoniului muzeului. Alte piese au intrat la MNA prin achiziție: astfel, se menționează o brățară de aur din epoca bronzului de la Cetea [112] (jud. Bihor)

---

[102] ArhMNA, Dosar 1943 (XI), f. 80—85.

[103] Ibidem, f. 161—164.

[104] Ibidem, Dosar 1940 (III— VI), f. 308.

[105] Ibidem, f. 315.

[106] Ibidem, Dosar 1941 (I), f. 382; vezi și f. 389.

[107] Ibidem, Dosar 1941 (II), f. 302—304.

[108] Vezi *Raport asupra activității științifice a Muzeului Național de Antichități pe anii 1942 și 1943*, București, 1944, p. 5—6.

[109] Ibidem, p. 6. Pe linia bunei colaborări cu Comisiunea monumentelor istorice se înscrie și solicitarea legitimă a directorului MNA de a fi numit membru al acestei comisiuni, pentru ca problemele privind cercetările arheologice să fie rezolvate direct, nu prin corespondență între cele două instituțiuni (ArhMNA, Dosar 1943 (XI), f. 8) (23 iulie 1943).

[110] Vezi nota 108.

[111] ArhMNA, Dosar 1940 (I — II), f. 398. Despre cercetările de la Monteoru, vezi și M. Babeș, în vol. *Spiritualitate și istorie la întorsura Carpaților*, Buzău, 1983, p. 367—368.

[112] ArhMNA, Dosar 1943 (II), f. 262.

și se încearcă recuperarea unor obiecte de aur din epoca romană tîrzie descoperite în regiunea Buzăului [113].

Grija pentru patrimoniul cultural național determină direcția muzeului să dea un răspuns negativ solicitării (martie 1941) Ministerului Propagandei Naționale (sub semnătura lui Nichifor Crainic) pentru împrumutarea unor piese arheologice spre a fi prezentate la expoziția internațională de la Milano [114]; pentru această expoziție s-a confecționat copia galvanoplastică acoperită cu foiță de aur după coiful de la Poiana-Coțofenești [115].

Chiar în condițiile de lucru dificile din timpul războiului, activitatea științifică a cercetătorilor MNA a continuat cu un ritm destul de intens, pe măsura acumulărilor din anii precedenți. Se publică în acești ani *Dacia*, VII — VIII (1937—1940) (apariție 1941). De asemenea, s-a inițiat „Biblioteca Muzeului național de antichități", al cărei prim fascicul a fost lucrarea lui Gr. Florescu, *I monumenti funerari romani della Dacia Inferiore* (București, 1943); fasciculul următor a fost publicat în 1944 de D. Popescu: *Die frühe und mittlere Bronzezeit in Siebenbürgen*.

Unele din lucrările publicate au fost distinse în 1943 de Academia Română cu premiul „Vasile Pârvan", precum D. Popescu pentru *Objets de parrure géto-daces en argent* [116] sau D. Tudor, pentru *Oltenia romană* (București, 1942).

Aceste publicații erau solicitate la schimbul de carte internațional, aceasta reprezentînd o cale foarte importantă pentru dotarea bibliotecii muzeului. Alte posibilități de creștere a fondului de cărți de specialitate și periodice s-au creat prin acordarea unor subvenții de către Casa școalelor și culturii poporului [117].

În decurs de un deceniu și jumătate de la disparția lui V. Pârvan, arheologia românească a făcut progrese remarcabile, prin activitatea foștilor colaboratori sau elevi ai magistrului. După scurta eclipsă din anii grei ce au urmat sfîrșitului războiului, școala arheologică românească iese puternic în lumină, deopotrivă pe plan național și internațional, aducînd contribuții fără precedent la cercetarea istorică.

---

[113] Ibidem, Dosar 1941 (II), f. 252. Vl. Dumitrescu solicită în acest scop de la Ministerul Propagandei suma de 40 000 lei.

[114] ArhMNA, Dosar 1941 (II), f. 24 („nici pînă acum nu s-au înapoiat obiectele de mare valoare științifică și artistică trimise la expoziția din New York").

[115] Ibidem, f. 26; vezi ibidem, Dosar 1940 (I — II), f. 441.

[116] Ibidem, Dosar 1942 (XIV), f. 62. Studiul a fost publicat în Dacia, 78, 1937—1940, p. 183—202.

[117] Vezi ArhMNA, Dosar 1942 (XI), f. 330 (se acordă 50 000 lei pentru „achiziționarea de cărți și diferite piese arheologice").

OBSERVAȚII CU PRIVIRE LA AUTONOMIILE RURALE DIN DOBROGEA ROMANĂ (SECOLELE I–III e. n.)

DE

ALEXANDRU AVRAM

Comunitățile rurale din Dobrogea romană s-au bucurat în decursul timpului de o deosebită atenție din partea cercetării. Aspectele legate de statutul satelor, de magistraturile rurale, de relațiile comunităților respective cu autoritățile romane ale provinciei sînt dezbătute atît în remarcabilele sinteze consacrate Dobrogei romane [1], cît și în cîteva solide studii epigrafice dedicate direct acestei probleme [2].

Varietatea tipurilor de organizare administrativă în mediul rural în Dobrogea reflectă fidel un tablou etnic eterogen [3]. Pe lîngă faptul că existau în ținutul dintre Dunăre și mare mai multe seminții, acestea au trăit în mod diferențiat — în condiții nu întotdeauna îndeajuns de bine cunoscute — impactul cuceririi romane [4], de unde rezultă și marcantele diferențe de statut pe care le sugerează mai tîrziu izvoarele. Pe de altă parte, unele particularități ale zonei la care ne referim sînt determinate de realitățile elenistice, premergătoare cuceririi romane. În cele ce urmează vom încerca să conturăm o tipologie a autonomiilor locale din Dobrogea, conștienți fiind totuși de caracterul relativ al oricărui demers de acest gen, care riscă oricînd, din cauza atracției schemei, să neglijeze unele particularități.

Tipul de comunitate cel mai frecvent întîlnit în lumea romană și despre care, dealtfel, deținem, și pentru Dobrogea, informațiile epigrafice cele mai bogate este *uicus*, satul [5]. Nu avem date satisfăcătoare despre tipurile de *uici* din Dobrogea și despre populația acestora. În general, criteriul folosit în analiza compoziției etnice a acestor *uici* a fost cel toponimic. Astfel, putem spune cu siguranță că avem documentate unele sate de geți,

---

[1] R. Vulpe, HAD, București, 1938; R. Vulpe I. Barnea, DID, II, București, 1968; Al. Suceveanu, *Viața economică în Dobrogea romană (sec. I — III e. n.)*, București, 1977 (se va cita în continuare *Viața economică*); E. Condurachi, *Beiträge zur Frage der ländlichen Bevölkerung in der römischen Dobrudscha*, în *Corolla memoriae E. Swoboda dedicata*, Graz, 1966, p. 95–104.

[2] Amintim aici: M. Munteanu, Pontica, 3, 1970, p. 211–222; eadem, Pontica 4, 1971, p. 125–136; Al. Suceveanu Peuce, 2, 1971, p. 155–166; idem, Pontica, 10, 1977, p. 97–116.

[3] Vezi pentru informațiile din sursele literare despre geți și alte populații în Tracia și Moesia Inferior M. Munteanu, Pontica, 4, 1971, p. 125, n. 1–6. Adaugă mențiunile despre bessi și lai la Al. Suceveanu, Peuce, 2, 1971, p. 157–158, despre bessi la E. Zah, Al. Suceveanu, SCIV, 22, 1971, 4, p. 567–578. Pentru originea lailor vezi R. Vulpe, *Le problème des Lai*, în *Studia thracologica*, București, 1976, p. 277–288.

[4] D. M. Pippidi, DID, I, București, 1965, p. 288–324; R. Vulpe, DID, II, p. 31–67; Al. Suceveanu, *Viața economică*, p. 14–22.

[5] *Vicus* în sens de „sat" la juriști: *Dig.*, 9, 3, 1; 6, pr.; 30, 1; 73,1; 50, 1, 1; este opus termenilor de *municipium* sau *colonia* (vezi A. W. Van Buren, RE, zweite Reihe, VIII, 1958, s.u. *uicus*, col. 2092).

S C I V A, tomul 35, nr. 2, București, aprilie—iunie 1984, p. 158–169

bunăoară *uicus Buteridaua* [6], ai cărui locuitori intră în conflict cu Messia Pudentilla [7] și de daci transdunăreni, precum cei menționați cu ocazia acțiunii de limitare a teritoriului ausdecensilor [8]. În unele cazuri însă, acolo unde nu apare mențiunea clară a populației din *uicus* sau vreun alt element edificator în acest sens, atribuirea etnică devine nesigură. Istoricește este însă de presupus că majoritatea *uici*-lor erau populați de indigeni geți, unii dintre ei, așa cum rezultă din inscripții, pe cale de romanizare.

Pentru *ciuitas* — în sensul care ne preocupă [9] și pe care îl vom defini mai jos — există în Dobrogea un singur exemplu : *ciuitas Ausdecensium*, comunitatea unui trib — se pare — sud-tracic [10]. *Ciuitas* nu este doar „Volksgemeinde" opusă comunității orășenești, așa cum s-a înțeles multă vreme și se mai consideră uneori și astăzi, ci — așa cum a demonstrat E. Schönbauer — un district administrativ mai intins denumit după un trib (*populus*, *gens*) [11], fapt confirmat și de cercetările epigrafice întreprinse în această direcție de A. Mócsy [12] și G. Alföldy [13] pentru Pannonia, Moesia Superior și Dalmația. În principiu, autoritățile romane nu se amestecau în viața internă a unei *ciuitas* indigene, pentru a evita răzmerițele [14], iar proprietatea asupra pămîntului se exercita în continuare conform tradițiilor locale, întrucît dreptul privat roman nu se extindea asupra pămîntului acestor *ciuitates* peregrine [15]. Prin analogie cu situațiile mai bine documentate din provinciile de la Dunărea mijlocie, bănuim că și în cazul de față este vorba nu de o simplă comună rurală, ci de un adevărat district al ausdecensilor.

În fruntea unui asemenea district se va fi aflat un *princeps gentis* de felul celor întîlniți în provinciile dunărene [16] sau în

---

[6] CIL 14 447. Vezi I.I. Russu, SCIV, 6, 1955, 1—2, p. 75—86 ; R. Florescu, SCIV, 7, 1956, 3—4, p. 381 ; Al. Suceveanu, Peuce, 2, 1971, p. 155—166 ; V. H. Baumann, Peuce, 6, 1977, p. 157—158. Ultima ediție a documentului : D. M. Pippidi, *Inscripțiile din Scythia Minor grecești și latine*, I, *Histria și împrejurimile*, București, 1983, nr. 359—360.

[7] Lectura numelui proprietarei a fost stabilită de I. I. Russu, *op. cit.*

[8] CIL III 14 437, 2 ; cf. G. G. Mateescu, BCMI, 8, 1915, p. 38—42 ; D. Tudor, AUB, seria istorie, 5, 1956, p. 50—57. Cît despre *Daci*, aceștia nu sînt geți dobrogeni, ci au fost transplantați în Dobrogea la o dată ulterioară strămutării ausdecensilor : vezi N. Gostar, Buletinul Universității Babeș-Bolyai, seria științe sociale, 1, 1956, 1—2, p. 195 ; R. Florescu, SCIV, 8, 1957, 1—4, p. 158—159 ; Al. Suceveanu, *Viața economică* p. 75.

[9] Începînd din sec. al II-lea e.n., termenul de *ciuitas* se folosește atît pentru comunitățile neromane, cît și pentru cele romane (E. Kornemann, RE, Suppl. 1, col. 302 sq.; F. F. Abbott, A.C. Johnson, *Municipal administration in the Roman Empire*, New York, 1926, p. 4). În ceea ce ne privește, ne vom ocupa doar de *ciuitates* indigene.

[10] Despre condițiile stabilirii acestui trib în Dobrogea vezi G. G. Mateescu, *op. cit.*, p. 38—42. Al. Suceveanu întrevede însă posibilitatea ca ausdecensii să fi fost o comunitate localnică (*Viața economică*, p. 75).

[11] E. Schönbauer, *Anzeiger der Österr. Akad. d. Wiss., phil.-hist. Kl.*, 91, 1954, 2, p. 27—28 ; acceptat de A. Mócsy, *Historia*, 6, 1957, 4, p. 491.

[12] A. Mócsy, *op. cit.*, p. 488—498 ; idem, *Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen*, Budapesta, 1959, p. 105—111 ; idem, *Gesellschaft und Romanisation in der römischen Provinz Moesia Superior*, Budapesta, 1970, p. 25—29 ; idem, *Pannonia and Upper Moesia. A history of the Middle Danube Provinces of the Roman Empire*, Londra-Boston, 1974, p. 134—135 ; 137—138.

[13] G. Alföldy, Klio, 41, 1963, p. 187—195 ; idem, *Bevölkerung und Gesellschaft der römischen Provinz Dalmatien*, Budapesta, 1965, mai ales p. 176—178.

[14] A. Mócsy, *Die Bevölkerung* ..., p. 106.

[15] *Ibidem*, p. 107.

[16] Vezi, de exemplu, în Pannonia : CIL III 15 134 ; 10 358 (3379) ; 3546 ; Ann Ép, 1937, nr. 138 ; 1951, nr. 64 ; cf. A. Mócsy, *op. cit.*, p. 107.

Africa [17]. Aceștia obțineau adesea cetățenia romană împreună cu familia lor [18] și ocupau o poziție privilegiată, de demnitari. *Principes gentis* deveneau *principes ciuitatis* în contextul urbanizării provinciei; structura tribală trecea, la rîndul ei, într-o structură evasimunicipală [19].

În Dobrogea apar trei mențiuni epigrafice sigure de asemenea *principes*: două inscripții de lîngă Tropaeum Traiani, amintind fiecare cîte un *princeps* [20] și una de la Ulmetum, informînd despre un *princeps loci* [21]. În primele două cazuri originea tracă a principelui este în afară de orice îndoială [22], în al treilea caz însă principele în cauză se numește C. Iulius Quadratus. E. Popescu presupune că este vorba de un indigen romanizat [23]. Dacă pentru semnificația cuvîntului *princeps* în acest înțeles, analogiile în alte provincii ale Imperiului Roman nu lipsesc [24], în schimb, termenul *locus* mai poate suscita unele discuții [25].

Gr. Florescu a văzut în *locus* o comună autonomă după modelul municipiului sau al unei *ciuitas* [26]. E. Popescu reține „semnificația administrativă (teritorială) acordată cuvîntului *locus*", pe care, la rîndul său, îl apropie de acei τόποι menționați în Egipt [27]. De asemenea, împreună cu J. Marquardt [28], atrage atenția [29] asupra unui interesant text din colecția agrimensorilor: *Maiores itaque nostri orbem in partibus, partes in prouinciis, prouincias in regionibus, regiones in locis, loca in territoriis, territoria in agris, agros in centuriis diuiserunt* [30]. Nu știm însă în ce măsură acest text, care pune o asemenea diviziune pe seama strămoșilor (*maiores nostri*) poate să constituie o mărturie pentru realitățile administrativ-agrare ale lumii romane imperiale. *Locus* poate fi luat, după părerea noastră, în sens propriu de „loc", ca sinonim pentru orice unitate teritorială [31]. Într-o

[17] T. Kotula, Eos, 55, 1965, 2, p. 347–365; M. Bénabou, *La résistance africaine à la romanisation*, Paris, 1976, p. 446–469.

[18] T. Kotula, *op. cit.*, p. 352. Exemplul cel mai cunoscut este relativ recent publicata *Tabula Banasitana* (W. Seston, M. Euzennat, CRAI, 1971, 3, p. 468–490).

[19] T. Kotula, *op. cit.*, p. 353–355; M. Bénabou, *op. cit.*, p. 468–469; E. M. Štaerman, Jahrbuch für Wirtschaftsgeschichte, 1970, 1, p. 64. Pentru Illyria vezi D. Rendič-Miočevic, Arheološki radovi i rasprave, 2, 1962, p. 315–334 (rezumat german la p. 332–334). Vezi și E. Popescu, St Cl, 9, 1967, p. 187.

[20] CIL III 7481 (Floriile); 14 210 (Fundeni). Se adaugă CIL III 772 (Techirghiol sau Seimeni) — nesigur.

[21] CIL III 12 491 = E. Doruțiu-Boilă, *Inscripțiile din Scythia Minor*, V, București, 1980, nr. 77. Vezi despre sensul acestei expresii E. Popescu, *op. cit.*, p. 184–189 și E. Doruțiu-Boilă, *op.cit.*, p. 103–104.

[22] În CIL III 7481 numele principelui s-a pierdut, dar soția sa are un nume trac: Zudecitulp. CIL III 14 210 îl amintește pe principele Antonius Zinenis, de asemenea de origine tracă. Cf. E. Popescu, *op. cit.*, p. 189.

[23] *Op. cit.*, p. 187.

[24] Materialul epigrafic cel mai concludent pentru această chestiune provine din Africa. Rolul unui *princeps* — ales cu acordul autorităților romane — este de „intermédiaire, agent de liaison qui se transforme parfois en agent d'exécution" (M. Bénabou *op. cit.*, p. 465).

[25] E. Doruțiu-Boilă, *op. cit.*, p. 103–104.

[26] Gr. Florescu, *Capidava. Monografie arheologică*, I, București, 1958, p. 19–21. Capidava ar fi fost — după autor — centrul acestei comune.

[27] E. Popescu, *op. cit.*, p. 188 și n. 43.

[28] J. Marquardt, *Römische Staatsverwaltung*, I, zweite Auflage, Leipzig, 1881, p. 449, n. 7.

[29] E. Popescu, *op. cit.*, p. 188, n. 43.

[30] *Grom. uet.*, I, p. 407 (ed. Lachmann).

[31] Vezi E. Doruțiu-Boilă, *op. cit.*, p. 103–104 (cu bibliografie) pentru sensul vag al termenului de *locus*.

definiție a teritoriului, bunăoară, Pomponius îl folosește în felul următor: „*territorium*” *est uniuersitas agrorum intra fines cuiusque ciuitatis : quod adeo aiunt, quod magistratus eius loci intra eos fines terrendi, id est summouendi ius habent* [32]. *Locus* este aici sinonim pentru *territorium* ; în acest sens trebuie să fi fost folosit și în inscripția lui C. Iulius Quadratus. *Loci princeps* apare, după părerea noastră, ca o apoziție pentru *quinquennalis territorii*, sensul fiind deci : *(eius) loci princeps* (*id est*) *quinquennalis territorii Capidauensis*. Așadar, expresia *princeps loci* desemnează nu o magistratură, ci poziția socială superioară de fruntaș local [33]. În teritoriul capidavens se va fi aflat o enclavă de neromani, o altă *ciuitas* peregrină [34]. Nu putem însă stabili cu precizie dacă este vorba de geți indigeni sau de elemente sud-tracice colonizate.

O altă formă de comunitate rurală la care intenționăm să ne oprim sînt așa-numitele *castella*. Isidor [35] le situează aproximativ pe aceeași treaptă cu *uici* și *pagi*, toate acestea fiind opuse unei *ciuitas* (în sens propriu) : *uici et castella et pagi hi sunt qui nulla dignitate ciuitatis ornantur, sed uulgari hominum conuentu incoluntur et propter paruitatem sui maioribus ciuitatibus adtribuuntur.*

Cercetările recente, consacrate mai ales mai bine documentatelor *castella* africane, au ajuns, în general, la concluzia că acestea erau așezări rurale întărite [36], locuri de refugiu în fața atacurilor tîlhărești ale triburilor nomade. În aceste *castella* locuia în special populația indigenă [37]. În unele cazuri însă *castellum* are sens juridic [38], putînd fi considerat o unitate administrativă indigenă [39]. *Castella* sînt numite în diferitele provincii și *turres* sau, cu termenul grecesc, πύργοι. A. Schulten [40] ajunsese la concluzia că un *castellum* corespunde în Africa termenului de *gens* și că acestea erau conduse de *seniores* și *principes*. Mai recent a fost descoperită o inscripție unde niște *castella* (cunoscute epigrafic dinainte) apar sub numele de *ciuitates* [41]. Însă, așa cum *ciuitas* nu corespunde întotdeauna unei *gens* [42], tot așa și

---

[32] *Dig.*, 50, 16, 239, 8.

[33] E. Doruțiu-Boilă, *op. cit.*, p. 104. În același sens : M. Munteanu, Pontica, 3, 1970, p. 219.

[34] Pe de altă parte, E. Popescu, *op. cit.*, p. 189 remarcă faptul interesant că „două din inscripțiile care pomenesc *principes* în Scythia au fost descoperite în zona în care se presupune că ar fi existat acea *ciuitas Ausdecensium*”.

[35] *Etymol.*, 15,2,11.

[36] F. F. Abbott, A. Ch. Johnson, *op. cit.*, p. 12—13 ; M. Bénabou, *op. cit.*, p. 191—194.

[37] L. Teutsch, Revue internationale des droits de l'antiquité, 3e série, 8, 1961, p. 292 ; J. Burian, *Die einheimische Bevölkerung Nordafrikas von den punischen Kriegen bis zum Ausgang des Prinzipats*, în F. Altheim, R. Stiehl, *Die Araber in der Alten Welt*, Erster Band. *Bis zum Beginn der Kaiserzeit*, Berlin, 1964, p. 484—486 ; M. Bénabou, *op. cit.*, p. 186—194.

[38] Ca, de exemplu, în textul agrimensorului Frontinus (p. 35 ed. Lachmann) : *ager* [...] *aut colonicus, aut municipalis, aut alicuius castelli aut conciliabuli.*

[39] Vezi distincția nuanțată operată de C. R. Whittaker. Klio, 60, 1978, 2, p. 352—353 (cu bibliografie) ; cf. P. — A. Février, *Inscriptions inédites relatives aux domaines de la région de Sétif*, în *Mélanges d'archéologie et d'histoire offerts à André Piganiol*, édités par R. Chevallier, Paris, 1966, vol. 1, p. 223—224.

[40] Philologus, 7, 1894, p. 629—686 ; Rheinisches Museum, 50, 1895, p. 489—557 (apud J. Burian, *op. cit.*, p. 484).

[41] AnnÉp, 1963, nr. 96 ; *ciuitates LXIII pagi Thuscae et Gunzi*. În alte cazuri *castellum* (locuit de indigeni sau de cetățeni romani) este doar situat pe teritoriul unei *ciuitas*, fără să se confunde cu aceasta ; cel puțin așa rezultă din compararea inscripțiilor CIL VIII 23 165 și 23 166 ; cf. M. Rostovtzeff, *The social and economic history of the Roman Empire* [2], Londra, 1958, p. 683, n. 73 ; J. Burian, *op. cit.*, p. 485.

[42] Vezi în acest sens G. Alföldy, Klio, 41, 1963, p. 193.

castellum poate să cuprindă doar o parte din teritoriul tribului preroman [43]. Interesant este faptul că uneori se folosește pentru *castellum* termenul de *locus*. Astfel, în secolul al V-lea e.n. donatiștii recrutează țărani circumcellioni din *loca* și *nundinae* conduse de *seniores locorum* [44].

Pe teritoriul Dobrogei sînt documentate în izvoare literare și în inscripții cîteva toponime care cuprind denumirea de *turris* sau πύργος: *uicus Turris Muca* ... [45], *Stratonis (turris)* [46], Λαϊκός πύργος [47] și πύργος [48] din apropierea Callatidei. Recent, am avut ocazia să ne pronunțăm asupra acestei probleme, interpretînd aceste toponime ca desemnînd fortificații mai vechi ridicate în epoca elenistică în teritoriul orașelor grecești contra atacurilor și pericolelor de orice fel [49]. Asemenea fortificații existau bunăoară în Spania și Africa: *hic etiam propter barbarorum crebras excursiones omnia loca, quae sunt ab oppidis remota, turribus et munitionibus retinentur; sicut in Africa, rudere non tegulis teguntur, simulque in his habent speculas et propter altitudinem longe lateque prospiciunt* [50]. De asemenea: *multas et locis altis positas turres Hispania habet, quibus et speculis et propugnaculis aduersus latrones utuntur* [51].

Mai aproape de ținuturile dobrogene, un interesant exemplu provine de la Scaptopara [52]. Aceasta fusese la origine un ἐμπόριον, ceea ce, după L. Robert, înseamnă o „aglomerație constituită în jurul unei piețe și care n-are statutul de oraș" [53]. Locuitorii nu sînt πολῖται ai orașului de care depind, ci sînt denumiți cu diferiți termeni corespunzînd latinescului *incolae* [54]. (La fel se întîmplă, dealtfel, în inscripția menționînd Λαϊκός πύργος din Dobrogea, unde sînt amintiți κατοικοῦντες) [55] Acest emporion de la Scaptopara este, în fond, un *burgus*, un *castellum* îndeplinind o funcție defensivă de frontieră, precum și sarcini polițienești [56]. Garnizoana este compusă din indigeni numiți βουργάριοι [57].

---

43 J. Burian, *op. cit.*, p. 485; M. Bénabou, *op. cit.*, p. 448–449.

44 *Gesta coll. Carthag.*, PL, vol. 11, 1262. 1419; cf. C. R. Whittaker, *op. cit.*, p. 343. Vezi pentru „sfatul" de *senoires* dintr-un *castellum* și CIL VIII 9005, 9006.

45 CIL III 7533 = Gr. Tocilescu, AEM, 6, 1882, p. 11, nr. 19; idem, *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie*, București, 1900, p. 108–109, nr. 2; cf. V. Pârvan, ARMSI, 37, 1915, p. 433; I. I. Russu, SCIV, 10, 1959, p. 139–140; I. Stoian, *Tomitana*, București, 1962, p. 71, nr. 4.

46 *Tab. Peut.*, col. 506–512, 8. 4; *Scut. Dur. Eur.*, 12; cf. R. Vulpe, DID, II, p. 205, n. 131.

47 I. Stoian, SCIV, 2, 1951, 2, p. 150–151; idem, Dacia N.S., 3, 1959, p. 385; C. I. Balmuș, SCIV, 4, 1953, 3–4, p. 725 (cf. R. Vulpe, SCIV, 4, 1953, 3–4, p. 738–739); R. Vulpe, DID, II, p. 143.

48 M. Bărbulescu-Munteanu, Pontica, 11, 1978, p. 127–136 (p. 129; fig. 1, r. 9).

49 Al. Avram, Gh. V. Nistor, SCIVA, 33, 1982, 4, p. 365–376.

50 *SAnonym. belli hisp.*, 8, 2 (apud E. Hübner, Hermes, 3, 1869, 252).

51 Tit. Liv., 13, 19, 6. Vezi un exemplu și pentru Cilicia: CIL III 6733. *Iussu d(ominorum) n(ostrorum) Constanii triumfatoris Augusti et Iuliani nob(ilissimi) Caesaris, castellum diu ante a latronibus possessum et provinciis perniciosum Bassidius Lauricius u. c., com(es) et praeses occupauit* ...

52 IGB[1], III, 2, nr. 1690.

53 L. Robert, Hellenica, 2, 1946, p. 135; acceptat de G. Mihailov, IGB[1], III, 2 p. 119.

54 Vezi, pe larg, B. Gerov, *Studia in honorem D. Dečev*, Sofia, 1958, p. 262 (cu referințe),

55 I. Stoian Dacia N. S., 3, 1959, p. 389–390; cf. J. și L. Robert, RÉG, 71, 1958, p. 284, nr. 342.

56 Pentru sarcinile polițienești și de apărare a graniței vezi O. Hirschfeld, *Die Sicherheitspolizei im römischen Kaiserreich, Kleine Schriften*, Berlin, 1913, p. 594; M. I. Rostovtzeff, JRS, 8, 1918, p. 29–30.

57 G. Mihailov, *op. cit.*, p. 120.

În lumina acestor analogii, putem considera localitățile menționate din Dobrogea ca sate fortificate. Acestea datează — după toate probabilitățile — din epoca elenistică și sînt în uz în epoca romană, din care provin și știrile din izvoare. Erau locuite de o populație neromană : laii la *Laïkós pýrgos* și *uicus Turris Muca* .... Locuitorii acestor *castella (burgi)* aveau, credem, ca și cei de la Scaptopara și din unele *castella* africane, sarcini de apărare și polițienești. Încă din vremea lui Hadrian unități militare indigene sînt documentate ca aparînd *burgi*, mai ales în zonele de frontieră [58]. Nu ni se pare exclus ca aceste fortificații să fi fost — așa cum s-a arătat — părți componente ale unui *limes* maritim [59].

Din cele expuse pînă acum rezultă că în diferitele regiuni ale Dobrogei [60] existau districte autonome peregrine conduse uneori de fruntași locali. Acestea erau, desigur, supuse la o taxă față de autoritățile romane, însă beneficiau de propria lor organizare internă.

Nu ni se pare însă că locuitorii acestor districte erau indigeni geto-daci. Sărăcăcioasele știri de care dispunem îi menționează ca membri ai unei *ciuitas* pe ausdecensi, iar ca locuitori ai lui *Laïkós pýrgos* și ai lui *uicus Turris Muca* ... pe lai. Mai mult decît atît, din alte știri epigrafice, la care ne vom referi mai jos, se știe că elementele sud-tracice colonizate se bucurau de un statut superior. Pe de altă parte, două din inscripțiile pomenind *principes* provin din zona unde se va fi aflat *ciuitas Ausdecensium*. N-ar fi oare de bănuit că acești principi ar fi fost fruntași ausdecensi ? În sfîrșit, adăugăm că și în Dacia organizarea castellană este caracteristică pentru o populație peregrină colonizată, bucurîndu-se de autonomie : piruștii [61].

Nu vrem să sugerăm pentru întreaga zonă dobrogeană o diferență de statut între elementele colonizate și populația getică indigenă, în favoarea celor dintîi și aceasta din două motive : în primul rînd nu avem nici o știre literară sau epigrafică despre organizarea autohtonilor, orice discuție reducîndu-se la simple supoziții [62] ; în al doilea rînd, documentele noastre provin, în marea lor majoritate, din apropierea Histriei și a Tomisului, unde starea de aservire a indigenilor era moștenită din epoca greacă [63]. Nu putem ști însă dacă nu existau în alte regiuni — de unde nu avem date — *ciuitates* indigene getice, bucurîndu-se de autonomie. Cert este că, în regiunile de unde provin inscripțiile analizate, alte populații, și nu cele autohtone, sînt acelea care sînt organizate în *ciuitates* și *castella* [64].

---

[58] O. Hirschfeld, *op. cit.*, p. 594 ; M. I. Rostovtzeff, JRS, 8, 1918, p. 29–30 (cu exemple).

[59] Al. Suceveanu, RRH, 13, 1974, 2, p. 229 ; idem, *op. cit.*, 20, 1981, 4, p. 605–614 (mai ales p. 612–613).

[60] Inscripțiile despre *ciuitas*, *principes*, πύργοι etc. provin din mai multe zone : teritoriul histrian, Tomis, Ulmetum, Adamclisi (și împrejurimile) etc., Remarcăm însă faptul că documentele sînt inegal repartizate în spațiu, existînd regiuni întinse despre care nu avem nici o știre de acest gen.

[61] C. Daicoviciu, Dacia N. S., 2, 1958, p. 259–266.

[62] O judicioasă discuție a principalelor puncte de vedere exprimate în această chestiune la Al. Suceveanu, *Viața economică*, p. 34–37.

[63] Pentru mîna de lucru indigenă în coloniile grecești vest-pontice vezi contribuțiile esențiale ale prof. D.M. Pippidi, *Contribuții* ², p. 120–166 ; *Scythica Minora*, București — Amsterdam, 1975, p. 65–80.

[64] Dubii s-au exprimat, după cum am văzut (n. 10), cu privire la ausdecensi, considerați de Al. Suceveanu, *Viața economică*, p. 75 ca localnici.

În strînsă legătură cu autonomiile rurale din Dobrogea pot fi prezentate și acele *conuentus* de cetățeni romani și de bessi, respectiv lai, documentate într-o serie de inscripții provenind în special din teritoriul histrian [65]. Nu se cunosc exact nici circumstanțele, nici datele colonizării acestor triburi în Dobrogea. Discuția s-a purtat mai pe larg cu privire la bessi. Unii istorici (prof. E. Condurachi, T. Sarafov) au interpretat colonizarea acestora ca o strămutare forțată [66]. Alții, îndeosebi R. Vulpe, insistă asupra caracterului pașnic al colonizării [67], fundamentîndu-și afirmațiile pe neconcordanța dintre tratamentul acestor populații în secolele II — III e.n. (de cînd datează inscripțiile) și situația presupusă a unor „învinși pedepsiți" [68]. În sfîrșit, cercetările mai recente (D. Tudor [69], Al. Suceveanu [70]) scot în evidență o importantă distincție: bessii deportați cu forța [71] și besii colonizați în sec. I e.n., aceștia din urmă fiind cei ce apar în calitate de *consistentes* în inscripții. *Bessi consistentes* sînt — după Al. Suceveanu și E. Zah — membrii unui *collegium* de meseriași din *Vicus Quintionis*, care se îndeletniceau cu exploatarea zăcămintelor de fier din zonă [72].

În cele ce urmează intenționăm să zăbovim puțin asupra statutului acestor comunități de *lai consistentes* și *bessi consistentes*. Aceștia dedică, în majoritatea cazurilor în care ei sînt documentați, inscripții împreună cu cetățenii romani (*ciues Romani consistentes*) către diferiți împărați. Desigur, formau un *conuentus*, însă caracterul acestuia [73] ni se pare a fi încă incomplet definit.

Conuentus erau la origine încă din epoca republicană asociații de negustori italici din provincii [74], corespunzînd în mare collegiilor din tagma meseriașilor. În epoca imperială sînt însă documentate și *conuentus* de meseriași [75], distincția între *collegium* și *conuentus* nerezultînd clar din izvoare și nefiind, presupunem, limpede nici pentru contemporani [76]. Ceea

[65] Bessii, menționați și de izvoarele literare (Ovid., *Trist.*, 3, 10, 5; 4, 1, 67; scolia la Lucan., 5, 441), par să ocupe o zonă mai întinsă. Pentru documentația epigrafică cu privire la bessi și lai vezi S. Lambrino, *Le vicus Quintionis et le vicus Secundini de la Scythie Mineure*, in *Mélanges de philologie, de littérature et d'histoire ancienne offerts à J. Marouzeau*, Paris, 1948, p. 319—346; D. Tudor, SCȘ — Iași, 2, 1951, 1—2, p. 498—518; Al. Suceveanu, Peuce, 2, 1971, p. 157—158; E. Zah, Al. Suceveanu *op. cit.*, p. 567. Ultima ediție a inscripțiilor provenind din cei doi *uici* la D. M. Pippidi, *Inscripțiile ...*, nr. 324, 326—328, 330—332, respectiv 343—347, 349.

[66] E. Condurachi, BȘtAcad., 3, 1951, p. 31—36; T. Sarafov, *Les Besses et Rome (Le rôle des Besses dans la lutte des tribus thraces contre la pénétration romaine dans les Balkans)*, în *Actes du premier Congrès international des études balkaniques et sud-est-européennes*, II, Sofia, 1969, p. 141—150.

[67] R. Vulpe, SCIV, 4, 1953, 3—4, p. 733—741; idem, DID, II, p. 39, n. 65; cf. D. M. Pippidi, DID, I, p. 321, n. 156.

[68] R. Vulpe, SCIV, 4, 1953, 3—4, p. 741.

[69] D. Tudor, intervenție la comunicarea lui T. Sarafov.

[70] E. Zah, Al. Suceveanu, *op. cit.*, p. 567—578.

[71] Ovid., *Trist.*, 3, 10,5; 4,1, 67.

[72] E. Zah, Al. Suceveanu, *op. cit.*, p. 572; vezi și S. Casson, JRS, 17, 1927, p. 97—101.

[73] Pentru relația dintre *consistere* și *conuentus* vezi E. Kornemann, RE, IV, s.u. *consistere*, col. 922.

[74] P. A., Brunt, *Italian manpower. 225 B.C. — A. D. 14*, Oxford, 1971, p. 220—224; D. Magie, *Roman rule in Asia Minor*, vol. 2, Princeton—New Jersey, 1950, app. IV; J. Hatzfeld, *Les trafiquants italiens dans l'Orient hellénique*, Paris, 1919, p. 193 sqq.; J. Rougé, *Recherches sur l'organisation du commerce maritime en Méditerranée sous l'Empire Romain*, Paris, 1966, p. 276.

[75] E. Zah, Al. Suceveanu, *op. cit.*, p. 572, n. 42.

[76] Dacă există meseriași *consistentes*, nu există însă, după știința noastră, *collegia* de negustori. Negustorii erau întotdeauna organizați în *conuentus* (cf. J. Rougé, *op. cit.*, p. 276).

ce conferă însă un caracter particular acestor *conuentus* din zona dobrogeană este asocierea cetățenilor romani cu laii, respectiv cu besii [77]. Satul era guvernat de doi magistrați anuali (unul roman, celălalt bess sau lai) [78]. *Ciues Romani* sau *ueterani* stau pe aceeași treaptă cu besii sau laii [79]. A. N. Sherwin-White a văzut aici un exemplu concludent pentru faptul că în provinciile relativ slab urbanizate [80] statutul de cetățean roman este o formă de distincție onorifică [81].

Este vorba aici de „dublă comunitate"? Discuția s-a purtat pe larg cu privire la așa-numitele ,,duble comunități" *(Doppelgemeinschaften)* din Africa. Studiile polemice ale lui L. Teutsch [82] au ajuns, între altele, la concluzia că în cuprinsul teritoriului peregrin existau *conuentus ciuium Romanorum*, uniuni personale de sine stătătoare, independente de administrația orășenească peregrină. *Pagi* din Africa ar fi doar o formă particulară de *conuentus*, cu deosebirea că *pagi* fuseseră creați nu din inițiativă privată, ci de stat [83]. Nu este cazul să discutăm aici reacția la exagerările regretatului istoric german cu privire la *pagus* redus la o formă aparte de *conuentus* [84], cu atît mai mult cu cît, în zona care ne preocupă, nu avem pînă acum documentat nici un *pagus* [85]. Cert este că descoperiri epigrafice mai recente (în Africa) au demonstrat existența unor comunități duble de tipul *pagus et ciuitas* [86]. Chiar dacă, în urma luărilor de poziție ale lui L. Teutsch, numărul comunităților duble a scăzut considerabil, ele sînt totuși o realitate care nu poate fi contestată [87]. Revenind la *conuentus*, constatăm în Africa cîteva exemple edificatoare: *conuentus ciuium Romanorum et Numidarum qui Mascululae habitant* [88]; *Afri et ciues Romani Suenses* [89] etc. [90].

[77] Există însă, firește, și *conuentus* formate numai din cetățeni romani sau din veterani Cel mai vechi este cel de la Callatis (A. Rădulescu, *StCl*, 4, 1962, p. 275–279). Alte exemple la Troesmis: E. Doruțiu-Boilă, *op. cit.*, nr. 134, 135, 141, 154, 157.

[78] M. Munteanu, Pontica, 4, 1971, p. 129–130.

[79] A. N. Sherwin-White, *The Roman citizenship* [2], Oxford, 1973, p. 270; D. M. Pippidi, *Inscripțiile* ..., p. 143. Vezi pentru modul superior în care erau tratate enclavele trace în raport cu indigenii R. Vulpe, DID, II, p. 200 și E. Condurachi, Dacia, N.S., 2, 1958, p. 291–292; contra: E. Zah, Al. Suceveanu, *op. cit.*, p. 570; Al. Suceveanu, *Viața economică*, p. 44.

[80] Ni se pare exagerată afirmația lui A. N. Sherwin-White, care vorbește în acest caz de „non-urbanized provinces", dînd ca exemplu tocmai Dobrogea (*loc. cit.*).

[81] *Ibidem*, p. 275.

[82] L. Teutsch, Revue internationale des droits de l'*Antiquité*, 3e série, 8, 1961, p. 281–356; idem, *Das Städtewesen in Nordafrika*, Berlin, 1962 (*non uidimus*!).

[83] L. Teutsch, *Revue internationale* ..., 8, 1961, p. 353.

[84] Vezi, de exemplu, J. Burian, *op. cit.*, p. 479–480; G. Ch. Picard, Africa, 1, 1966, p. 69–70; M. Bénabou, *op. cit.*, p. 409–412.

[85] S-a considerat, la un moment dat, că *pagani* care apar în Dobrogea în două inscripții (CIL III 12 478 = E. Doruțiu-Boilă, *op. cit.*, nr. 42 — Capidava, și E. Popescu, *Inscripțiile grecești și latine din secolele IV–XIII descoperite în România*, București, 1976, nr. 208 — Ulmetum) ar desemna pe locuitorii unui *pagus* (V. Pârvan, *Cetatea Ulmetum*, vol. II, 2, ARMSI, 36, 1914, p. 335–338). În realitate, termenul de *paganus* are în epoca respectivă mult mai multe înțelesuri și nu poate, luat în sine, să postuleze existența unui *pagus* la Capidava sau Ulmetum (E. Doruțiu-Boilă, *op. cit.*, p. 68–69). Pe de altă parte, dacă altarul închinat de Veturius Tertius, *magister uici*, provine de la Capidava, atunci avem dovada faptului că așezarea civilă de la Capidava ar fi fost un *uicus*, nu un *pagus* (*ibidem*, p. 78).

[86] G. Ch. Picard, *op. cit.*, p. 69–70.

[87] *Ibidem*, p. 75.

[88] ILS 6774.

[89] ILS 6776.

[90] Alte exemple la G. Ch. Picard, *op. cit.*, p. 68–69.

După părerea noastră, în cazul inscripțiilor dobrogene, date fiind informațiile pe care le deținem despre colegialitatea magistraturilor, fapt care ne indică o organizare destul de riguroasă, credem că este vorba tot de o asemenea dublă comunitate compusă din elementele colonizate, nu de o simplă asociație. Trăsătura comună o constituia faptul că atît *ciues Romani*, cît și bessi sau laii nu își aveau în satul respectiv *origo*, ci erau numai domiciliați. Pe de altă parte, un motiv de asociere era și preocuparea față de cultul imperial, puternic instrument de propagandă în provincii. Semnificativ ni se pare că inscripțiile de care ne ocupăm sînt dedicații către împărați. Acesta este cazul și în Africa [91], Asia și Bithynia [92].

Am trecut, așadar, în revistă cîteva tipuri de comunități autonome [93] documentate — ce e drept, în mod insuficient — în Dobrogea : *uici*, *ciuitates*, *castella* și *conuentus*. Pe lîngă sumarele considerații pe care sărăcia documentelor le permite, ne simțim datori să răspundem la două chestiuni : 1. care a fost, în cele din urmă, destinul acestor comunități? 2. care au fost implicațiile Constituției Antoniniene?

Pentru a răspunde la prima întrebare, nu ne pot fi de folos decît analogiile. În principiu, *ciuitates* se romanizează și sînt cu timpul asimilate. A. Mócsy distinge trei posibilități : 1. anexarea comunităților prin *attributio* la municipii sau colonii ; 2. nașterea dintr-o *ciuitas* a unei autonomii urbane de drept roman ; 3. supraviețuirea unei *ciuitas* după Constituția Antoniniană sub formă rurală (deși cu organizarea cvasimunicipală a teritoriului) pînă la Diocletian, cînd termenul de *ciuitas* începe să se refere la toate comunitățile autonome [94].

Avînd un singur exemplu sigur, în Dobrogea nu putem urmări acest proces. În schimb avem, după cum am văzut exemple edificatoare de *principes* romanizați, cărora li se încredințează supravegherea unor teritorii. Ei rămîn în continuare membri ai comunității de baștină, dar, prin obținerea cetățeniei romane, le sporește prestigiul [95] ; ca urmare, autoritățile romane se puteau sprijini pe ei [96], fapt care permite în unele cazuri și încetarea supravegherii militare, ca nemaifiind necesară [97].

---

[91] *Ibidem*.

[92] A. Audin, J. Guey, P. Wuilleumier, RÉA, 56, 1954, 3—4, p. 324—325.

[93] Este posibil ca și asociațiile de *cultores* sau *consacrani* să constituie, în strînsă legătură cu scopul lor de întreținere a unui cult gentilic, nuclee ale unor comunități autonome indigene Acest lucru este afirmat de E. M. Štaerman, *op. cit.*, p. 66 tocmai pe baza a două inscripții dobrogene (AnnÉp., 1922, nr. 67 și 70 = E. Dorutiu-Boilă, *op. cit.*, nr. 66 — 67). Asemenea asociații de *consacrani* sînt documentate în Gallia (de exemplu : CIL XII 5379 = 397 ; XIII 147 : 1561 ; 7865) și în alte provincii (exemple la E. M. Štaerman, *op. cit.*, p. 65—66 ; E. De Ruggiero, DE, II, 1, s.u. *consacrani*, p.603). În ceea ce privește inscripțiile deja menționate din Dobrogea (Ulmetum), chiar dacă este tentantă apropierea pe care o face M. I Rostovtzeff (SEHRE [2], p. 647) între această asociație și populația indigenă din teritoriul capidavens documentată de alte realități, ne abținem de la orice presupuneri, atîta vreme cît din textul epigrafelor nu rezultă nimic care să ne îndemne să vedem în acest *collegium* nucleul unei comunități rurale. Avem de-a face cu o asociație religioasă care se îngrijea de sărbătoarea Rosaliilor sau de cultul imperial (E. Doruțiu-Boilă, *op. cit.*, p. 91), ai cărei membri trebuie să fi fost cetățeni romani din Ulmetum.

[94] A. Mócsy, Historia, 6, 1957, 4, p. 496—498.

[95] Un asemenea lider local va fi fost și beneficiarul *Tabulei Banasitana* ; vezi *supra*, n. 18.

[96] A. Mócsy, *Die Bevölkerung* . . ., p. 111 ; T. Kotula, *op. cit.*, p. 363—364 ; M. Bénabou, *op. cit.*, p. 468.

[97] „Man könnte sagen, dass der Fortschritt der Romanisierung an dem Aufhören der militärischen Präfekturen gemessen werden kann" — scrie, pe bună dreptate, A. Mócsy, Histo-

Cît despre *conuentus*, de obicei acesta era absorbit de un *municipium* sau o *colonia* (așa cum se întîmplă și în Dobrogea, de exemplu la Troesmis, unde în faza premunicipală sînt documentați *ciues Romani consistentes*[98]) sau rămînea „as a conspicuous feature" în provinciile de frontieră mai slab urbanizate[99]. Acesta din urmă este și cazul acelor *conuentus* la care ne-am referit mai sus. Nefiind în apropiere nici o așezare urbană de drept roman, fuziunea a fost împiedicată și *conuentus* a rămas ca atare multă vreme după fondarea sa.

De asemenea probleme se leagă, dealtfel, și răspunsul la cea de-a doua chestiune enunțată, cu privire la implicațiile edictului lui Caracalla din 212, conferind, în principiu, drepturi cetățenești tuturor locuitorilor imperiului[100]. Cercetările din ultimele decenii consacrate acestei spinoase probleme sînt unanime în a recunoaște — spre deosebire de orientările imprimate mai demult de celebra carte a lui L. Mitteis[101] — tocmai faptul că acordarea cetățeniei romane nu exclude menținerea drepturilor și a tradițiilor locale[102]. Dacă pentru un cetățean roman obținerea unei cetățenii străine echivalează cu pierderea celei romane, în schimb pentru un peregrin obținerea cetățeniei romane este un beneficiu care nu impune nici o renunțare[103].

Pentru efectele Constituției Antoniniene în lumea satului dobrogean depun mărturie relativ numeroasele exemple de gentilicii *Aurelius* în inscripțiile din mediul rural din sec. al III-lea e.n.[104]. O problemă au părut să o ridice inscripțiile cuprinzînd formula *ciues Romani et Lai consistentes* databile după 212, din care s-a dedus la un moment dat că laii ar fi fost excluși de la acordarea cetățeniei romane[105]. În realitate, așa cum s-a demonstrat, laii devin cetățeni, rămînînd însă lai prin garantarea lui *ius gentis*[106]. Pe de altă parte, trebuie ținut cont de evoluția comunității de tip *conuentus*. Este foarte probabil, după părerea noastră, ca ceea ce va fi fost o realitate de necontestat la începuturile stăpînirii romane să fi decăzut la statutul unei simple asociații cu caracter religios. Formula *ciues Romani et*

---

ria, 6, 1957, 4, p. 493. Nu putem însă ști în ce măsură era cazul în Dobrogea, unde avem documentație epigrafică pentru o supraveghere militară a teritoriului ; vezi, în general, E. Doruțiu-Boilă, SCIV, 23, 1972, 1, p. 45—62.

[98] CIL III 6167 = E. Doruțiu-Boilă, *Inscripțiile* . . ., nr. 157 ; cf. R. Vulpe, SCIV, 4, 1953, 3—4, p. 571 ; E. Doruțiu-Boilă, Dacia, N.S., 16, 1972, p. 133 - 144 ; eadem, Dacia, N.S., 22, 1978, p. 245—247.

[99] A. N. Sherwin-White, *op. cit.*, p. 226 ; E. Kornemann, *op. cit.*, col. 1187.

[100] Nu intenționăm, desigur, să dezbatem aici complexele aspecte ale acestui act. Ne mulțumim să trimitem la excelentul *Forschungsbericht* semnat de A. Boilă și E. Doruțiu-Boilă, StCl, 14, 1972, p. 179—194, iar dintre studiile ulterioare consacrate acestei spinoase probleme la a doua ediție a cărții deja citate a lui A. N. Sherwin-White (*supra*, n. 79), la publicarea *Tabulei Banasitana* (*supra*, n. 18) și la disertația lui H. Wolff, *Die Constitutio Antoniniana und Papyrus Gisensis 40 I*, Köln, 1976.

[101] L. Mitteis, *Reichsrecht und Volksrecht in den östlichen Provinzen des Römischen Kaiserreiches*, Leipzig, 1891.

[102] F. de Vischer, Cahiers d'histoire mondiale, 2, 1955, 4, p. 788—811.

[103] Ibidem, p. 795 ; M. Bénabou, *op. cit.*, p. 477.

[104] A. Boilă, E. Doruțiu-Boilă, *op. cit.*, p. 191, n. 34.

[105] E. Condurachi, Dacia N.S., 2, 1958, p. 281—316 (în special p. 291—292). Trebuie precizat că la data la care prof. E. Condurachi își elabora studiul, în lumea științifică domnea ideea conform căreia *dediticii* ar fi fost excluși de la acordarea cetățeniei romane, nu de la păstrarea drepturilor locale.

[106] A. Boilă, E. Doruțiu,Boilă, *op. cit.*, p. 188.

Lai consistentes ar avea în acest caz un simplu caracter tradiţional, nemaitraducînd o realitate etnică şi socială. Ne întemeiem presupunerea în primul rînd pe faptul că nu putem să nu admitem o contopire a celor două etnii în decursul timpului, o romanizare a lailor — respectiv a bessilor[107] — în al doilea rînd pe observaţia că inscripţiile în cauză sînt manifestări ale cultului imperial, care în provincii era susţinut tocmai de asemenea asociaţii de tip collegial şi pentru care avem o frapantă analogie în Gallia[108].

Deşi puţine şi imprecise, ştirile epigrafice despre comunităţile neromane sau în curs de romanizare nu lipsesc, aşadar, din Dobrogea. Analogiile pe care am încercat să le stabilim cu realităţile altor provincii ale Imperiului Roman scot în evidenţă o dată mai mult o caracteristică esenţială a administraţiei romane : respectarea în anumite limite (variabile în funcţie de timp şi de zone) a autonomiilor locale, paralel cu efortul de a atrage în mod gradat comunităţile respective — începînd cu pătura conducătoare — în orbita civilizaţiei romane.

BEMERKUNGEN ZU DEN LÄNDLICHEN AUTONOMIEN IN DER RÖMISCHEN DOBRUDSCHA (I. — III. JH. u.Z.)

ZUSAMMENFASSUNG

Der Verfasser untersucht mehrere Formen ländlicher autonomer Gemeinden, die in der Dobrudscha von den Urkunden belegt werden : *uicus*, *ciuitas*, *castellum*, *conuentus*.

Bezüglich der *uici* mit thrakischen Namen wird bemerkt, daß es nicht immer klar aus den Quellen hervorgeht, ob es sich um getische Einwohner oder um kolonisierte süd-thrakische Elemente handelt, obgleich es zu vermuten ist, daß die meisten *uici* von den einheimischen Geten bevölkert waren.

Auf einer höheren Stufe steht die *ciuitas*, wofür man ein gutes Beispiel in der Dobrudscha in der *ciuitas Ausdecensium* findet. Die neueren Forschungen in bezug auf die anderen Provinzen des Reiches (die Donauprovinzen, Afrika) haben darauf hingewiesen, daß die *ciuitas* nicht bloß „Volksgemeinde", die einer Stadtgemeinde gegenüberstünde, sondern ein größerer Verwaltungsdistrikt ist, der nach einem Stamme *(populus*, *gens)* heißen kann. An der Spitze eines derartigen Distriktes mag sich ein *princeps gentis*—Amt das dreimal in den Inschriften aus der Dobrudscha erwähnt wird — befunden haben. Dabei ist zu bemerken, daß im Falle des *princeps loci* von Ulmetum (CIL III 12 491) *locus* nicht als eine besondere territoriale Einheit aufgefaßt werden darf, sondern wohl als Synonym für *territorium*. Der *princeps loci* soll der Anführer einer nichtrömischen peregrinen Gemeinde gewesen sein ; seine Titulatur sollte nun seine höhere Stellung unterstreichen.

Die *castella*—welche als *pyrgoi* und *turres* in den Urkunden erscheinen—sollen ursprünglich befestigte Dörfer aus der hellenistischen Zeit ge-

---

[107] H. Wolff, *op. cit.*, p. 44—45.
[108] A. Audin, J. Guey, P. Wuilleumier, *op. cit.*, p. 327,

wesen sein; danach waren sie in römischer Zeit von einer nichtrömischen (thrakischen) Bevölkerung bewohnt, welche Aufträge militärischer und polizeilicher Natur erfüllte.

Was die *conuentus* anbelangt, erlauben die Urkunden sie als Doppelgemeinschaften von *ciues Romani* und gleichberechtigten *Lai* (beziehungsweise *Bessi*) *consistentes* zu betrachten.

Alle behandelten ländlichen Gemeinden sind im Laufe der Zeit unter verschiedenen Umständen vom Römertum aufgesogen worden. Es war aber vom rechtlichen Standpunkt aus möglich das *ius gentis* beizubehalten, auch wenn die *Constitutio Antoniniana* allen Einwohnern des Reiches das Bürgerrecht eingeräumt hatte.

ATELIER DE OLĂRIE LA MĂNĂSTIREA VECHE A HUMORULUI (SEC. XV)

DE

ELENA BUSUIOC și PARASCHIVA VICTORIA BATARIUC

Istoriografia noastră a demonstrat că Moldova și Țara Românească cunosc în a doua jumătate a secolului al XV-lea un progres general în domeniul vieții economice prin accentuarea dezvoltării producției de mărfuri. Aceasta a impulsionat dezvoltarea agriculturii celor două țări române, ceea ce a contribuit în măsură hotărîtoare la dezvoltarea orașelor unde sînt atrase spre activitatea meșteșugărească și comercială tot mai numeroase pături ale populației[1]. Documentele atestă pe teritoriul celor două țări române un avînt vizibil al meșteșugurilor de la orașe în special dar și de pe unele mari domenii feudale monahale, avînt care se perpetuează în primele decenii ale secolului următor. Fenomenul acesta se manifestă prin creșterea nivelului tehnic al proceselor de muncă, prin diferențierea și specializarea mai largă a meșteșugurilor[2].

Deși olarii nu sînt menționați în documentele vremii tot atît de frecvent ca alte categorii de meșteșugari, activitatea lor artizanală poate fi în schimb mai bine studiată și cunoscută prin cercetări arheologice.

Cercetătorii care s-au ocupat de studiul ceramicii din Moldova sînt, cu toții, de acord că producția de ceramică smălțuită cunoaște momentul de vîrf al dezvoltării ei în a doua jumătate a secolului al XV-lea, mai ales în ultimul pătrar al acestui veac.

În afară de produsele ceramice propriu-zise, ale căror caracteristici vin să argumenteze în multe privințe capacitatea cunoștințelor de care fac dovadă olarii vremii, descoperirile legate direct de procesul de producție sînt și pentru această etapă destul de puține.

Cercetările practicate în 1968 la vechea mănăstire a Humorului au avut ca rezultat, între altele [3], descoperirea unui atelier de ceramică smălțuită care a funcționat în incinta humoreană în cursul ultimului sfert al secolului al XV-lea și în prima jumătate a secolului următor.

Atelierul consta din cuptorul propriu-zis, construit din cărămidă, cu boltă de lut, și dintr-o mică încăpere a cărei existență poate fi presupusă pe baza unor resturi de podea aflate în imediata vecinătate a cuptorului.

---

[1] Cf. Istoria României, II, București, 1962, p. 449–452.

[2] *Ibidem*, p. 452–453; vezi și Ștefan Olteanu și Constantin Șerban *Meșteșugurile din Țara Românească și Moldova în evul mediu*, București, 1969, p. 63; Elena Busuioc, *Ceramica medievală de uz comun nesmălțuită din Moldova (sec. XIV pînă la mijlocul sec. XVI)*, București, 1975.

[3] Cf. Elena Busuioc și Gh. I. Cantacuzino, SCIV, 20, 1969, 1, p. 67–82; Elena Busuioc, Anuarul Muzeului județean Suceva, 5, 1978, p. 179–196; Elena Busuioc și arh. Monica Mărgineanu-Cârstoiu, *Dacia*, N. S., 23 1979, p. 275–306.

Din cuptor s-a păstrat partea adîncită în pămînt reprezentînd camera de foc la nivelul încăperii camerei de ardere a vaselor; o bună parte din camera de ardere, ce se înălța deasupra solului s-a aflat prăbușită în interiorul camerei de foc. De la nivelul de călcare, constructorii au săpat în pămînt groapa cuptorului de formă circulară, pe care au căptușit-o cu cărămizi legate cu lut, așezate pe lat; vatra, plană, a fost și ea pavată cu cărămizi. Ultimul șir de cărămizi al peretelui formează un prag avansînd către interiorul camerei de foc; el marchează începutul camerei de ardere a cuptorului. Construită pe cofraje de lemn îmbrăcate cu lipitură de lut, bolta se sprijinea pe un suport înălțat în mijlocul vetrei, realizat și el din cărămizi. Gura cuptorului era marcată prin două cărămizi așezate pe înălțimea lor, cadrul de sus fiind prăbușit. În interiorul cuptorului s-au găsit bucăți mari de lut, unele purtînd lăcașul cofragului de lemn, cărămizi provenind din continuarea piciorului central și poate din construcția camerei de ardere a ceramicii (fig. 1).

La îndepărtarea resturilor prăbușite ale bolții și pe vatra cuptorului s-au găsit cîțiva suporți de vase și ceramică sub formă fragmentară.

În atelierul de olărie de la mănăstirea Humorului se confecționa ceramică smălțuită lipsită de decor, cu ornament realizat în tehnica sgraffito și champlevé, fiind prezentă, deși într-o foarte mică măsură, și categoria cu scriere. Repertoriul ceramicii humorene cuprinde: *boluri*, *străchini*, *farfurii*, *pahare*, *căni*, *urcioare* — forme caracteristice în producția de ceramică ce se desfășura în această vreme în marea majoritate a orașelor și pe unele domenii mănăstirești din Moldova.

În cuptor s-a găsit un singur fragment de la o piesă de coronament de tipul cahlei-turn cu acoperiș, ceea ce probează că în același atelier s-a lucrat și ceramica sobei găsită într-una din încăperile locuințelor — chilii ale mănăstirii [4]. Dar înclinăm să credem că pentru arderea cahlelor a existat în incinta mănăstirii un alt cuptor, eventual de dimensiuni mai mari, neidentificat de cercetările destul de restrînse practicate de noi.

În umplutura cuptorului s-au mai găsit un fragment de cărămidă cu șănțuiri adînci pe una din fețe, acoperit de smalț, o mică cute de gresie ce va fi folosit la anumite operații în cadrul atelierului și trei fragmente de torți cu inscripția „monah Tofil" (fig. 6).

Interesul pe care îl prezintă cuptorul de ars ceramică de la mănăstirea Humorului constă în descoperirea în cuprinsul lui a unei *categorii speciale* de materiale ceramice care se leagă de un anumit moment din procesul de producție al ceramicii smălțuite.

Fragmentele ceramice la care ne referim au fost lucrate din pastă fină și de foarte bună calitate; ea conține aproximativ 50% — 60% adaos de nisip și de calcar sub formă de pulbere; finețea paietelor de mica arată că adaosul de nisip fin era obținut prin procedeul decantării. Este foarte posibil că același procedeu s-a folosit și la purificarea lutului.

Cele 45 de fragmente redau conturul corect al unor boluri modelate parțial, cu pereții aproape drepți, fără fund, păstrînd doar curbura către baza de susținere (fig. 3/11—12). Reconstituirile indică exemplare cu diametrul deschiderii de 13 cm și 14,5 cm și înălțimea de respectiv 9,5 cm și

[4] *Ibidem*, p. 289—306, fig. 13—26.

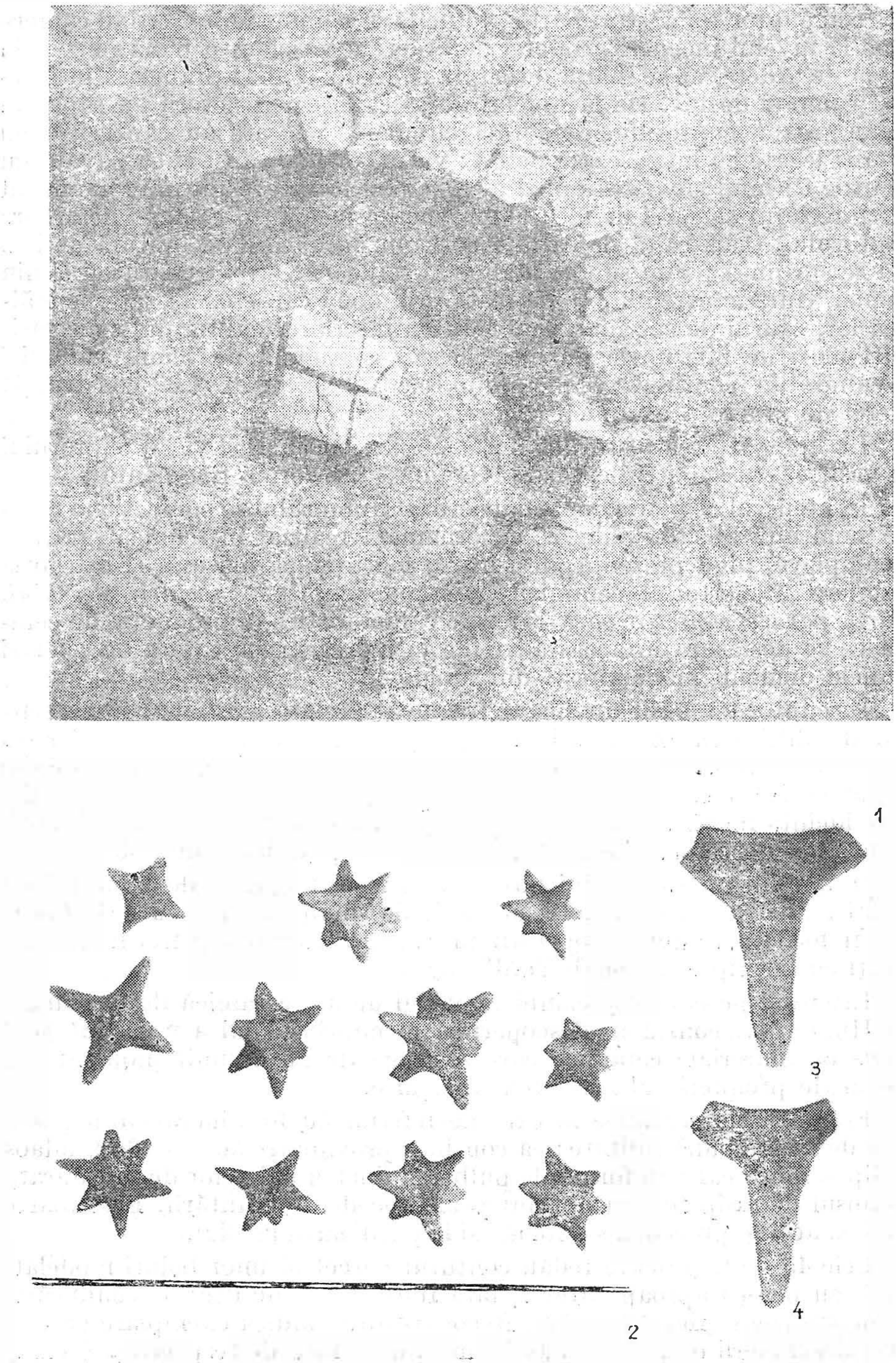

Fig. 1. Mănăstirea Humor. 1 cuptor de ars ceramică smălţuită (a doua jumătate a secolului al XV-lea); 2—4 suporţi găsiţi în cuptor.

8 cm. După modelare și netezire cu o emulsie fină de lut au fost tăiate în jumătăți sau în două-trei părți inegale (fig. 3).

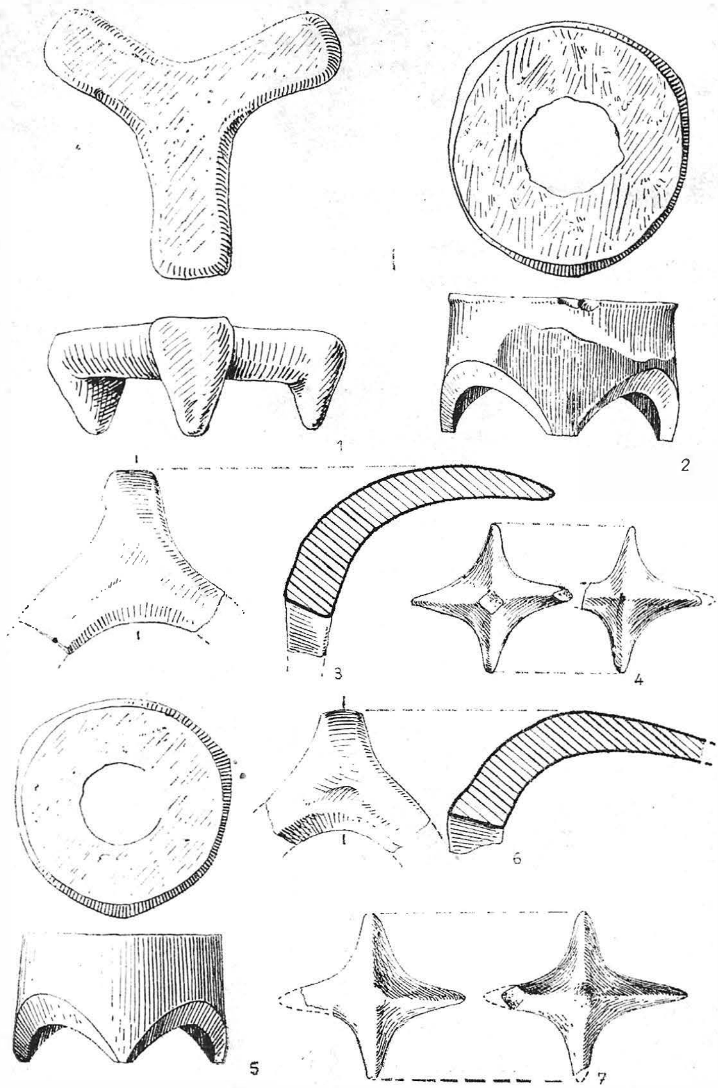

Fig. 2. Suporți găsiți în cuptoare de ars ceramică smălțuită : 1 — 2,5 Suceava ; 3 — 4, 6 — 7 Mănăstirea Humor.

Alte fragmente provin de la funduri inelare, foarte probabil corespunzătoare bolurilor respective, unele fiind tăiate în patru părți egale (fig. 4/1, 4—6, 9—11).

După această operație, fragmentele rezultate au fost arse în atmosferă oxidantă, căpătînd o culoare gălbuie-deschisă.

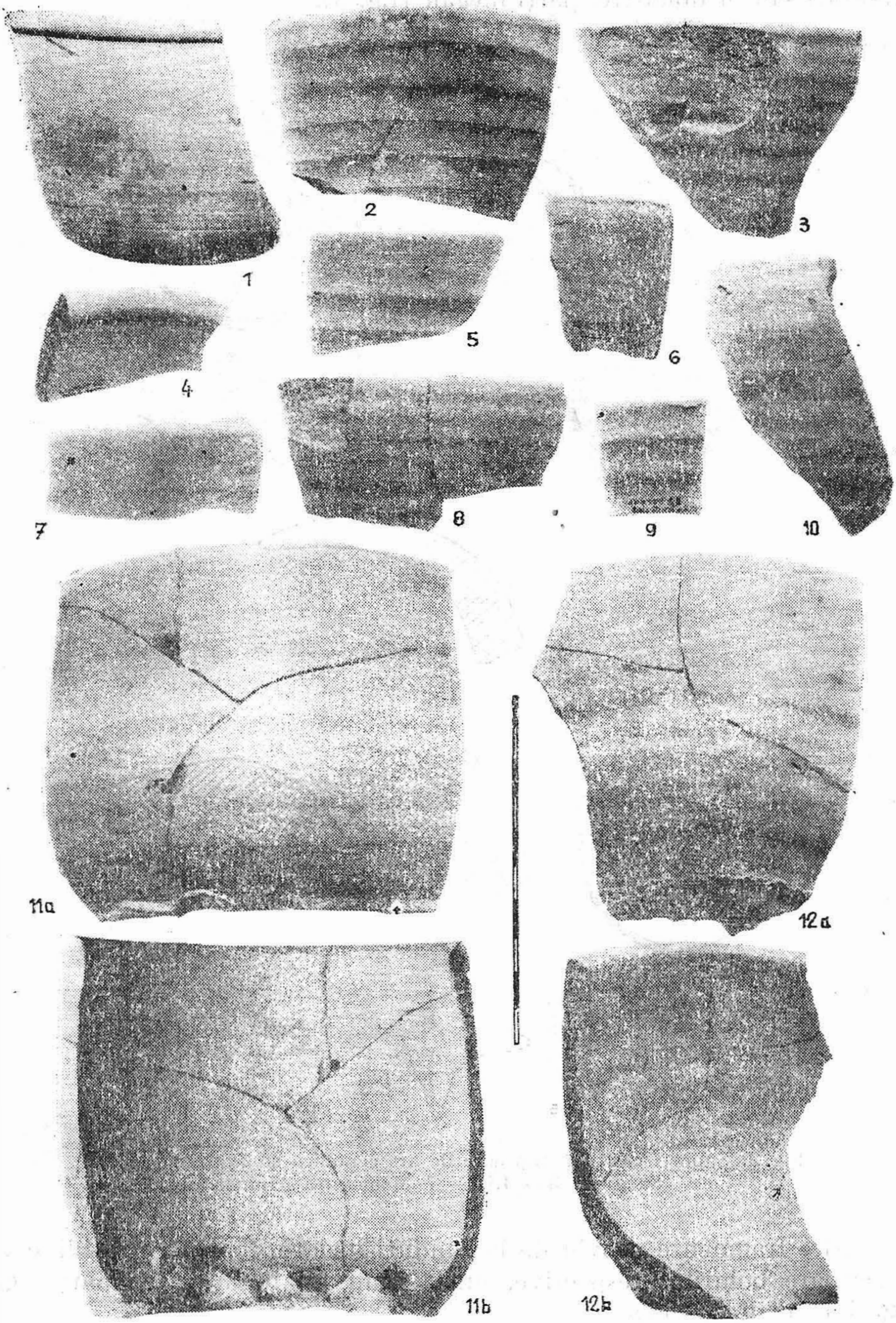

Fig. 3. Mănăstirea Humor. Fragmente de boluri tăiate intenționat, reprezentînd „probe de modelare”.

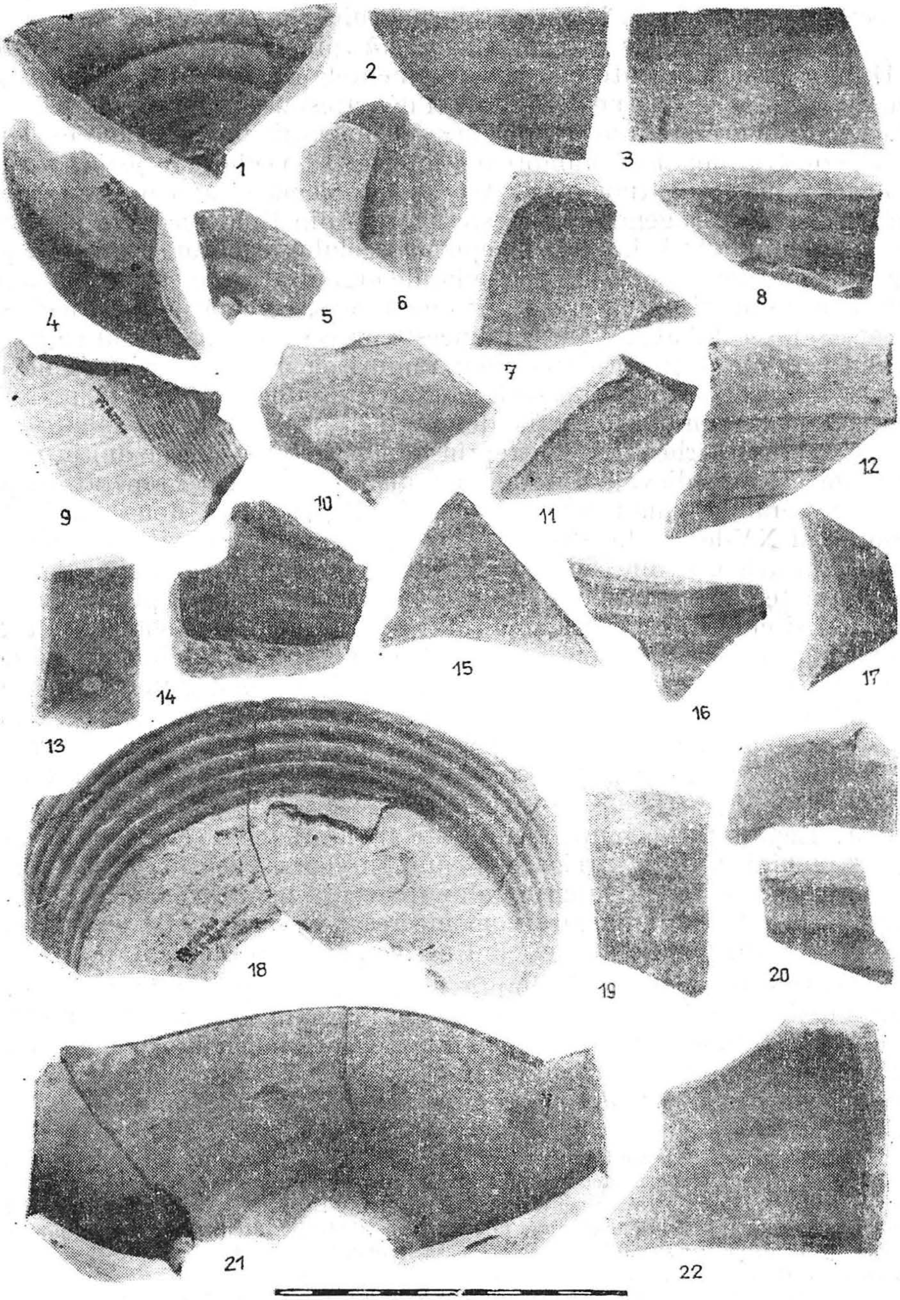

Fig. 4. Mănăstirea Humor. Fragmente de boluri tăiate intenţionat, reprezentind „probe de modelare”.

În cuptor s-au găsit 11 suporți, modelați din pastă fină, în forma unor „ghimpi” cu șase prelungiri triunghiulare (fig. 1/2—4 ; 2/3—4, 6—7). Unii au pete de angobă (folosită prealabil smălțuirii) și de smalț.

Spre deosebire de categoria *angobată* (prezentă și ea în cuptorul de la Humor prin suficiente resturi), fragmentele de *boluri tăiate intenționat* constituie, după opinia noastră, dovezi de „atestare” a dexterității de modelare [5]. Prin urmare, am avea a face cu mărturii indirecte ale exigenței cu care obștea monahală humoreană înțelege să vegheze la *pregătirea profesională* a meșteșugarilor olari. Această problemă se află în strînsă legătură cu dezvoltarea generală a meșteșugarilor din Moldova în a doua jumătate a secolului al XV-lea și la începutul secolului următor, dezvoltare care a creat condițiile favorabile procesului de organizare profesională a unora dintre meșteșugarii de la orașe [6]. În acest sens, cercetările arheologice au arătat că în secolul al XV-lea se adîncește procesul de specializare a meșteșugului ceramic prin afirmarea unor ramuri chemate să satisfacă nevoile tot mai diverse reclamate de societatea urbană din Moldova, și, mai ales, de cerințele exprimate de curțile domnești [7].

Cercetările arheologice întreprinse în ultimii 20—30 de ani în numeroase obiective medievale din Moldova au arătat, în mod repetat, că producția de ceramică smălțuită cu destinație casnică din a doua jumătate a secolului al XV-lea și din secolul următor este rodul activității atelierelor din mediul urban și din cadrul unora dintre așezămintele monahale.

Caracterizată printr-o însemnată bogăție de forme și prin varietatea decorului și culorii, ceramica smălțuită din vremea lui Ștefan cel Mare și a urmașilor săi are un repertoriu alcătuit, în principal, din formele deja cunoscute în etapa anterioară. Ea se clasifică în două grupe principale : *Ceramica smălțuită cu decor* (*A*) și *ceramica smălțuită fără decor* (*B*). Grupa *A* cuprinde : *ceramica smălțuită decorată sgraffito* și *champlevé*, *ceramica smălțuită cu decor și inscripții* ; *ceramica smălțuită pictată* ; *ceramica smălțuită cu decor în relief*.

A. Repertoriul ceramicii smălțuite și cu ornament cuprinde : boluri, cupe, străchini, farfurii, urcioare și căni. În general aceste forme se întîlnesc în toate cele patru subgrupe dar frecvența lor diferă, totuși, de la o subgrupă la alta, fapt pe care vom încerca a-l semnala, fie pe parcursul prezentării formelor, fie atunci cînd ne ocupăm de ornamentare.

Bolurile se evidențiază (împreună cu cupele) prin conturul realizat printr-o unică arcuire de formă elipsoidală. Simplitatea aparentă a conturului acestei forme de vas denotă o mai aplicată îndemînare de modelare, un real simț al proporțiilor și evident bun gust. De aceea a și fost ales ca „model” pentru *probele de modelare* în atelierul de la Humor.

---

[5] În umplutura cuptorului au fost găsite, în total, 20 de fragmente purtînd indicii că au fost tăiate intenționat, după modelare ; alte aproximativ 24 de fragmente, care prezintă indicii similare, au fost găsite în preajma cuptorului. În mai toate cazurile, tăieturile erau foarte bine netezite ; la trei-patru astfel de exemplare tăietura a fost netezită intens numai pe jumătate din grosimea peretelui tăiat, rezultînd o lamelă lucioasă secondată de pastă nemodificată (prin netezirea intenționată).

[6] Noi excludem eventualitatea ca fragmentele la care ne referim să reprezinte „probe de pastă”, necesare dealtfel într-un atelier de ceramică smălțuită, întrucît așa cum arătam, ele manifestă o serie de operații suplimentare. Precizăm că bolurile tăiate au dimensiuni asemănătoare cu exemplarele propriu-zise, finite.

[7] Cf. Ștefan Olteanu și Constantin Șerban, *op. cit.*, p. 120.

Reconstituirile redau exemplare avînd diametrul deschiderii de 13—20 cm și înălțimea în jur de 10—12, cm, iar piciorul inelar de susținere, înalt de 1—2 cm, măsoară 5—6 cm ori 8—10 cm în diametru,

Se documentează frecvent în mănăstiri (Putna, Bistrița, Humor, Horodnic) și în orașe — la Suceava (în zona curții domnești și la cetatea de scaun), la Iași (în complexe similare); sînt larg reprezentate în grupa *A*, și mai rar în grupa *B* (fig. 5/1—11).

Cupele sînt vase de dimensiuni mici; cele mai multe au conturul semisferic și picior inelar de susținere; altele se termină tot cu picior inelar, cu corpul semifsferic, dar aproximativ de la jumătatea înălțimii pereții se frîng către interior.

Adesea exemplarele de dimensiuni mai mari sînt asimilate bolurilor.

Cupele se întîlnesc atît în grupa *A* cît și în grupa *B*. Deocamdată observăm că bolurile și cupele erau nelipsite în orașele care adăposteau reședințe domnești și în mănăstiri.

Strachina cu profil caracteristic acestei forme are corpul adînc tronconic, marginea verticală și picior inelar de susținere. Este forma cea mai larg răspîndită (cu variante numeroase în funcție de dimensiuni și de mici detalii) și se documentează în grupa *A* dar cele mai numeroase exemplare aparțin grupei *B*.

Farfuria se deosebește de strachina propriu-zisă prin corpul puțin adînc și marginea lată răsfrîntă orizontal înspre exterior; se termină cu același picior inelar. În comparație cu celelalte forme, se întîlnește rar în secolele XV—XVI (fig. 5/15).

Paharele sînt reprezentate prin exemplare avînd forma tronconică cu pereții drepți sau arcuiți. Reconstituirile indică dimensiunile: 8,5 și 6 cm diametrul gurii; 5 cm diametrul bazei; 7,5 și 6 cm înălțimea. Cele mai răspîndite sînt paharele smălțuite fără decor; sînt cunoscute și exemplare cu inscripții (fig. 6/1).

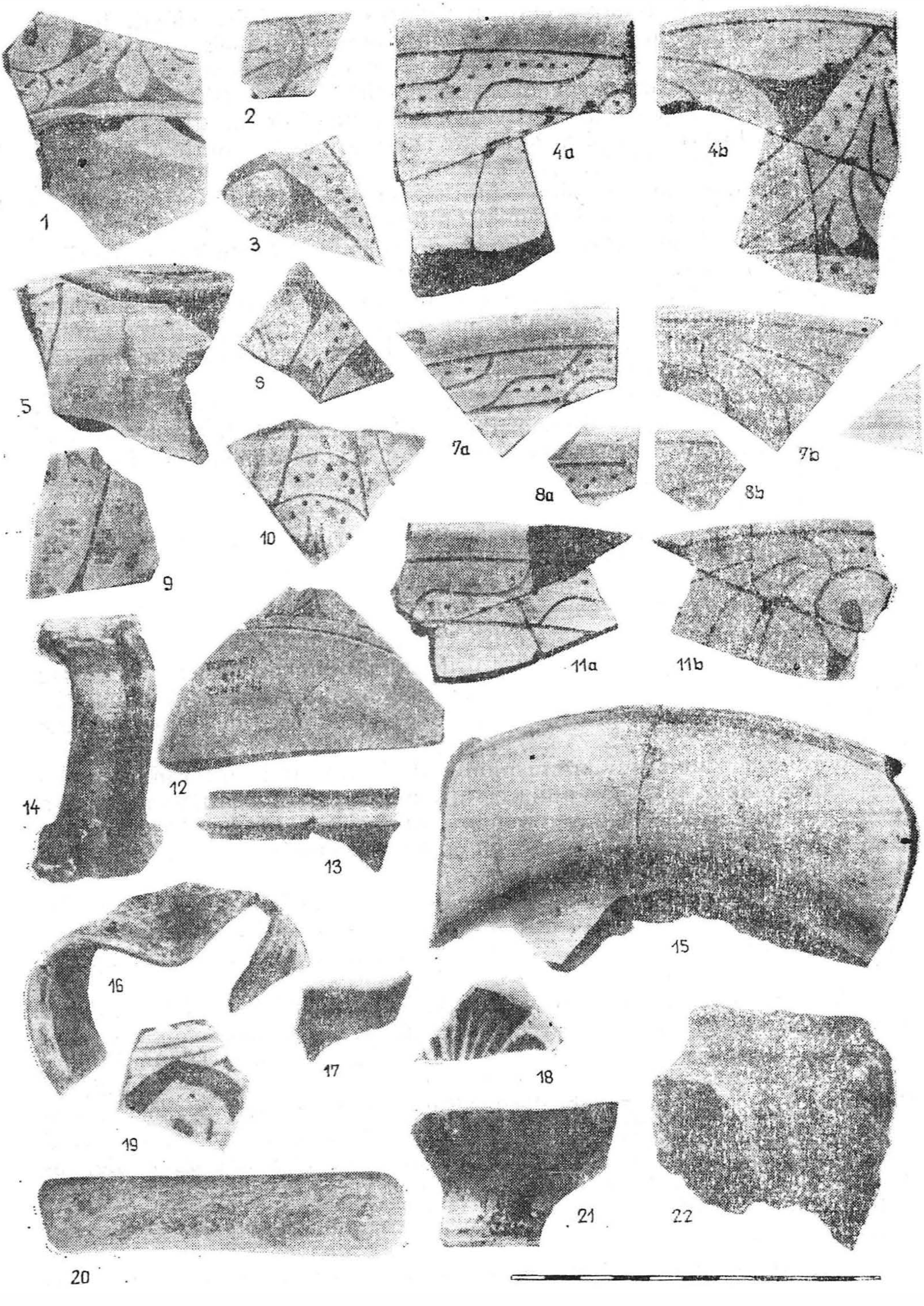
Cănile sînt mult mai larg răspîndite decît urcioarele în ceramica smălțuită din Moldova și cunosc o mare varietate în privința ornamentării și a dimensiunilor [8]. Unele au gura circulară, fiind simple ulcele, altele au gura trilobată, ambele forme fiind la fel de bine cunoscute în categoria ceramicii nesmălțuite (fig. 5/16).

Ulcelele smălțuite decorate cu o bandă de incizii, confecționate în atelierele de la Suceava reprezintă produse tipice de serie. Aceleași ateliere produceau însă și ulcele și căni împodobite în tehnica sgraffito și champlevé cu o decorație amplă.

Un loc aparte îl ocupă cănile de forme și dimensiuni variate cu decor în relief. Reconstituirile au determinat următoarele cîteva exemplare. Cană cu gura trilobată, corpul ovoidal și picior înalt, inelar. Dimensiunile: 13,8 cm înălțimea; 7,2 diametrul maxim; 5 cm diametrul piciorului. Pe gît și pe corp cana este amplu decorată cu cîte un registru lat format din două șiruri de casete pătrate, adîncite în pasta vasului și hașurate, avînd intercalat între ele un șir de pastile aplicate, asemănătoare unor mici rozete care ies în relief. Cana este smălțuită cu verde deschis cu șerpuiri de verde închis, metalic.

---

[8] Gh. I. Cantacuzino și Al. Rădulescu, *op. cit.*, p. 528; Lia Bătrîna și Adrian Bătrîna, A. M. Suceava, 5, 1978, p. 171.

1
2
3
4a
4b
5
6
7a
7b
8a
8b
9
10
11a
11b
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22

Altă cană, păstrată fragmentar, pare a fi de dimensiuni apropiate celei de mai sus. Decorul ei constă dintr-un șir de protuberanțe aplicate, de forma unor boabe de zmeură, încadrat sus și jos de decupaje hașurate, alternînd cu spații libere. Vasul era smălțuit în galben-auriu (fig. 7/1).

Alte exemplare provin de la căni de dimensiuni mari (cca 30—35 cm înălțime) cu corpul ovoidal. Decorul, atît cît s-a păstrat, constă dintr-un șir de pastile de formă circulară, în relief gros, ștanțate cu ajutorul unei matrițe, probabil, prin care s-a obținut un contur quadrilobat, marcat prin cinci protuberanțe sferice (fig. 7/3). Pe un alt exemplar, de formă și dimensiuni asemănătoare, decorul consta dintr-un șir de pastile ovale, în relief gros, pe suprafața cărora s-au ștanțat cu o matriță mici protuberanțe (fig. 7/2). Ambele exemplare erau smălțuite în verde închis. Alte fragmente cu decor care sugerează boaba de zmeură, provin de la văscioare (probabil cănițe).

Ceramică cu astfel de decor se documentează în timpul domniei lui Ștefan cel Mare mai ales în producția urbană la Suceava ca și la Putna; fragmentele de la Putna provin de la văscioare smălțuite în verde, maron și galben-auriu [9]. Descoperiri din ultimii ani semnalează ceramică similară la Baia [10], unde se datează în aceeași vreme.

În afara Moldovei, cele mai apropiate analogii pentru ceramica cu decor în relief se găsesc în Cehoslovacia [11] (datînd din secolul al XV-lea) și în Ungaria [12] unde se datează în vremea domniei lui Matei Corvin.

B. *Ceramica smălțuită fără decor* ocupă în special în producția atelierelor care activau în orașe și pe unele domenii feudale un procent cantitativ net superior categoriei smălțuite și decorate. Exceptînd bolurile, care au o apariție sporadică, în grupa B se întîlnesc toate formele din grupa precedentă (A), repertoriul ei cuprinzînd încă două forme, *cratița cu trei picioare de sprijin* și *sfeșnicul*, reprezentate prin exemplare asemănătoare acelora cunoscute deja din perioada anterioară.

---

[9] Materialele au fost descoperite în secțiuni practicate în incinta mănăstirii în anii 1971 ș 1972 de un colectiv îndrumat de Mircea D. Matei. Alte fragmente au fost descoperite cu prilejul cercetărilor întreprinse la Putna în 1956; ele se află în depozitul Muzeului județean Suceava și la mănăstirea Putna.

[10] Cf. Eugenia Neamțu, Vasile Neamțu, Stela Cheptea, Orașul medieval *Baia în secolele XIV — XVII*, Iași, 1980, p. 122, fig. 81/9.

[11] Ceramica smălțuită cu decor în relief se datează în Cehoslovacia în jurul anului 1400 și în decursul secolului al XV-lea. Cf. K. Reichertova, PA, 1, 1959, 1, p. 256. În ceramica din Cehoslovacia sînt frecvente paharele și cănile de mici dimensiuni decorate cu pastile granulate, în relief. Cf. *Ibidem*, p. 256 și fig. 7/4; V. Nekuda, K. Reichertova, *Stredoveká keramika v Cechách a na Morave*, Brno, 1968, p. 341, pl. XXXVII.

[12] Cf. Holl Imre, BR, 14, 1955, p. 167, fig. 37—41; p. 150, fig. 9; Idem, BR, 20, 1963, p. 362 și fig. 46—47, 49, 50—51, 61 și 62—63.

←

Fig. 5. Mănăstirea Humor. 5—6. 9—10 fragmente de urcioare cu decor sgraffito; 1—4, 7—8, 11 fragmente de boluri cu deocor sgraffito și champlevé; 12—17,21 fragmente de străchini și de căni cu decor incizat; 18—19 fragmente cu decor pictat; 20 cute; 22 fragment de cărămidă cu smalț verde deschis.

Prin particularitățile ei de ordin tehnic și prin concepția ornamentală ceramica sgraffitată și cu scriere depășind limitele meșteșugului reprezintă autentice manifestări ale artei ce exprimă rafinamentul clasei dominante a societății din Moldova din vremea domniei lui Ștefan cel Mare și a urmașilor săi.

În stadiul actual al cercetării observăm că ceramica cu inscripții s-a găsit îndeosebi în cadrul așezămintelor monahale, în mediul urban ea fiind semnalată numai la Suceava prin descoperiri care se cantonează în zona curții domnești și a cetății de scaun. Această împrejurare semnifică, cum era de așteptat, larga răspîndire a scrisului în mănăstiri ca Putna [13], Humor, Bistrița [14], precum și pătrunderea într-o mai mică măsură a scris-cititului în mediul meșteșugarilor de la orașe.

Se pune întrebarea dacă în cadrul atelierului de olărie de la Humor întreg procesul de confecționare a ceramicii era urmărit cu aceeași exigență, așa cum am văzut că se întîmplă în cazul modelării. În acest sens, de exemplu, este greu de știut dacă olarii mănăstirii Humor executau ei înșiși și decorul și scrierea, sau aceste operații erau realizate de călugării cu pregătire livrescă, îndeplinind deci alte funcții și ocupații în cadrul mănăstirii (dieci sau grămatici bunăoară) și care se îndeletniceau doar ocazional cu scrierea pe ceramică. Ambele posibilități pot fi acceptate, în favoarea primei ipoteze pledînd totuși grija care se acordă modelării ceramicii în cadrul atelierului humorean. Oricum, trebuie să admitem, în stadiul actual al descoperirilor, că ceramica amplu decorată și cu scriere este în primul rînd o creație a climatului cărturăresc din cadrul unora dintre cele mai însemnate mănăstirii: Putna, Humor și Bistrița, climat ocrotit și îndrumat de domnie.

În același timp, ceramica smălțuită fără decor, produsă în mari cantități de atelierele urbane, exprimă ea însăși o foarte bogată paletă coloristică controlată de simțul artistic de netăgăduit al meșteșugarilor din Moldova, mărturisitoare deopotrivă a esteticii societății urbane căreia ea îi era destinată. Răspîndirea pe scară largă a ceramicii sgraffito în orașele Moldovei, așa cum o ilustrează descoperirile arheologice, constituind dovada existenței, în vremea de care ne ocupăm, a unei orășenimi cu simț artistic evoluat.

Avînd în vedere similitudinea trăsăturilor tipologice stilistice și ornamentale ale ceramicii sgraffitate uzuale produsă de atelierele urbane cu aceeași categorie de ceramică provenind din atelierele monahale (de la Putna, Humor, Bistrița) se poate admite deopotrivă existența organizării profesionale în cadrul unora dintre atelierele urbane de ceramică din Moldova în ultimul sfert al secolului al XV-lea și în prima jumătate a secolului al XVI-lea.

Descoperirile arheologice arată că în producția de ceramică smălțuită din orașele moldovene în secolele XV—XVI, în afara elementului de factură bizantină, se fac simțite contactele cu mediul urban central și vest european, fapt exprimat prin produsele ceramice smălțuite cu decor în relief. Dealtfel, folosirea sporadică a smalțului în ceramica din Moldova

[13] Cf. Gh. I. Cantacuzino și Al. Rădulescu, SCIV, 25, 1974, 4, p. 533—537.

[14] Cf. Lia Bătrîna și Adrian Bătrîna, RMM — MIA, 2, 1975, p. 76 și urm.

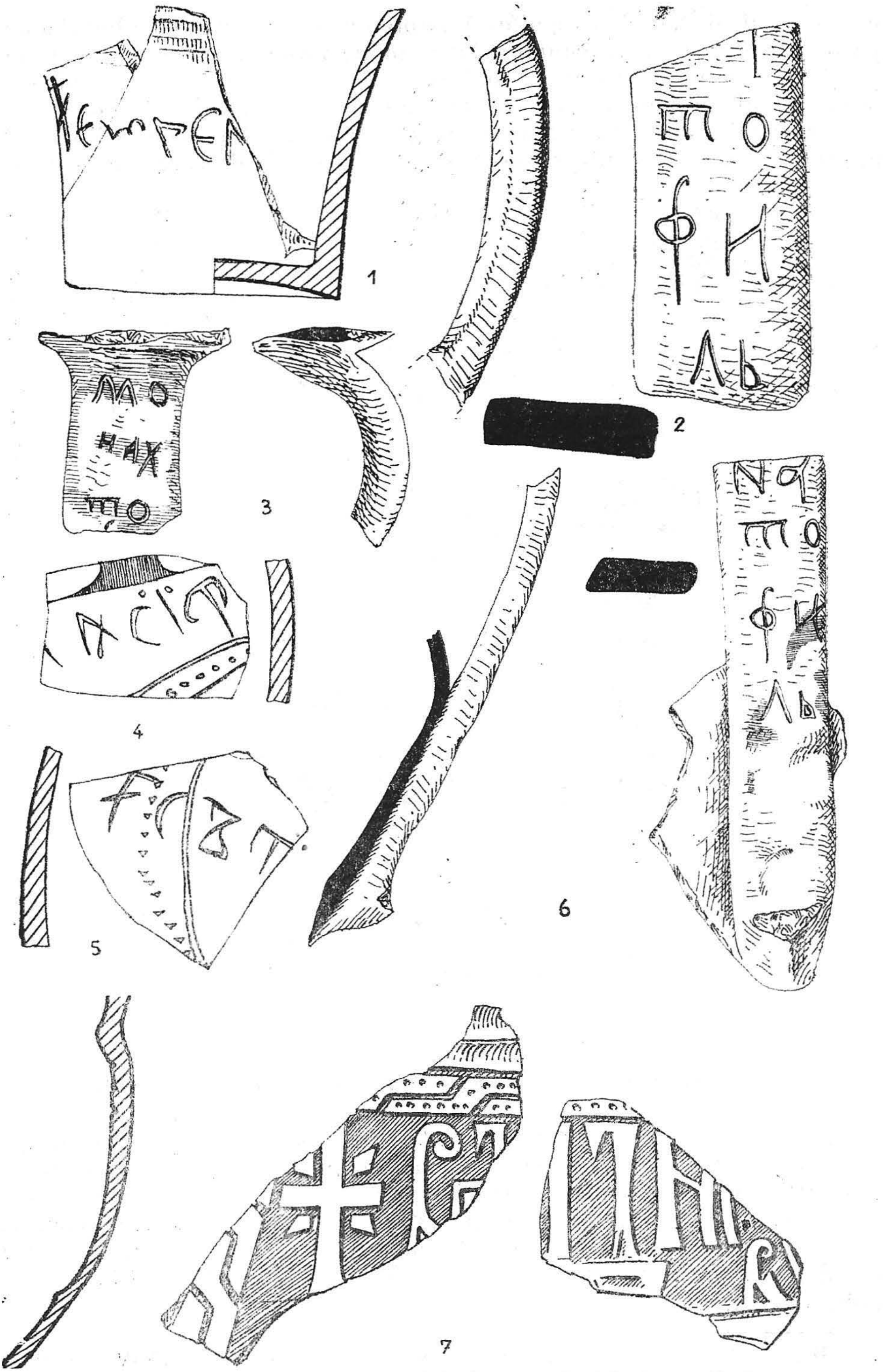

Fig. 6. Fragmente ceramice cu inscripții. 1,4— 5 Putna ; 2 — 3,6 Humor ; 7— 8 Suceava.

în secolulul al XIV-lea manifestă împreună cu o serie de alte elemente prezente în ceramica comună (fără smalț) influențe venite din aceleași părți centrale ale Europei. Și mai evidente sînt aceste contacte cu lumea occidentului european dacă ne referim la categoria ceramicii de sobe [15].

Ceramica smălțuită de uz casnic din Moldova din secolele XV—XVI, împreună unele elemente tipologice și ornamentale de sorginte bizantino-

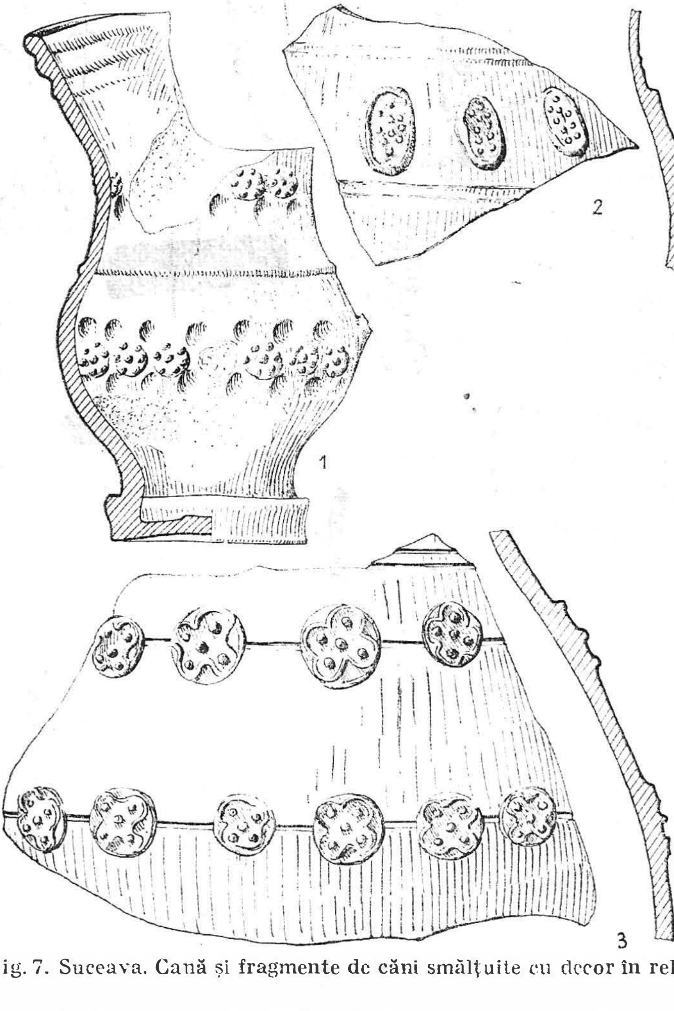

Fig. 7. Suceava. Cană și fragmente de căni smălțuite cu decor în relief.

balcanică, cu cele de proveniență central-vest europeană pe care meșterii locali din centrele urbane le-au selectat cu pricepere și real simț artistic dobîndite prin tradiție. În această privință, existența puternicului filon tradițional a avut un rol esențial, astfel că pătrunderea componentelor sus amintite n-a constat în simpla lor suprapunere ci a însemnat, ca și în alte domenii de activitate, un proces de adaptare la realitățile societății moldovenești.

[15] Elena Busuioc, *Ceramica smălțuită și monumentală din Moldova*, (sec. XIV—XVII) (ms).

ATELIER DE POTERIE DANS L'ANCIEN MONASTÈRE DE HUMOR (XVe SIÈCLE)

RÉSUMÉ

La recherche de l'atelier de poterie découvert dans l'ancien monastère de Humor a mis à jour une espèce de céramique qui représente des épreuves tournées pour certaines formes de vases (fig. 3 et 4), ce qui nous montre le soin que les artisans du Moyen Age prêtaient à leur produits et nous indique aussi l'existence d'organisations professionnelles dans les ateliers de poterie en Moldavie à la fin du XVe et au commencement du XVIe siècle.

De tels ateliers, organisés sur les principes professionnels, comme celui découvert à Humor, ont existé tout aussi bien sur les domaines des uns des plus importants monastères de Moldavie (Putna, Bistriţa), que dans des centres urbaines et dans des cités.

EXPLICATIONS DES FIGURES

Fig. 1. Monastère de Humor. 1 four de poterie émaillée (deuxième moitié du XVe siècle); 2 — 4 supports trouvés dans le four.

Fig. 2. Supports trouvés dans des fours pour la céramique émaillée ; 1— 2, 5 Suceava ; 3—4, 6— 7 Monastère de Humor.

Fig. 3— 4. Monastère de Humor. Fragments de bols coupés, représentant des épreuves de modélage.

Fig. 5. Monastère de Humor. 5—6, 9—10 fragments de cruche à décor sgraffito ; 1 — 4, 7 — 8, 11 fragments de bols à décor sgraffito et champlevé ; 12—17, 21 fragments d'écuelles et de brocs à décor incisé. 18—19 fragments céramiques à décor peint ; 20 pierre à aiguiser ; 22 fragment de brique à émail vert-clair.

Fig. 6. Fragments céramiques à inscriptions : 1, 4— 5 Putna ; 2— 3,6 Humor ; 7 —8 Suceava.

Fig. 7. Suceava. Broc et fragments de brocs émaillés à décor en relief.

O DESCOPERIRE DE TIP BRĂTEȘTI ÎN ZONA BUCUREȘTILOR

DE

ERSILIA TUDOR

Materialele la care ne vom referi ne-au fost date spre publicare de prof. N. Mercan de la Școala generală nr. 1 din Buftea. Ele au fost adunate de pe terasa stîngă a Colentinei, din punctul numit „La gropi'', cu ocazia perieghezelor făcute de elevii din cadrul Cercului de istorie și arheologie al școlii.

În anul 1978, m-am deplasat la locul unde s-au găsit aceste materiale și am constatat că atît la suprafața solului, cît și in ruptura malului se observau resturi de locuire. Din motive obiective, sondajul pe care am încercat să-l efectuez în același an nu s-a putut realiza. Ulterior, stratul de locuire din punctul menționat a fost răzuit în urma lucrărilor de hidroameliorație făcute în zonă. În lipsa observațiilor stratigrafice publicăm aceste materiale cu rezervele impuse de condițiile de descoperire.

Pasta ceramicii este de culoare cenușie, cenușie-neagră sau cu pete roșcate. Ca degresant s-a folosit nisip cu sau fără pietricele și într-un caz o cantitate mică de nisip cu granule de calcar.

Deși suprafața ceramicii este corodată, parțial se păstrează un slip subțire. Ca forme de vase cărora au putut aparține aceste fragmente ceramice menționăm :

Castronul cu marginea înclinată spre interiorul vasului (fig. 1/1,2 ; 3/1,8). Unele fragmente din acest grup prezintă în zona diametrului maxim proeminențe organice conice sau alungite orizontal, neperforate sau perforate vertical (fig. 1/3, 6, 8—9, 2/3 ; 3/3 ; 10—11,14—15). Uneori proeminențele sint însoțite de un decor alcătuit dintr-un șir orizontal de impresiuni mici, alveolare (fig. 1/8,9 ; 3/10—11) ;

Castronul cu pereți arcuiți. Pe fragmentele aparținînd acestei forme, uneori, se află sub buză o mică proeminență alungită.

Vasul pîntecos cu margine scurtă răsfrîntă spre exterior, avînd ca decor, la partea superioară a corpului, un șir orizontal de impresiuni mici alveolare (fig. 2/1 ; 3/6) ;

Vas cu torți scurte (avînd secțiunea transversală aprox. circulară sau ovală) dispuse în zona diametrului maxim al corpului sau pe gît (fig. 1/7 ; 2/7 ; 3/7, 16) ;

Vasul cu gît cilindric (fig. 2/2 ; 3/13). Două fragmente ceramice care fac parte probabil dintr-un singur vas sînt decorate cu cîte o bandă alcătuită din șiruri paralele de impresiuni scurte (fig. 2/5, 6 ; 3/4,5) ;

Deosebită, ca pastă și decor, de fragmentele ceramice prezentate pînă aici este o margine evazată care provine dintr-un vas de culoare cenușie-

roșcată la exterior și neagră în spărtură. Degresantul constă din nisip cu granule de calcar. Sub buză și pe buză s-a executat un decor alcătuit din impresiuni făcute cu șnurul răsucit (fig. 2/4 ; 3/2). Ca unealtă, din perieghezele de ,,La gropi'' provine un fragment de lamă de silex gălbui, retușată pe laturile lungi (fig. 1/4 ; 3/12).

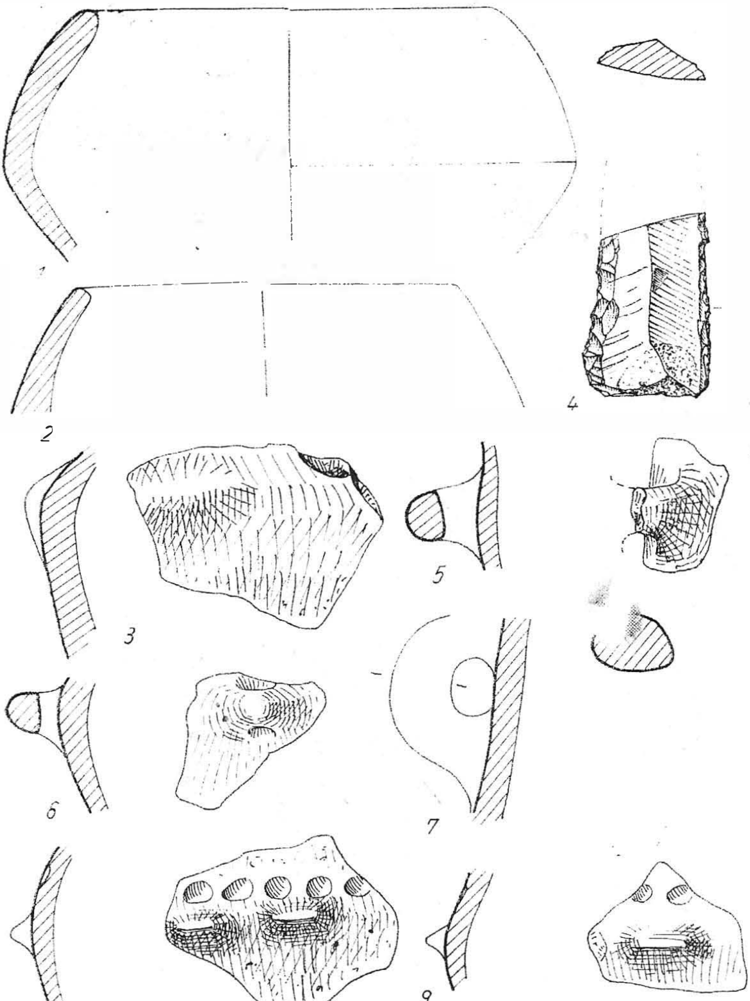

Fig. 1. Materiale provenind din cercetările de suprafață de la Buftea.

Pentru încadrarea cultural-cronologică a majorității ceramicii prezentate dispunem de analogii în cadrul eneoliticului final din Muntenia. Anume, pasta ceramicii și profilele fragmentelor de castroane cu marginea înclinată spre interiorul vasului (prevăzute cu proeminențe pe diametrul maxim), ale celor cu marginea răsfrîntă, torțile ,,de corp'' cu secțiunea circulară sau ovală, decorul alcătuit din impresiuni alveolare, precum și unealta de silex,

găsesc analogii în cadrul aspectului cultural Brătești [1]. Pentru decorul din fig. 2/5, 6 ; 3/4, 5 lipsesc analogii în cadrul aspectului cultural menționat. Aceasta se poate datora fie faptului că ceramica de tip Brătești este încă

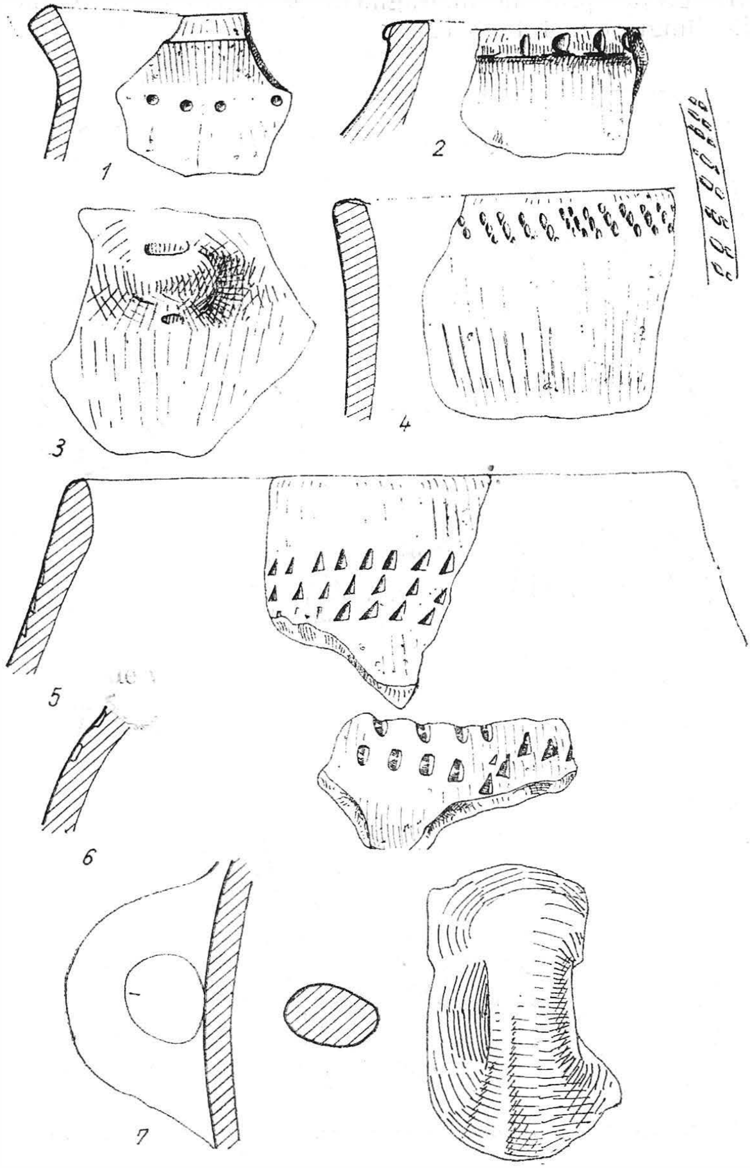

Fig. 2. Materiale provenind din cercetările de suprafață de la Buftea.

destul de puțin cunoscută, fie că fragmentul respectiv aparține unei alte culturi, decorul lui sugerîndu-ne unele asemănări în cadrul ceramicei Cer-

[1] Ersilia Tudor și I. Chicideanu, Valachica, 9, 1977, fig. 6/1,3 4 ; 6a/1,3 ; 7a/11 ; 7b/1. Ersilia Tudor, Dacia N.S., 22, 1978, fig. 2/1–3, 17, 15 ; fig. 3/14–17, 21 ; fig. 4/8, 10, 13.

navoda III[2]. Pe de altă parte, decorul alcătuit din impresiuni făcute cu șnurul răsucit de pe fragmentul (care conține calcar în pastă) din fig. 2/4 și 3/2 are analogii în cadrul culturii Cernavoda I[3]. Avînd în vedere sincro-

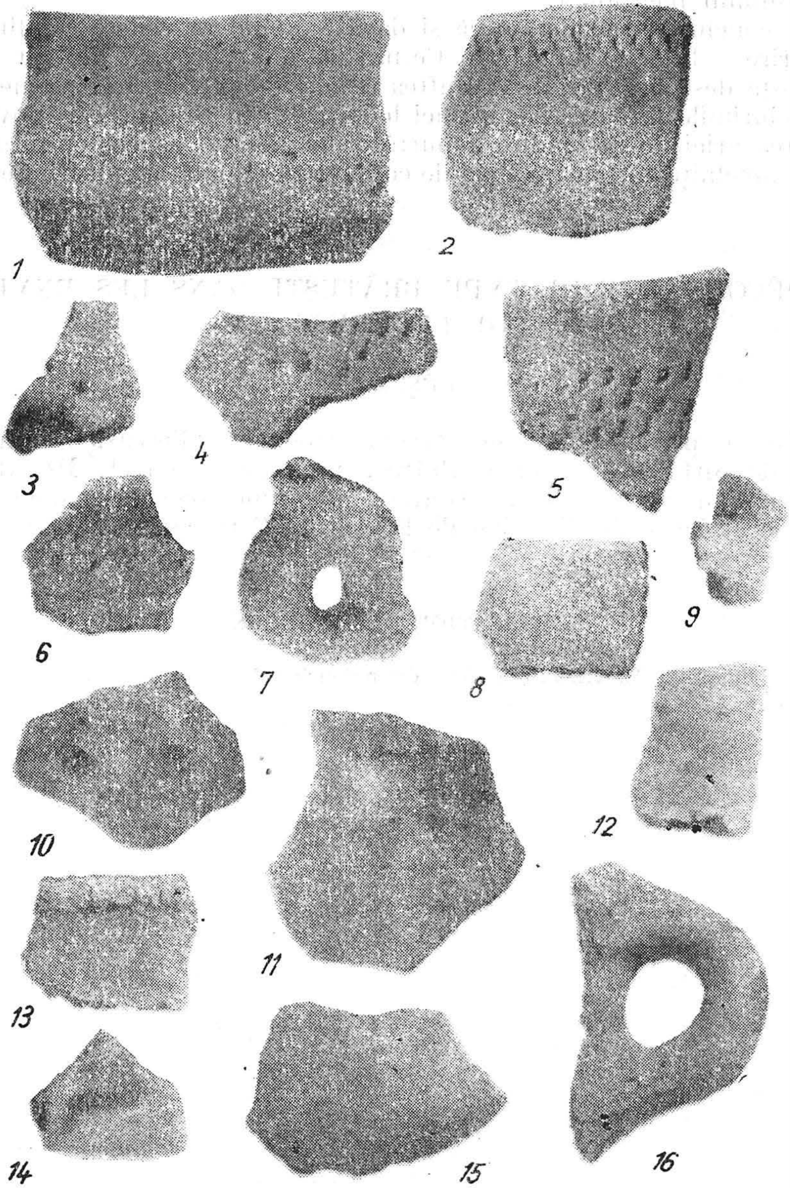

Fig. 3. Materiale provenind din cercetările de suprafață de la Buftea.

nismul preconizat între aspectul Brătești și cultura Cernavoda I[4] conside-

[2] Sebastian Morintz, Petre Roman, Dacia, N.S., 12, 1968, p. 95, fig. 36/2.
[3] *Ibidem*, p. 59, fig. 8/2, 4, 8; 23/6, 12. Eugen Comșa, SCIV, 6, 1955, 3–4; fig. 12.
[4] Ersilia Tudor, *op. cit.*, p. 85.

răm că prezența acestui fragment ceramic indică mai degrabă unele relații între membrii comunității Brătești de la Buftea și purtătorii culturii Cernavoda I, descoperirile de la Buftea contribuind asftel la confirmarea sincronismului menționat.

În concluzie considerăm că și dacă — avînd în vedere condițiile de descoperire — fragmentul de tip Cernavoda I ar proveni din alt punct, importanța descoperirilor de la Buftea rezidă îndeosebi prin documentarea în împrejurimile Bucureștilor a unei locuiri de tip Brătești care dovedește extinderea ariei de răspîndire a purtătorilor acestui aspect cultural [5] (de origine gumelnițeană) într-o zonă de contact cu populația culturii Cernavoda I.

UNE DÉCOUVERTE DE TYPE BRĂTEȘTI DANS LES ENVIRONS DE BUCAREST

RÉSUMÉ

L'auter presente quelques tessons trouvés à l'occasion d'une recherche de surface effectuée à Buftea, près de Bucarest. Ils atestent la présence du groupe culturel Brătești dans une zone de contact entre ce groupe et l'aire de diffusion de la culture Cernavoda I.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1 — 3. Matériaux provenant des recherches de surface de Buftea.

[5] *Ibidem*, p. 73, fig. 1.

NOTE EPIGRAFICE

(seria a VII-a*)

DE

CONSTANTIN C. PETOLESCU

1. O inscripție ieșită la lumină la *Romula* cu aproape o jumătate de secol în urmă și publicată curînd după descoperire a rămas, cu toate edițiile repetate, în parte enigmatică [1] (fig. 1/1).

Este vorba de *leg(io) XXI[I] Pr(imigenia) p(ia) fi(delis) Phi[li]ppianorum*; această legiune, care își avea sediul la *Mogontiacum* (Mainz) în Germania Superior, mai este menționată la Romula într-o inscripție pusă de *(h)astati prio(r) et posterio(r)* din *coh(ors) V* [2].

Cele două inscripții datează din timpul domniei lui Filip Arabul, din anul 248 e.n. [3], cînd detașamente din această unitate, precum și din *legio VII Claudia* [4], au luat parte la lucrările de construcții militare de la Romula. De asemenea, o inscripție onorifică de la Apulum menționează un centurion al legiunii XXII Primigenia, ajuns, probabil în aceleași împrejurări, *buleuta civitatis Nicopolitanorum* [5].

În cele ce urmează, ne atrage atenția numai ultimul rînd al inscripției reproduse în desen. Aici, primul semn gravat a fost considerat de D. Tudor semnul pentru *centurio* sau *cohors*, celelalte (inteligibile) avînd eventual semnificația *aedificavit* [6]; după Gr. Florescu, r. 4 ar consemna suprafața de zidărie executată de legiune, exprimată în *scripula* [7].

Soluția acestui rînd se poate intui parcurgînd mențiunile epigrafice ale legiunii XXII Primigenia; astfel, se pot cita numeroase exemple prin care semnul ∋ este folosit pentru a reda cuvintele *centuria* [8] și *centurio* [9].

---

* Seriile precedente ale acestor note au fost publicate în această revistă, precum urmează: 22, 1971, 1, p. 107—114; 25, 1974, 4, p. 595—604; 27, 1976, 3, p. 393—398; 31, 1980, 3, p. 455—461; 32, 1981, 2, p. 283—290; 33, 1982, 1, p. 119—123.

[1] D. Tudor, BCMI, 31, 1938, 96, p. 89—90, nr. 466; idem, Germania, 25, 1941, 4, p. 239, nr. 1; AnnÉp, 1940, 14; D. Tudor, OR, SE 60; idem, OR², SE 73; idem, OR³, SE 84; IDR, II, 326.

[2] D. Tudor, BCMI, 31, 1938, 96, p. 90—92, nr. 467; idem, Germania, 25, 1941, 3, p. 239, nr. 2; AnnÉp, 1940, 13; idem, OR, SE 59; idem, OR², SE 72; idem, OR³, SE 83; IDR, II, 325.

[3] CIL, III, 8031; ILS, 510; IDR, II, 324.

[4] D. Tudor, BCMI, 31, 1935, 85, p. 115, nr. 110 (= idem, OR, SE 58; idem, OR², SE 71; idem, OR³, SE 82; AnnÉp, 1939, 28; IDR, II, 327); CIL, III, 8047 (= IDR, II, 328).

[5] CIL, III, 1 481; cf. I. I. Russu, ActaMN, 3, 1966, p. 453—456 (= AnnÉp, 1972, 467).

[6] D. Tudor, Germania, 25, 1941, 4, p. 239.

[7] IDR, II, 326: *scripula mille duo quadrata.*

[8] CIL, XIII, 6 681, 6 682, 6 686, 6 692, 6 711 etc.

[9] CIL, XIII, 6 592, 6 814, 7 256, 11 811, 11 835 etc.; vezi și RLÖ, VI, 1905, p. 162, fig. 105 (leg. XIIII Gemina Philippiana); RIU, 2, 387 (Brigetio).

SCIVA, tomul 35, nr. 2, București, aprilie—iunie 1984, p. 189—197

Deosebit de importantă este însă una dintre inscripții, acum în Muzeul din Wiesbaden [10] (fig. 1/2); siglele finale din r. 2 prezintă analogii frapante cu cele de pe piatra de la Romula a legiunii XXII Primigenia. Chiar dacă

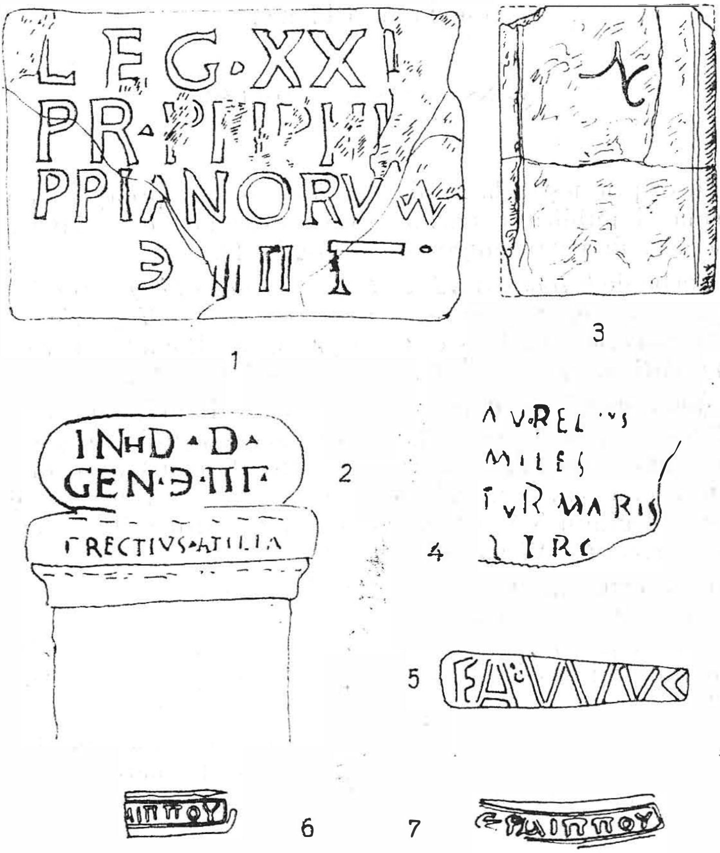

Fig. 1. Inscripții de Romula (1) și Mainz (2) ale legiunii XXII Primigenia; grafiți tegulari de la Cîmpulung (Jidava) (3—4); cărămidă ștampilată de la Drobeta (5); ștampile pe amfore de la Romula (6—7).

soluția propusă nu este deplin acceptabilă [11], este în afară de orice îndoială că semnele respective se referă la rangul centurionului.

În inscripția de la Romula, cele trei bare mai subțiri ce urmează după semnul pentru *centuria* se pot referi la numărul de ordine al cohortei

[10] CIL, III, 6 681; vezi și Mainzer Zeitschrift, 7, 1912, p. 26—27, nr. 47. Mulțumim dr. H.-E. Mandera (Wiesbaden), care la solicitarea noastră ne-a trimis o fotografie a inscripției.

[11] CIL, III, 6 681: « II p (i.e. *secundi principis*) coniecit Domaszewski dubitatus »; Mainzer Ztscr., 7, 1912, p. 26: « Z. 2 sind die Zeichen noch nicht gedeutet; die im CIL gegebene Erklärung (*secundi principis*, hält v. Domaszewski nach brieflicher Mitteilung nicht mehr aufrecht, da jene Bezeichnung, wie er (Rangordnung des römischen Heeres, S. 90 ff.) nachgewiesen, nach der Augusteischen Zeit nicht mehr vorkommt; man sagt dafür später: *princeps prior in cohorte secunda* ».

(probabil *III*). Urmează două haste mai îngroșate, dintre care prima prezintă o ușoară prelungire din capătul de sus spre dreapta; aceasta ține probabil locul obișnuitului *sicilicus*, marcînd astfel cifra romană *II* [12]. Ultimul semn poate fi eventual abrevierea pentru *princeps*, cum s-a gîndit A. v. Domaszewski [13]. Așadar, în inscripția de la Romula ar putea fi vorba de *centuriae tertiorum duorum principum* sau, cu alte cuvinte, centuriile [14] celor doi *principes* (*prior* și *posterior*) din *cohors III* [15].

2. O inscripție descoperită în castrul de la Copăceni (identificat cu *Praetorium* din *Tabula Peutingeriana*) [16] ne arată că acesta a fost construit în anul 138 de *n(umerus) burg(ariorum) et veredario(rum) Daciae Inf(erioris) sub Fl(avio) Constante proc(uratore) Aug(usti)* [17]. Dintr-o altă inscripție, aflăm însă că, doi ani mai tîrziu, castrul a fost refăcut: *castra n(umerus) burg(ariorum) et vered(ariorum) quod anguste tenderet duplicato valli pede et inpositis turribus ampliavit per Aquilam Fidum proc(uratorem) Aug(usti)* [18].

Din acest castru cunoaștem acum doar o mică parte [19]; s-a calculat că latura de nord, păstrată în bună parte, avea circa

---

[12] În inscripția CIL, III, 6 681, cele două bare au aspect de II.

[13] Vezi mai sus, nota 11. Identificarea ultimului semn cu *P* găsește analogii doar în scrierea cursivă (Pompei și Alburnus Maior; cf. R. Cagnat, *Cours d'épigraphie latine* [4], Paris, 1914, p. 7—8). Pe piatră, însă, în acest fel este redat deseori *F*; totuși o întregire de genul *f(ecit)* (D. Tudor, Germania, 25, 1941, p. 239, atribuia ultimului rind semnificația *aedificavit)* este inacceptabilă, deoarece în inscripția de la Mainz acest semn se referă sigur la rangul centurionului. Dealtfel, într-o inscripție din Dalmatia (CIL, III, 14 799, 1), unde apare aidoma (chiar și punctul este redat în același loc, între cele două bare), are valoare de *E*.

[14] Semnul ɘ este valabil atît pentru *centuria* (singular), cît și pentru *centuriae* (plural); vezi astfel D. Tudor, BCMI, 28, 1935, 85, p. 115, nr. 110 (= AnnÉp, 1939, 28; IDR, II, 327; M. P. Speidel, ZPE, 30, 1978, p. 119—122; C. C. Petolescu, SCIVA, 32, 1981, 2, p. 283—285, nr. 1): Ч *VI ha*[*st(atorum) pr(ioris)*] *et post(erioris)*.

[15] Nu este exclus ca semnul Γ să aibă valoare de cifră și să se refere la *centuriones hastati*, aflați pe locul 3 (echivalentul cifric al literei grecești *gamma)* în ierarhia centurionilor legionari; dealtfel, în celelalte inscripții de la Romula citate apar numai centuriile hastaților din cohorta V a legiunii XXII Primigenia (supra, nota 4) și din cohortele VI și IX ale legiunii VII Claudia (supra, nota 5).

[16] TIR, L—35, București, 1969, p. 35.

[17] CIL, III, 13 795; ILS, 8 909; IDR, II, 587.

[18] CIL, III, 13 796; ILS, 9 180; IDR, II, 588.

[19] D. Tudor, SCIVA, 32, 1981, 1, p. 80; „O inundație puternică a Oltului, întîmplată în jurul anului 235 e.n. (monedele), a distrus în cea mai mare parte acest castru de zid"; vezi și Cr. M. Vlădescu — Gh. Poenaru Bordea, Oltenia, I, Craiova, 1974, p. 57. Probabil însă că nu revărsarea rîului a distrus castrul, determinind abandonarea lui — deoarece, cum însuși D. Tudor nota (OR [4], p. 287, nr. 31), acesta se afla „pe malul vechi al Oltului", dar „deasupra unui tăpșan înalt 15 m" (după Cr. M. Vlădescu, SMMIM, 13, 1980, p. 75: 16 m) ! Starea actuală a platoului se datorează distrugerii lente în decurs de 18 secole. În schimb, săpăturile au precizat că acest castru a suferit două distrugeri prin foc și sabie, cum s-a putut constata la turnurile porților: „Sondajele făcute în camerele turnurilor au precizat urmele a două straturi de incendiu separate de o pătură de nisip cărat și bătut, ceea ce *dovedește o refacere în urma unui incendiu, care a doua oară aduce și sfîrșitul castrului*" (sublinierea ne aparține; această concluzie logică a istoricului Olteniei romane anulează pe aceea mai puțin verosimilă, privind o catastrofă diluviană, formulată se pare sub influența cercetătorilor actuali ai castrelor de la *Praetorium*: Cr. M. Vlădescu — Gh. Poenaru Bordea, Oltenia I, p. 57); „Ca să fi fost refăcut castrul numai după doi ani după terminarea sa, înseamnă că fusese distrus de o împrejurare neașteptată, ceea ce tocmai confirmă primul strat de incendiu aflat în turnurile porții" — continuă D. Tudor. Dar, în ceea ce privește motivul primei refaceri, inscripția este cît se poate de clară: „*n(umerus) burg(ariorum) et veredario(rum)* a mărit castrul, fiindcă el (= *numerus*) staționa înghesuit"; primul strat de incendiu trebuie deci să fie ulterior anului 140 — poate de pe timpul lui Antoninus Pius (pen-

64 m [20]. Ca mărime, el se compară cu castrele de la *Arutela* (Bivolari) (latura păstrată măsoară aici 60,80 m[21]) și Rădăcinești (63,10 ×56,70 m)[22].

Inscripția din 140 ne aduce o serie de date, în primul rînd de ordin istoric, care merită un comentariu mai amănunțit. Anume, se arată trei lucruri : unitatea de garnizoană a mărit castrul *(castra ... ampliavit)*, a fost dublat piciorul valului *(duplicato pede valli)* și s-au adăugat turnuri *(inpositis turribus)* — ultimele două activități fiind redate gramatical prin ablative absolute.

Refacerile menționate de inscripție nu au fost sesizate arheologic [23] — aceasta datorită faptului că cea mai mare parte a castrului este acum distrusă. Motivul care a determinat mărirea suprafeței castrului (*castra n(umerus) ... ampliavit*) ne este explicat în inscripție : *quod anguste tenderet*; sensul acestei lămuriri a scăpat însă arheologilor [24]. Aici, verbul *tendere* are sensul de „a staționa, a campa" — putîndu-se astfel cita o serie de exemple [25]. Așadar, cauza reamenajării lagărului a fost faptul că unitatea campa într-un spațiu prea îngust (în text : *anguste* [26]); pentru a

---

tru evenimentele de pe timpul acestui împărat, vezi : D. Tudor, OR[4], p. 36, 158—159 ; M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, București, 1969, p. 54 și urm. ; C. C. Petolescu, Revista de istorie, 35, 1982, 1, p. 70 și urm.) sau Marcus Aurelius. Cea de-a doua distrugere datează mult mai tîrziu, în secolul al III-lea, probabil în urma atacului carpic din timpul lui Filip Arabul (după Cr. M. Vlădescu și Gh. Poenaru Bordea, SMMIM, 13, 1980, p. 78, în castru s-au aflat monede de la Antoninus Pius și Iulia Mamaea). Atunci s-a ridicat un nou castru — cel de la Racovița, 500 m mai spre nord (D. Tudor, OR[4], p. 288—290, nr. 32), care a avut o existență scurtă și se aseamănă mult cu cel de la Jidava (cum remarca D. Tudor) (dar *horreum* din planul publicat în OR[4], fig. 80/1 este foarte probabil *praetorium*, iar așa-zisul pretoriu este clădirea comandamentului — *principia*) ; să fi fost înălțat chiar de unitatea ce staționase la Jidava, retrasă pe Olt după abandonarea *limes*-ului transalutan ?

[20] Despre acest castru : D. Tudor, OR[4], p. 288.

[21] *Ibidem*, p. 259—265, nr. 3.

[22] *Ibidem*, p. 294—297, nr. 37.

[23] D. Tudor, SCIVA, 32, 1981, 1 p. 82 : „Din păcate, săpăturile arheologice făcute de Gr. Tocilescu și cele recente n-au putut preciza în ce a constat : dublarea valului, identificarea turnurilor adăugate și cu cît s-a mărit castrul. Un val adăugat zidului de incintă nici nu a existat, el fiind înlocuit cu acele camere destinate unor nevoi gospodărești". Vezi însă nota 35.

[24] După D. Tudor, *loc. cit.*, „Refacerea și sistematizarea fortificației, într-un interval de timp așa de scurt, pare destul de suspectă. Privitor la aceasta s-au făcut fel de fel de ipoteze : o răscoală a autohtonilor întîmplată în anul 139 e.n., o incendiere pustiitoare a construcțiilor de lemnărie din el ș.a. Se pare că trebuie să ne oprim la un incendiu provocat de neglijența garnizoanei. De acest eveniment se leagă și primul strat de arsură constatat pe aria castrului" (v. și p. 80 : „stratigrafic s-au putut constata în castrul de la Copăceni două pături de incendiere") ; Cr. M. Vlădescu— Gh. Poenaru Bordea, Oltenia, I, 1974, p. 57 : „În ce privește castrul de la Copăceni, suferind două deteriorări, ale căror cauze nu ne sînt cunoscute (prima între 130—140 și a doua pe la jumătatea secolului al III-lea e.n. ...". Concluziile cercetătorilor castrului de la Copăceni sînt însă în contradicție cu textul inscripției : *castra n(umerus) ... quod anguste tenderet ... ampliavit*, nu fiindcă ar fi fost distrus violent. Prima distrugere a avut loc *post* 140, cel mai devreme în 142—143, pe timpul lui Antoninus Pius (v. nota 19). Motivul a fost însă corect sesizat de M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, București, 1969, p. 223 : „În anul 140, abia la doi ani de la construirea lui, castrul de la Copăceni dovedindu-se prea strîmt a fost amplificat, lărgindu-se incinta al cărei val este înălțat cu două picioare și întărit cu turnuri" ; vezi și IDR, II, 588.

[25] Hygin. Grom., p. 1, col. 2 : *centuriae non plus quam octavos papiliones singulae tendent*; CIL, XII, 2 228 = ILS, 569 : *vexillationes adque (!) equites itemque praepositi et ducenar(ii) protect(ores) tendentes in Narb(onensem) prov(inciam)* (sub Claudius II). Vezi *Totius Latinitatis Lexicon, opera et studio Aegidii Forcellini*, VI, 1875, p. 50—51.

[26] Pentru sensul adjectivului *angustus, -a, -um* și a derivatelor sale, vezi : Forcellini, *op. cit.*, p. 274—276 ; *Thesaurus linguae Latinae*, II, Leipzig, 1900—1906, col. 62—64.

avea deplin sensul expresiei, este interesant a cita un pasaj din Titus Livius, *Ab Urbe condita* (27, 46, 2), unde se arată că pe timpul războiului cu Hannibal, într-o anumită împrejurare, pe tabără fusese dat de consulul Livius acest consemn: „tribunul să-l primească pe tribun, centurionul pe centurion, călărețul pe călăreț, pedestrașul pe pedestraș. Căci nu e nevoie să se mărească nici tabăra, pentru ca vrăjmașul să nu simtă sosirea celuilalt consul; strîngerea mai multora laolaltă într-un spațiu strîmt *(coortatio plurium in angusto tendentium)* avea să fie destul de ușoară, deoarece oastea lui Claudius nu luase cu sine în această expediție nimic, în afară de arme ...” (trad. N. Lascu).

Cît privește primul ablativ absolut citat *(duplicato valli pede)*, nici el nu a fost corect înțeles. După M. Macrea [27] și D. Tudor [28] — care credeau că *vallum* este totuna cu *agger*-ul —, valul ar fi fost înălțat cu două picioare; din neatenție, cei doi istorici-arheologi uitau că acest castru nu avea *agger* — drumul de rond fiind înlocuit de o podea de lemn sprijinită de niște pinteni pornind spre interior din zidul de incintă [29]. În realitate, *vallum*[30] este echivalent aici cu zidul castrului; spre exemplificare, se poate cita o inscripție de la Regensburg (Raetia) din timpul lui Commodus: *vallu[m c]um portis et turribus* [31] sau *Notitia Dignitatum* (Occ., XL): *lineam valli* pentru zidul lui Hadrian [32]. Dublarea piciorului valului (în textul epigrafic: *duplicato valli pede)* ar însemna „dublarea bazei (lățimii) zidului”. Avînd în vedere că după refacerea din anul 140 zidul era gros de 1,40 m, rezultă că la început va fi avut circa 0,70 m [33] — deci comparabil cu zidul castrului de la Rădăcinești (0,60 m). Probabil că și ca întindere, în prima fază, erau asemănătoare (lagărul de la Rădăcinești, construit tot în 138 de *Suri sagittarii*, măsoară 63,50 × 56,70 m. [34]).

Faptul că inscripțiile au fost descoperite alături (în aceeași campanie de săpături — 1894 —, la scurt interval una după cealaltă) este și el interesant. Se poate presupune că latura pe care se afla poarta, unde erau așezate inscripțiile (probabil *porta praetoria*), a rămas în vechea formă, fiind prelungite laturile lungi (vezi: *castra... ampliavit*) și adăugate turnurile *(inpositis turribus)* [35]. Prin lucrările de mărire, s-a creat un spațiu suplimentar pentru cazarea trupei și pentru adăpostirea animalelor *(veredes)*.

---

[27] M. Macrea, *Viața* ..., p. 223; v. citatul integral mai sus, nota 24.

[28] D. Tudor, OR [4], p. 288; cf. idem, SCIVA, 32, 1981, 1, p. 82: „dublarea laturii valului”.

[29] Vezi M. Macrea, *op. cit.*, p. 225: „... la alte castre, ca cele de la Copăceni, Bivolari, Titești, în Dacia Inferior, sau la Cășei, în Dacia Porolissensis, valul de pămînt lipsește, drumul de rond fiind un pod de lemn sprijinit pe un fel de contraforți, care se leagă de zidul de incintă”. Sistemul este descris amănunțit de D. Tudor, OR [4], *passim* (castrele de la Arutela, Praetorium, Rădăcinești și Titești); vezi și Cr. M. Vlădescu — Gh. Poenaru Bordea, Oltenia, 1, 1974, p. 47 și urm.

[30] W. Schleiermacher, RE, VIII A_1, s. v. *Vallum*, col. 288—291; idem, RE, Suppl. IX, col. 1431 (completare). Vezi Hyginus, De mun. *castr.*, 50: *vallum extrui debet cespite aut lapide, saxo sive caemento.*

[31] CIL, III, 11 965; construirea zidului fortificației a fost confirmată prin săpături (A. Stroh, Germania, 36, 1958, p. 78; apud RE, Suppl. IX).

[32] RE, VIII A_1, col. 289.

[33] Dublarea valului nu a fost sesizată arheologic; vezi totuși nota 35.

[34] D.Tudor, OR[4], p.294—297, nr. 37.

[35] Adăugarea turnurilor a fost sesizată arheologic la colțul de NE; vezi Cr. M. Vlădescu — Gh. Poenaru Bordea, SMMIM, 13, 1980, p. 77.

3. Printr-o întîmplare care nu-şi poate găsi deocamdată explicaţia decît în caracterul lipsit de amploare al cercetărilor, nu se cunoaşte încă numele nici uneia din unităţile care au staţionat în castrele de pe *limes Transalutanus*.

Castrul roman situat în punctul Jidova (Jidava) din partea de sud a oraşului Cîmpulung (jud. Argeş) nu face nici el excepţie în această privinţă [36]. Totuşi, reluarea unor date deja puse în circulaţie ar putea aduce unele lămuriri [37].

Ne atrage mai întîi atenţia un fragment de cărămidă din care se păstrează inscripţia : . . .*didus* . . . / . . . *leg* . . . / . . . [*f*]*ec(it)* (?) [38]. Evident, în r. 1 se află partea finală a unui nume, care poate fi *Candidus*, cunoscut dintr-o altă inscripţie de acest gen de la Jidava [39]. Pare a fi vorba deci de prezenţa unui detaşament dintr-o legiune [40].

Alte cîteva inscripţii executate pe cărămizi (înainte de ardere, în pasta crudă) se referă la militari din garnizoana castrului. Astfel, cunoaştem pe un *Aurelius*, *miles turmaris* (ultimul rînd nu este clar [41]) ; cum remarca D. Tudor, este vorba de un soldat călăreţ [42], ceea ce denotă că unitatea care staţiona în acest castru avea în compoziţia sa şi efective de cavalerie (fig. 1/4).

Cercetările întreprinse cu mai mulţi ani în urmă în castrul de la Jidava au dus la descoperirea într-una din camerele comandamentului *(principia)*, probabil în *armamentarium*, a peste 1 000 de vîrfuri de săgeţi [43] — ceea ce arată fără dubiu că aici staţiona o unitate de *sagittarii*. Dintre unităţile de arcaşi din Dacia Inferior (Malvensis), cunoaştem numai *cohors I Tyrio-*

---

[36] Despre acest castru, vezi: D. Tudor, Bucureşti, 2, 1936, p.89—117 ; Emilian Popescu—Eugenia Popescu, Materiale, 9, 1970, p. 251—262 (= StCom Piteşti, I, 1968 p. 69—79).

[37] Materialul epigrafic de la Jidava este strîns în IDR, II, 609—630 ; vezi completările şi observaţiile în cronica epigrafică publicată de noi în SCIVA, 32, 1981, 4, p. 608—609, nr. 58—61.

[38] IDR, II, 613 (lectura lui D. Tudor, cu completarea ultimului rînd după Ioana Bogdan-Cătăniciu, SCIVA, 25, 1974, 2, p. 285, nota 19).

[39] IDR, II, 611 ; în r. 4 şi 5, prelungirea spre dreapta a hastei finale a ultimei litere sugerează ligatura V + S ; în ultimul rînd, al doilea *I* nu există probabil (o adîncitură naturală a cărămizii). În această inscripţie apar doi militari : unul este *milis asari(us)* — nu *(h)astari(us)*, cum citea D.Tudor (Bucureşti, 1936, p. 111) —, probabil, „cel care face mozaic" (vezi *asarotos* şi adjectivul *asaroticus*, — *a*, -*um* ; *Thes.*, II, 1890—1896, col. 749—750 ; celălalt este Candidus, *instr(uctor)* — cu sensul de „cel care construieşte" (vezi *Thes.*, 1962, col. 2009, s.v. instructor ; dintre exemplele epigrafice ce ne stau la îndemînă, vezi CIL VII, 445 : *balneum cum basilica a solo instruxit*).

[40] Pe baza unor combinaţii eronate de texte epigrafice (grafiţi tegulari), Ioana Bogdan-Cătăniciu (SCIVA, 25, 1974, 2, p. 285, nota 19) ajungea la concluzia că la Jidava ar fi staţionat încă de pe timpul lui Traian un detaşament din legiunea XI Claudia. Chiar dacă se poate accepta prezenţa unor efective din legiunile Moesiei Inferior (cum este cazul cu Pietroasele, unde au apărut ştampile ale legiunii XI Claudia), raţionamentul puţin obişnuit care a condus pe autoare la asemenea concluzie (vezi observaţiile noastre din Revista de istorie, 35, 1982, 1, p.68, nota 32) goleşte de conţinut o ipoteză care, cu prudenţa şi corectura cuvenite, ar putea fi acceptabilă.

[41] IDR, II, 610.

[42] D.Tudor, Bucureşti, 2, 1936, p. 111, nr. 5. *Mil(es)* mai apare însemnat şi pe alte cărămizi (IDR, II, 614, 616). *Turmaris* poate proveni de la *turmalis*, „soldat dintr-o *turma*", mai puţin probabil să fie *turmarius*, „cel care face recrutări pentru cavalerie". Nu este exclus să fie *turma Ris*. . . (partea finală a numelui găsindu-se în r. 4, neclar : eventual *Syro*. . . ?). Vezi fig. 1/4.

[43] Em. Popescu—Eug. Popescu, Materiale, 9, 1970, p. 257 ; iidem, StComPiteşti, 1968, p. 74.

rum sagittariorum[44] şi *numerus Surorum sagittariorum*[45]; efective de arcaşi avea probabil şi *cohors I Flavia Commagenorum*[46]. Este greu de afirmat dacă grafitul incizat pe un alt fragment de ţiglă, acum dispărut, reprezenta într-adevăr semnul pentru *milliaria*[47]; acesta ne-ar da seama asupra mărimii efectivelor garnizoanei (ceea ce este greu de admis, avînd în vedere mărimea redusă a castrului : 132,35 × 98,65 m).

De aproape o jumătate de secol se cunoaşte (în săpăturile din ultimele decenii au apărut în număr considerabil) un semn executat pe ţigle cu degetul (în pasta crudă) (fig. 1/3), în formă de *N* cursiv[48]. Frecvenţa lui nu este întîmplătoare şi se referă, după părerea noastră, la unitatea de garnizoană. Cu titlu de ipoteză, întregim *n(umerus)* — ca şi la Slăveni[49], unde însă alte ştampile ne lămuresc că este vorba de *n(umerus) S(urorum)*[50]. Faptul că semnul de la Jidava nu este aplicat cu ştampila nu trebuie să ne surprindă; destul a aminti inscripţiile *N M* ε de la Răcari[51], executate cu un beţişor în pasta crudă, sau chiar *C(ohors) X* de la Drobeta, cu degetul[52].

Să fie vorba chiar de *numerus Surorum*, transferat, să zicem, în cursul secolului al III-lea la Jidava? Ipoteza ar avea în vedere şi prezenţa (documentată arheologic) în acest castru a unor efective de arcaşi. În aceste condiţii, descoperirea unui altar menţionînd o centurie din *numerus Surorum* tocmai la Piua Petrii[53], la gura Ialomiţei, n-ar mai trebui să surprindă; detaşamentul va fi ajuns pe Dunărea dobrogeană pentru lucrări militare sau într-o expediţie[54].

4. O inscripţie funerară descoperită în 1972 cu prilejul săpăturilor din castrul de la Brîncoveneşti (jud. Mureş) păstrează memoria unui *Aurel(ius) Vale(n)s, sisq(uiplicarius) alae Inlyri(corum)*[55] (ligatura *N* + *L*).

Cu privire la această unitate de cavalerie, s-a arătat cu mai mulţi ani în urmă că este o «formaţie combatantă de elită alcătuindu-se din mici

---

[44] Această unitate este atestată numai de diploma militară de la Palamarca : AnnÉp, 1962, 264 ; IDR, I, 13.

[45] Despre această unitate : D. Tudor, OR[4], p. 339 – 340 (cu bibliografia).

[46] *Ibidem*, p. 334. Presupunerea se bazează pe faptul că perechea sa de la Micia (Dacia Superior), *cohors II Flavia Commagenorum*, este atestată ca fiind *sagittaria* : C. Daicoviciu, ACMIT, 1930, p. 37, nr. 6 ; ILS, 9 273).

[47] IDR, II, 629.

[48] IDR, II, 622.

[49] IDR, II, 530.

[50] IDR, II, 383, 529.

[51] IDR, II, 168 (h).

[52] IDR, II, 109 ; SCIVA, 32, 1981, 4, p. 600 – 601, nr. 22.

[53] CIL III, 7 493 (= ISM, V, 127).

[54] Totuşi, semnul de la Jidava nu pare a fi un simplu *N*; remarcăm, de asemenea, că el are aceeaşi formă dacă ţigla este ţinută în poziţie răsturnată. Pare mai degrabă a fi o ligătură : *N* + *C* sau chiar *A* + *C*.

În primul caz, ar putea fi vorba de un *n(umerus) C* ... Dintre unităţile cunoscute în Dacia, doar *numerus Campestrorum* s-ar putea preta la o întregire ; dar această unitate a staţionat în Dacia Superior (Apulensis) (CIL, III, 1 343, 1 607).

În celălalt caz, ne putem gîndi eventual la o unitate de cavalerie (cu asemenea identificare ar concorda şi prezenţa acelui *milis turmaris* amintit mai sus) din Dacia Inferior : *ala I Claudia Gallorum Capitoniana*.

[55] D. Protase, A. Zrinyi, Marisia, 5, 1975, p. 61 ; D. Protase, în *Studien zu den Militärgrenzen Roms*, II. *Vorträge des 10. Internationalen Limeskongresses in der Germania Inferior*, Köln — Bonn, 1977, p. 383 (aici, gradul militarului apare corect : *sisq(uiplicarius))* ; I. I. Russu, SCIVA 28, 1977, 1, p. 99.

subunități din forțele staționate în Illyricum (Dalmatia — Pannonia — Moesia), numită inițial *Numerus equitum electorum ex Illyrico* (CIL, XI, 393 = ILS, 2 739), iar la a. 129 *Vexillatio equitum Illyricorum* în diploma militară a Daciei Inferior (unde unitatea era staționată), CIL, XVI, 75 = IDR, I, p. 99—103 (DiplD X), devenind după vreun deceniu *Numerus equitum Illyricorum*, cum e numit în „a doua" diplomă pentru aceeași provincie dacică, la a. 140, Klio, 37, 1959, p. 196 — 210 = IDR, I, p. 108 — 112 (DiplD XIII), sau mai scurt *Numerus Illyricorum* în CIL, III, 1 197 la Apulum (epitaful *D. M. Tutor Silvani [eque]s alae Bos[p.] ex N. Ill[y]r...*) și în CIL, VIII, 9 358 = ILS, 2 378 (în Africa *P. Aelio P. fil.* etc.) — — — *praeposito N. Illyricorum* — — —) »[56]. În realitate, în ordine cronologică, trebuie menționată mai întîi *vexillatio equitum Illyricorum*, atestată în anul 129 (diploma militară de la Grojdibod). Abia apoi această vexilație a devenit *numerus equitum Illyricorum* (diploma de la Palamarca, din 13 decembrie 140); este clar deci că inscripțiile de la Ariminium (CIL, XI, 393 = = ILS 2 739) și Caesarea (Mauretania) (CIL, VIII, 9358 = ILS, 2 738; I. I. Russu o citează greșit) datează mai tîrziu decît diploma de la Grojdibod [57].

Cu privire la etniconul trupei, se menționează într-o scurtă notă : « Din inscripții latinești avem la îndemînă numai două exemple cam tîrzii : „per Italiam ac Inlyricum", din a. 362—365, CIL, V 8 987 (= ILS, 755); „praefecto praetorio Italiae Africae et Inlyrici" la a. 438, CIL, XIV, 2 165 (= ILS, 1 283) » [58]. Dar se poate cita și un exemplu mai timpuriu : *G. III C Ti(berius) Aug(ustus) Inlyrico vic(it)* [59].

5. De la *Ulpia Traiana Sarmizegetusa* se cunosc „materiale tegulare ștampilate *IANV* (litere inversate)" descoperite în *villa suburbana* de la nord de amfiteatru [60]. Deși ștampila este slab și numai parțial imprimată, este clar, după desenul publicat, că reprezintă o bună parte din conținutul altei ștampile, păstrată acum în Muzeul „Porțile de Fier" și publicată ca descoperită la Drobeta : *FANIVS* (fig. 1/5) [61]. Avînd în vedere proveniența sigură a ștampilelor citate de la Sarmizegetusa, se poate admite fără teama de a greși că și exemplarul *FANIVS* are aceeași origine ; dealtfel, în depozitele Muzeului „Porțile de Fier" se află și alte materiale tegulare aduse din capitala Daciei romane de Al. Bărcăcilă.

6. În volumul cu inscripțiile din Oltenia a fost inclusă următoarea ștampilă pe un fragment de amforă descoperit la *Romula* (fig. 1/6)[62] :

---

[56] I. I. Russu, *loc. cit.*, p. 99—100.

[57] Vezi C. C. Petolescu, SCIVA, 32, 1981, 3, p. 468—471.

[58] Pentru forma „insolită" *Inlyricum*, vezi I. I. Russu, *loc. cit.*, p. 98—99.

[59] CIL, X, 6 638, col. II, r. 3 = I², p. 248 ; A. Dobó, *Inscriptiones extra fines Pannoniae Daciaeque repertae ad res earundem provinciarum pertinentes* ⁴, Budapesta, 1975, nr. 496.

[60] N. Branga, *Urbanismul Daciei romane*, Timișoara, 1980, p. 131, nr. 9 ; IDR, III/2, 555 a (cu bibliografia anterioară).

[61] D. Tudor, 16, 1965, 1, p. 181, nr. 6 ; IDR, II, 112.

[62] D. Tudor, SCIV, 17, 1966, 3, p. 598, nr. 13, fig. 3/11 ; idem, OR³, 1968, SE 161 ; Gh. Popilian, Dacia, N.S., 18, 1974, p. 140, pl. 3/10 ; idem, *Ceramica romană din Oltenia*, Craiova, 1976, p. 41 ; IDR, II, 458.

[ΦΙ]ΛΙΠΠΟΥ

Tot de la Romula se cunoaște o altă toartă de amforă, cu ștampila întreagă (fig. 1/7) [63]:

ΕΡΜΙΠΠΟΥ

Din compararea acestora rezultă că epigrafa fragmentară conține aceeași ștampilă (cea de-a doua citată; prima literă păstrată, *lambda*, este de fapt *M*); așadar, ștampila IDR, II, 458, trebuie întregită tot [ΕΡ]ΜΙΠΠΟΥ.

Numărul producătorilor de amfore ștampilate descoperite în Oltenia se reduce, astfel, cu o persoană [64].

NOTES ÉPIGRAPHIQUES (VII)

RÉSUMÉ

1. Dalle en pierre calcaire, de Romula, avec l'inscription : *Leg(io) XXI[I] / Pr(imigenia) p(ia) fi(delis) Phi[li]/ppianorum*; les sigles de la IVe ligne sont restés incomprises (D. Tudor, Germania, 25, 1941, 4, p. 239, n° 1; AnnÉp, 1940, 4; IDR, II, 326). Fig. 1/1.

Par comparaison avec une autre inscription de la même légion, maintenant dans le musée de Wiesbaden (fig. 1/2; voir dans le texte, note 11), il s'agit probablement des *centuriae duorum principum* de la *cohors III*.

2. Discussions en marge de l'inscription CIL, III, 13 796 (= ILS, 9180; IDR, II, 588) (voir note 18); le *vallum* est identique au mur d'enceinte.

3. Observations sur les graphites tégulaires mis au jour pendant les investigations dans le camp romain de Cîmpulung (Jidava); selon l'auteur, la lettre *N* (fig. 1/3), tracée avec le doigt dans la terre glaise, fait référence à un *numerus*.

4. Mise au point d'ordre bibliographique et chronologique concernant le *numerus Illyricorum*.

5. La tuile à l'estampille *FANIVS*, insérée parmi les inscriptions de Drobeta (IDR, II, 112), provient en réalité de la capitale de la province (cf. N. Branga, *Urbanismul Daciei romane*, Timișoara, 1980, p. 131, n° 9, fig. 53).

6. L'estampille ...ΛΙΠΠΟΥ sur une amphore mise au jour à Romula (IDR, II, 458) (fig. 1/6) a été attribuée d'une manière erronée au céramiste *Philippos*; en réalité, elle appartient à l'estampille ΕΡΜΙΠΠΟΥ, déjà connue à Romula (IDR, II, 457) (fig. 1/7).

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Inscriptions de Romula (1) et Mogontiacum (2) de la *legio XXII Primigenia*; graphites tégulaires de Cîmpulung (Jidava) (3—4); brique estampillée de Drobeta (5); timbres amphoriques de Romula (6—7).

---

[63] Gh. Popilian, Dacia, N. S., 18, 1974, p. 140, pl. 3/8; idem, *Ceramica* ..., p. 42; IDR, II, 457.

[64] Pentru amforele ștampilate din Oltenia, v. Gh. Popilian, *Ceramica* ..., p. 41—44. Repertoriul bibliografic al descoperirilor de amfore ștampilate din Dacia : C. C. Petolescu, Revista de istorie, 34, 1981, 4, p. 706; adaugă : Al. Popa, Apulum, 19, 1981, p. 71—78.

AL XIII-LEA CONGRES INTERNAȚIONAL AL FRONTIERELOR ROMANE

Între 18–25 septembrie 1983 s-a desfășurat la Aalen (R. F. Germania) cel de al XIII-lea Congres internațional al frontierelor romane. Amintim că în 1972 țara noastră a găzduit cel de al IX-lea Congres al limesului, iar următoarele s-au desfășurat astfel: X, 1974, Xanten (R.F.G.)-Nijmegen (Olanda); XI, 1976, Székesfehérvár (R. P. Ungaria); XII, 1979, Stirling (Marea Britanie). Dacă Congresul al X-lea a avut ca scop prezentarea limesului Germanici Inferior, adică frontiera Rinului de la Remagen pînă la vărsarea fluviului in Marea Nordului, ultimul congres a avut în vedere limesul Germaniei Superior și cel al Raetiei care, deși ține de două provincii diferite, formează un sistem defensiv unitar (Obergermanische-raetische limes).

La acest congres au participat peste 280 de cercetători din 22 de țări. Presa locală și alte medii de informare au transmis numeroase știri cu privire la desfășurarea lucrărilor congresului. Deschiderea oficială a congresului a avut loc în dimineața zilei de 18 septembrie 1983 în sala mare de festivități a orașului (Stadthalle). În afara alocuțiunilor oficiale remarcăm comunicarea inaugurală a prof. E. Birley (Durham), președinte de onoare al Congresului, „Limesforschung seit Ernst Fabricius" și cuvîntul de încheiere al dr. D. Planck din partea Serviciului monumentelor din landul Baden-Württemberg, căruia dealtfel i-a revenit conducerea organizării Congresului.

În după amiaza aceleiași zile au început lucrările în plen cu rapoarte generale asupra cercetărilor limesului roman în perioada ce s-a scurs de la precedentul congres: D. J. Breeze (Edinburg), „The Frontier in Britain 1979–1983"; C. B. Rüger (Bonn), „Forschungen 1979–1983 am niedergermanischen Limes"; A. Mócsy (Budapesta), „Alte und neue Probleme am Limes von Pannonien"; N. Gudea (Cluj-Napoca), „Ergebnisse der Limes-Archäologie in den drei Dakien und den angrenzenden Provinzen Moesia Inferior und Moesia Superior 1979 bis 1982"; J. Wagner (Tübingen). „Der Limes an Euphrat und Tigris. Ergebnisse und Probleme der neuen Forschung"; M. Euzennat (Aix-en-Provence), „Les recherches sur la frontière romaine d'Afrique 1979–1983". De asemenea, D. Planck, G. Alföldy și V. Weinges au prezentat rezultatele cercetărilor din castrul alei II Flavia de la Aalen. Seara a fost dedicată vizitării Muzeului Limesului din localitate — o prezentare sintetică a frontierei germano-raetice a Imperiului roman — inaugurat în 1964 și extins ulterior prin ridicarea între 1979–1981 a noului edificiu modern al muzeului.

Între zilele de 19–22 septembrie, lucrările s-au desfășurat în cadrul a două secții: prima, în sala de festivități a orașului (Stadthalle), consacrată provinciilor occidentale — Britannia, Germania, Raetia: cea de-a doua, în sala de conferințe a Muzeului Limesului aflat în imediata aproapiere, consacrată provinciilor dunărene (Noricum, Pannonia, Moesia, Dacia) și celor asiatice, africane precum și peninsulei Iberice. Comunicările prezentate (circa 20 minute) și contribuțiile mai scurte (10 minute) au fost urmate totdeauna de discuții. Ele au tratat probleme de castrametație și rezultatele ultimelor cercetări, organizarea limesului, istorie militară, armament, epigrafie, culte militare etc.: în total peste 120 de tithuri.

Pentru spațiul dunărean, care are legătură nemijlocită cu istoria noastră veche, se pot aminti în special comunicările tratînd istoria Moesiei: M. R. Werner (New York), „The Danube Limes in Moesia Superior: The Configuration of the Limes Defences with Respect to the Mining Districts"; M. Vasič (Belgrad), „Le limes romain et paléobyzantin Derdap-Portes de Fer (Mésie Supérieure)"; P. Petrovič (Belgrad), „Timacum Minus und die Kastelle im Timoktal"; J. Šašel (Liubliana), „*Cohors I Montanorum*"; A. G. Poulter (Nottingham), „The Lower Moesian Limes: Flavian Problems and the Trajanic Solution". Ultima comunicare menționată a suscitat vii discuții prin opinia autorului că limesul moesic dobrogean ar fi fost definivit organizat abia după retragerea stăpînirii romane din Muntenia, la sfîrșitul domniei lui Traian. În ordinea de mai sus, amintim în continuare: M. Čičikova (Sofia), „Deux portraits-statues en bronze de Novae (Moesia Inferior)"; A. Dimitrova-Milceva (Sofia), „Kleine Bronzeplastik aus Novae"; T. Sarnowski (Varșovia), „*Legio I Italica-Liburna-Danubius*" (problema ștampilelor tegulare ale legiunii I Italica avînd imprimată imaginea unei corăbii); T. Ivanov (Sofia), „*Colonia Ulpia Oescensium* im Lichte der letzten Forschungen"; D. M. Džonova (Sofia), „Spätantike Werften bei Dimum am Unterdonaulimes"; J. Atanassova-Georgieva (Vidin), „Les résultats des dernières fouilles archéologiques 1976–1982 à Ratiaria". Remarcăm de asemenea comunicarea lui S. Soproni

(Budapesta), „Nachvalentinianische Festungen am Donaulimes" care, prin datele și concluziile sale, prezintă analogii interesante cu istoria limesului roman tîrziu de la Dunărea de Jos și chiar unele sugestii în cercetarea lui.

Totodată, pentru studiile de profil de la noi s-a dovedit din nou de mare interes, prin analogii, limesul germano-raetic, de ale cărui cercetări s-a putut lua cunoștință atît prin comunicările numeroase de înaltă ținută științifică susținute la Congres, cît și prin contactul direct cu monumentele și muzeele prezentate de cei mai avizați specialiști in timpul excursiilor organizate în săptămina cît a durat Congresul și după aceea. Publicațiile excelent editate cu prilejul Congresului de către organizatori, distribuite tuturor participanților (vom reveni la ele mai jos), reprezintă de fapt documentația la zi, completă, a problemelor cercetării limesului germano-raetic, cu deosebire în landurile Baden-Württemberg și Bayern, drept care nu mai insistăm aici în detaliu asupra comunicărilor.

Ne vom opri in cele ce urmează și la cîteva dintre comunicările privind limitele dinspre Asia și Africa ale Imperiului roman, întrucît, prin problematica] lor diversă, ele implică într-o formă sau alta și cercetările de la noi. Astfel, unele considerații interesante privind granița romană din Caucaz — „Die römische Kaukasus-Grenze" — le-a făcut în comunicarea sa M.P. Speidel (Honolulu), fără ca, din păcate, să cunoască unele lucrări mai importante pe această temă ale colegilor gruzini, bazate mai ales pe cercetările lor din ultimele două decenii și mai bine. Acestea, cum în parte s-a observat la discuții, chiar și în absența vreunuia din cercetătorii direct implicați, i-ar fi permis o înțelegere mai apropiată de realitățile arheologice a organizării defensive romane din zona munților Caucaz și a Mării Negre. Așa de pildă, una din concluziile comunicării, anume aceea privind existența unui „limes ponticus", nu reprezenta o noutate, întrucît cercetătorii gruzini ajunseseră la ea cu mai mulți ani in urmă prin studiul direct al vestigiilor din zonă. H. Hellenkemper (Köln), ocupîndu-se cu „Legionen im Bandenkrieg. Isaurien im IV. Jahrhundert" de organizarea legiunilor din Isauria, a adus și unele detalii tehnice privind unitatea formală a sistemelor de fortificare din secolele IV — V în zona dată.

O definire mai exactă a ceea ce reprezenta apărarea pe limesul Palestinei — „The Enemies of Rome on the Limes Palaestinae" — a incercat-o M. Gichon (Tel Aviv), tabloul istorico-arheologic al zonei fiind completat de către B. H. Isaac (Tel Aviv) pe bază epigrafică, în „The Roman Army in Jerusalem and its Vicinity" și de S. Th. Parker (Raleigh, Carolina de Nord) prin „Research on the Central Limes Arabicus 1980—1982".

Pentru Africa romană, o serie de comunicări au adus în fața Congresului rezultate mai noi ale unor cercetări de valoare indiscutabilă. Așa de pildă, M. Reddé (Pau), „L'enceinte du camp de Louqsor (Egypte)" și G. Wagner (Institutul Francez din Cairo), „Le camp romain de Dousch (Egypte)", prezentînd descoperirile din cele două fortificații romane, au oferit o imagine mult mai clară a includerii și utilizării de către romani a clădirilor mai vechi în propriul sistem de organizare. Sintezele lor au fost în fapt rodul unei mai mari atenții acordate in cercetările din ultimii ani armelor romane, anterior neglijate în favoarea monumentelor impunătoare ce le-au precedat.

Observații noi asupra sistemelor de apărare romane tîrzii din Tripolitania și Byzacena și asupra cronologiei lor a adus R. Guery (Aix-en-Provence) prin studiul ceramicii : „Apport de la céramique à la chronologie des ouvrages du limes tripolitanus", ilustrîndu-și comunicarea cu o cartare detaliată a așezărilor. Pentru Tingitania, G. Hallier (Aix-en-Provence), „La fortification des villes de Tingitane au second siècle", a urmărit nu numai sistemele de fortificare a orașelor romane in sec. II e.n. ci și evoluția lor ulterioară, încercînd totodată o cronologie mai exactă a acestora pe baza unor tabele comparative cuprinzînd și alte fortificații limitanee, inclusiv din Dacia. În sfîrșit, P. Trousset (Aix-en-Provence), cu „Mercure et le Limes ; à propos d'une inscription de Tunisie", a adus în discuție și unele chestiuni legate de funcția economică (comerț) a limesului.

La rubrica de „Probleme diverse" care a încheiat practic lucrările Congresului înaintea ultimei comunicări în plen și a închiderii festive, remarcăm între cele 12 comunicări ținute tot pe două secții pe aceea a lui R. Reece (Londra), binecunoscut numismat care, de această dată, spre surprinderea auditoriului, a făcut o serie de considerații logico-istorice vorbind despre „The Effect of Frontiers". Comunicarea sa ar putea sta înaintea oricăror studii ale frontierelor romane prin încercarea de definire a acestora și mai ales a efectelor lor de ambele părți pentru că, într-adevăr, așa cum spunea R. Reece, „nu se poate înțelege ce este frontiera (romană) dacă nu știm ce efecte are". Or, mergînd mai departe, trebuie știut între altele ce fel de „țară" se află dincolo de aceasta și ținut seamă și de tipul de frontieră aflat în atenția unei cercetări sau a alteia, deoarece, spre exemplu, căile fluviale cuprinse in sistemul de limes reprezintă totodată căi de comunicație.

O ilustrare parțială a gîndurilor exprimate de R. Reece a reprezentat-o, după părerea noastră, comunicarea finală din plen a lui J. Kunow (Bonn), pentru care însuși titlul este grăitor : „Bemerkungen zum Export römischer Waffen in die Germania Libera".

Din ţara noastră au participat nouă cercetători, provenind din institutele de cercetări de profil din Bucureşti şi Cluj-Napoca şi din muzeele din Constanţa, Alba Iulia şi Timişoara. În afară de raportul privind cercetările limesului în România în perioada 1979—1982, prezentat de N. Gudea (Cluj-Napoca) în plen în după amiaza primei zile a Congresului, au mai prezentat comunicări: C. C. Petolescu (Bucureşti), „Castrele din zona subcarpatică a Daciei"; Gh. Papuc (Constanţa), „Limesul vestpontic în lumina unor noi descoperiri din Scythia Minor"; N. Cheluţă-Georgescu (Constanţa), „Cohors I Germanorum pe limesul dunărean la Capidava"; M. Zahariade (Bucureşti), în colaborare cu A. Opaiţ (Tulcea) care n-a participat la congres, „Burgul roman tîrziu de la Topraichioi-Babadag (jud. Tulcea)"; D. Benea (Timişoara), „Castrul roman de la Tibiscum; rolul lui pe limesul Daciei de sud-vest"; Al. Barnea (Bucureşti), „Fortificaţia de la Dinogetia (Schythia Minor) în lumina ultimelor cercetări arheologice"; C.L. Băluţă (Alba Iulia), „« Firmalampen » de pe limesul dunărean în România (pătrundere şi difuzare)".

Deosebit de interesante au fost cîteva comunicări prezentate în ultima zi a Congresului (25 septembrie) referitoare la descoperiri de piese de armament şi echipament militar roman (incluse în program sub titlul „Bewaffnung"): K. Szabó (Dunaújváros), „Casque romain de Intercisa. Récente trouvaille du Danube" (a aparţinut unui militar dintr-o cohortă de orientali; analogii frapante cu coiful descoperit în castrul de la Bumbeşti, unde a staţionat în sec. II e.n. tot o unitate de orientali, Cohors IV Cypria); P. Salama (Alger), „Masque de parade et casque d'Aïn Grimidi (Maurétanie Césarienne)"; G. Waurick (Mainz), „Helm und Maske-Untersuchungen zu den römischen Gesichtshelmen"; J. Lónstrup (Hójbjerg), „Das zweischneidige Schwert aus der jüngeren römischen Kaiserzeit im Freien Germanien und dem römischen Imperium"; U. Rald (Tastrup) „The Stamped Names, Punctim Inscriptions and Figural Decorations of the Roman Swords found in Illerup".

Toate rapoartele, comunicările şi contribuţiile vor fi publicate la începutul anului 1984 în seria „Forschungen und Berichten zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg" ca volum aparte.

În timpul Congresului au avut loc trei excursii de documentare. Prima, de o jumătate de zi (20 septembrie), a avut ca scop prezentarea limesului în Ostalbkreis; s-a vizitat cu acest prilej Heidenheim (topografia castrului, restaurarea termelor) şi poarta de la Dalkingen. Celelalte două excursii au durat fiecare cîte o zi. Astfel, ziua de 23 septembrie a fost dedicată excursiei pe limesul Germaniei Superior şi al Raetiei; s-au vizitat Schwäbisch Gmünd (castelul Schirenhof cu termele), Rötelsee (mic *castellum*), Welzheim (castrul de est cu reconstituirea porţii de vest), Murrhardt (topografia), turnul de pază de la Grab, Mainhardt (castrul şi muzeul), Walldürn (castrul şi termele; săpăturile). Cea de-a treia excursie (24 septembrie) s-a desfăşurat pe limesul raetic în Bavaria. Între obiectivele vizitate se pot remarca Gunzenhausen (topografia antică), precum şi descoperirile de la Weissenburg castrul, termele conservate şi protejate de o construcţie specială, muzeul cu tezaurul descoperit în ultimii ani (măşti de coif, statuete şi diferite piese de cult).

Excursia finală s-a desfăşurat între 26—28 septembrie pe tema „Staţiuni militare romane pe valea Dunării în Bavaria", în zona de sud şi sud-est a Germaniei, în Raetia, pe traseul Aislingen-Faimingen (Phoebiana) — Bergen — Eining (Abusina) — Kelheim (prima zi) şi în continuare pe Dunăre de la Kelheim la Regensburg (Castra Regina), Straubing (Serviodurum) şi Passau (Boiodurum/Boiotro), la confluenţa Innului cu Dunărea. Ea a avut deci darul de a ilustra direct o parte însemnată din tematica Congresului şi s-a bucurat atît de cea mai calificată prezentare la fiecare obiectiv, cît şi de sprijinul şi atenţia deosebită a autorităţilor locale, aşa cum dealtfel s-a desfăşurat întreg Congresul. Fără a ne mai referi la organizarea exemplară (şi în acest final), de care participanţii au beneficiat tot timpul, trebuie spus că am remarcat şi cu prilejul ultimei excursii grija deosebită pentru conservarea şi restaurarea monumentelor romane şi aspectul ştiinţific şi didactic totodată al muzeelor provinciale vizitate (Kelheim, Regensburg, Straubing, Passau).

Cum arătam şi mai sus, vizitarea obiectivelor a fost facilitată de editarea si distribuirea unor materiale, dintre care se pot aminti: *Limes Raeticus. Die Kastelle in Ostwürttemberg*, a doua ediţie, Aalen, 1983; Willi Beck, Dieter Planck, *Der Limes in Südwestdeutschland*, Stuttgart, 1980; *Führer zu römischen Militäranlagen in Süddeutschland*, Stuttgart, 1983; D. Planck, *Das Freilichtmuseum am raetischen Limes im Ostalbkreis*, Stuttgart, 1983; Günther Ulbert, Thomas Fischer, *Der Limes in Bayern*, Stuttgart, 1983. Calitatea ştiinţifică a acestor publicaţii împreună cu prezentarea lor grafică excepţională completează în mod fericit reuşita pe care a reprezentat-o, oricum, cel de al XIII-lea Congres al frontierelor romane de la Aalen *.

Al. Barnea,
C.C. Petolescu

* Următorul congres va fi găzduit în 1986 de Austria.

BAKÓ GÉZA

1924—1983

La 27 noiembrie 1983 a decedat la Brașov istoricul și publicistul Bakó Géza, membru al Societății de științe istorice din anul 1955.

Bakó Géza s-a născut la 25 septembrie 1924 în comuna Turcheș (Săcele — jud. Brașov). Studiile secundare le-a făcut la Brașov, iar studiile superioare la Universitatea din Cluj-Napoca.

Din domeniul istorie Bakó Géza a abordat o problematică variată, cercetînd mai ales perioada prefeudală și cea a feudalismului timpuriu, precum și epoca de desăvîrșire a formării poporului român și a statelor feudale românești. În lucrările sale a folosit din plin metoda interdisciplinară, integrînd în analizele sale istorice elemente de paleoetnografie, sociologie, etnologie, antropologie, geografie și topografie.

A susținut deopotrivă și activitate publicistică la Radio, iar între anii 1961—1967 a îndeplinit funcția de redactor la ziarele Vörös Zászló (Brașov) și Új Idö (Brașov). Între anii 1967—1969 și-a adus un aport deosebit în calitate de membru al colegiului de redacție al anuarului Muzeului județean Brașov — CUMIDAVA. Activitatea sa publicistică mai cuprinde pe lîngă studiile istorice, numeroase articole, note, recenzii apărute în revistele și ziarele Astra, Brassói Lapok, Drum nou, Elöre, Karpatenrundschau, Korunk, Új Élet, Új Idö, Volkszeitung.

Prin dispariția prematură a lui Bakó Géza, studiile istorice privitoare la sud-estul Transilvaniei au pierdut un slujitor de nădejde și un cercetă-

tor pasionat și neobosit, care ar fi putut aduce noi contribuții la cunoașterea trecutului mai îndepărtat sau mai apropiat al acestui colț al țării noastre.

Ioan I. Pop

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

Cavalerii teutoni în Țara Bîrsei, Studii — revistă de istorie, 10, 1957, 1, p. 143—160.

Evoluția socială și economică a secuilor în secolele XIII — XV, SAI, 2, 1957, p. 39—56.

A mezöbándi temető népének és anyagi kultúrájának eredetéről (Originea populației și a culturii sale materiale din cimitirul de la Bandu de Cîmpie), Archaeologiai Értesítö, Budapesta, 87, 1960, 1, p. 22—31.

Contribuții la istoria Transilvaniei de sud-est în secolele XI — XIII, SCIV, 12, 1961, 1, p. 113—119.

Elemente de origine locală și răsăriteană în arhitectura militară a epocii feudale timpurii din Transilvania, SAI, 3, 1961, p. 57—67.

Contribuții la problema originii ceangăilor, SAI, 4, 1962, p. 37—44.

Elemente slave în necropola de la Bandu de Cîmpie, SCIV, 13, 1962, 2, p. 451—459.

Date cu privire la structura socială a carpilor din secolul al III-lea pe baza analizei planului arheologic al cimitirului de la Poienești, SCIV, 17, 1966, 1, p. 33—41.

Date privind structura socială și apartenența purtătorilor culturii Sîntana-Cerneahov din Transilvania, SCIV, 19, 1968, 1, p. 63—80.

Reprezentări neolitice la Ditrău, SCIV, 19, 1968, 4, p. 649—653.

Despre structura socială a populației din epoca feudală timpurie de la Moldovenești, SCIV, 20, 1969, 2, p. 337—342.

Cu privire la organizarea internă a necropolelor de tip Poienești, SCIV, 20, 1969, 3, p. 461—469.

Autohtoni și migratori la Tîrgșor în secolul al IV-lea e.n., SCIV, 22, 1971, 1, p. 69—85.

Oglindirea formelor de proprietate în unele necropole din epoca feudală timpurie din Transilvania, SCIV, 23, 1972, 1, p. 83—91.

Despre datarea mormintelor din secolul al VII-lea de la Vereșmort (com. Unirea), SCIV, 24, 1973, 4, p. 643—651.

Numerus Illyricorum la Hoghiz, SCIVA, 26, 1975, 1, p. 141—146 = L'Année Épigraphique, Paris, 1974, p. 145 nr. 561.

The relations of the Principality of the Banat with the Hungarians and the Petchenegs in the tenth century, în *Relations between the autochtonous population and the migratory populations*, București, 1975, p. 241—248.

Despre organizarea obștilor sătești ale epocii feudale timpurii din sud-estul României, SCIVA, 26, 1975, 3, p. 371—379.

O vexilație a legiunii XIII Gemina în sud-estul Transilvaniei, SCIVA 28, 1977, 2, p. 195—208.

Cohors I Bracaraugustanorum, SCIVA, 31, 1980, 4, p. 631—635.

Mărturii ale continuității : centre cneziale în Țara Bîrsei, Astra, XXVII, 8 (143), aug. 1983, p. 11.

K. HOREDT, *Siebenbürgen in spätrömischer Zeit*, Editura Kriterion, București, 1982, 237 p., 70 fig., 6 pl.

Lucrarea pe care avem plăcerea s-o prezentăm își propune să trateze una din cele mai dificile și în același timp una din cele mai importante probleme din perioada formării poporului român: istoria Transilvaniei în epoca romană tîrzie, în date cronologice absolute perioada dintre 268–275 – ±400, sau cu alte cuvinte istoria Transilvaniei de la momentul retragerii stăpînirii romane și pînă la momentul pătrunderii populațiilor migratorii în Transilvania.

De la bun început trebuie arătat că în viziunea autorului, unul dintre cei mai reputați specialiști în preistoria și protoistoria românească, momentul retragerii autorității romane nu a însemnat o cezură în evoluția populației autohtone romanice din Transilvania. Fenomenul continuității, asupra căruia autorul își concentrează mai ales atenția, permite autorului să-și intituleze lucrarea: „Transilvania în *epoca romană tîrzie*" (sublinierea noastră), ceea ce de fapt presupune integrarea teritoriului Transilvaniei în aria vastă a problematicii Imperiului roman tîrziu.

Beneficiind de o aprofundată cunoaștere a bazei documentare a epocii, în special documente arheologice, autorul analizează cu acribie și obiectivitate științifică toate categoriile arheologice care ne stau astăzi la dispoziție. Se relevă astfel că lipsa bazei documentare a fenomenului continuității în Transilvania a reprezentat numai un stadiu al cercetării arheologice și nu o situație de fapt. Față de numai cîteva descoperiri, dintre care unele nesigure, cu care lucra C. Daicoviciu acum patru decenii, sau cele aproximativ 25 de localități cu care opera D. Protase acum 15 ani, există azi o bază de documentare destul de bogată. Este de ajuns să amintim, împreună cu K. Horedt, că dacă acum 15 ani se cunoșteau numai 10 așezări rurale, astăzi numărul lor a ajuns la 50 și este în continuă creștere. S-a creat astfel premisa documentară pentru analiza complexă a situației istorice din Transilvania de la sfîrșitul secolului al III-lea și începutul secolului al IV-lea.

După cum reiese și din titlul lucrării, „zona de lucru" se referă la teritoriul intracarpatic al Transilvaniei, ceea ce corespunde de fapt cu teritoriul fostei provincii romane. În primul capitol al monografiei se face o binevenită prezentare geografică-istorică a teritoriului intracarpatic, cu care prilej se aduc în discuție și o serie de factori climatologici, pe baza cărora se trag în cele din urmă o serie de concluzii de ordin demografic. Ca și în alte zone ale Europei și în Transilvania trebuie să socotim, în această vreme, o densitate mică a populației.

În continuare autorul analizează ultimele decenii ale provinciei, arătînd că dizolvarea autorității romane din Dacia face parte integrantă din criza generală a Imperiului roman tîrziu, iar retragerea stăpînirii romane nu a însemnat și o retragere a întregii populații, cum s-a susținut și se susține și astăzi de unii specialiști străini. Chiar dacă informația noastră poate fi considerată încă sumară, o cercetare bine orientată va putea aduce informații multiple asupra ultimelor decenii ale provinciei. După părerea noastră, unul din marile merite ale lucrării constă în sesizarea problemelor mai dificile și în liniile directoare pe care le propune cercetării românești viitoare. Este o necesitate a arheologiei din România ca, luînd cunoștință cu unele din aceste probleme, să-și concentreze întreaga atenție asupra lor și să caute să le rezolve cu cea mai mare obiectivitate. Din acest punct de vedere, și nu numai din acesta, lucrarea prof. K. Horedt este un model.

Una din problemele cele mai interesante ale ultimelor decenii ale provinciei Dacia o reprezintă fără îndoială relațiile teritoriului intracarpatic cu teritoriile extracarpatice. Pe baza analizei necropolei de la Soporu de Cîmpie și apoi a celei de la Obreja, K. Horedt reușește să demonstreze, spre deosebire de alți autori care contestă încă acest lucru, o pătrundere a tribului dacic al carpilor din Moldova în Transilvania, în a doua jumătate a secolului al III-lea. Această imigrare de daci din afara provinciei va contribui fără îndoială la întărirea fondului autohton.

Celelalte capitole ale lucrării sînt consacrate studierii formelor de locuire, atît din mediul rural, cît și din mediul urban, sau principalelor rituri funerare; sînt investigate apoi principalele categorii arheologice (piese de podoabă, ceramică, unelte, arme, descoperiri monetare) și, datorită importanței lor pentru istoria spirituală, piesele paleocreștine. În

felul acesta se aduc dovezi incontestabile asupra persistenței populației romanice în Transilvania după retragerea stăpînirii romane. Analiza categoriilor menționate permite autorului să definească de fapt două grupuri culturale, care aparțin poulației autohtone. În vestul Transilvaniei avem de-a face cu o fostă populație urbană puternic romanizată, care continuă să practice înhumația, în timp ce în sud-estul Transilvaniei, unde romanizarea nu a fost atît de puternică, dar și datorită unor influențe din afara arcului carpatic, avem de-a face cu o populație rurală care practică incinerația, după cum o demonstrează foarte pregnant cimitirul 1 de la Bratei. Forma complexă de manifestare a acestui grup cultural, în care se pot surprinde și influențe ale culturii Sîntana de Mureș — Cerneahov, atribuită goților, permite definirea acestui complex arheologic ca o nouă cultură : cultura Sfîntu Gheorghe, ceea ce reprezintă o „premieră absolută" în literatura noastră de specialitate. K. Horedt reușește să demonstreze elemente deosebite ale acestei culturi în raport cu cultura Sîntana de Mureș — Cerneahov și să aducă argumente convingătoare pentru atribuirea ei unei populații romanice.

În opinia lui K. Horedt fenomenul continuității este un fenomen dinamic în sensul că populația autohtonă intră în relații complexe cu unele populații în migrație. În cadrul acestui proces este analizată problema pătrunderii culturii Sîntana de Mureș Cerneahov în Transilvania. Convingător, după părerea noastră, este fixarea momentului pătrunderii acestei culturi în Transilvania abia în ultima parte a secolului al IV-lea. În felul acesta se obține un decalaj de aproximativ un secol de la momentul părărsirii provinciei de către autoritățile romane și pînă la pătrunderea goților, a căror pătrundere fixată altfel, la sfîrșitul secolului al III-lea sau începutul secolului al IV-lea, ar fi pricinuit retragerea autorității romane și a întregii populații ; se demonstrează astfel că în acest interval cronologic populația autohtonă se dezvoltă mai departe în formele ei proprii de viață. În mod exemplar sînt analizate și o serie de antichități ce pot fi puse în legătură cu alte populații, ex. vandalii, dar care în spectrul arheologic al perioadei sînt nesemnificative.

Lectura textului lucrării poate prilejui și unele observații de mică importanță. Astfel mormîntul de înhumație de la Sfîntu Gheorghe „Eprestetö", care se află stratigrafic deasupra unui mormînt de incinerație, poate să aparțină, pe baza inventarului său, culturii Sîntana de Mureș — Cerneahov.

Mormîntul cu spadă de la Sîntana de Mureș poate fi greu legat de cultura Sîntana de Mureș — Cerneahov, depunerea armelor și mai ales a spadelor nefiind practicată de purtătorii acestei culturi. El s-ar putea lega mai degrabă de un orizont funerar, încă slab sesizat, dar care mai este ilustrat în Transilvania de mormîntul descoperit în condiții neclare, înainte de 1888, la Budești, jud. Bistrița-Năsăud.

Poate ar fi fost util ca la analiza așezărilor să se fi subliniat importanța investigării unor microzone, în vederea definirii „unităților teritoriale de habitat" (Siedlungskammer), care după părerea noastră reprezintă nucleul esențial al continuității.

Poate ar fi fost indicat să se facă aluzii mai ample la unele așezări, este adevărat încă nepublicate, dar foarte importante pentru problemele secolului al III-lea și mai ales al IV-lea din Transilvania, cum sînt de exemplu cele de la Taga sau Bratei, menționate numai în listele anexă.

Dar trebuie arătat pe de altă parte că aceste observații nu afectează în nici un fel valoarea deosebită a lucrării. Ele reprezintă mai degrabă sarcina unor viitoare cercetări, decît a lucrării de față.

Monografia prof. K. Horedt se încheie cu o amplă și exhaustivă listă de așezări, necropole și categorii arheologice, care reprezintă un instrument de lucru de o importanță deosebită pentru cercetarea acestei perioade în Transilvania.

Prin obiectivitatea științifică cu care este analizat un vast material documetar, prin metodologia modernă folosită și prin fundamentarea rezultatelor cu un material bibliografic impresionant, lucrarea prof. K. Horedt aduce o contribuție esențială la problema atît de controversată a continuității populației autohtone în Transilvania după retragerea stăpînirii romane.

Radu Harhoiu

ABREVIERI

AARDesbateri	Analele Academiei Române. Partea administrativă și dezbateri, București.
AARMemorii	Analele Academiei Române. Memorii și notițe, București.
AARMSI	Analele Academiei Române, Memoriile secțiunii istorice, București.
ACMI	Anuarul Comisiunii monumentelor istorice, București.
ACMIT	Anuarul Comisiunii monumentelor istorice, secția pentru Transilvania, Cluj.
AEM	Archäologisch-Epigraphische Mitteilungen aus Österreich-Ungarn, Viena.
AnnÉp	L'année épigraphique, Paris.
ARMSI	Academia română, Memoriile secției istorice, București.
AUB	Analele Universității, București.
BCMI	Buletinul Comisiunii monumentelor istorice, București.
BerRGK	Bericht der Römisch-Germanischen Komision, Frankfurt am Main.
BMI	Buletinul monumentelor istorice, București.
BR	Budapest régiségei, Budapesta.
BSII	Bulletin de la Section historique de l'Académie Roumaine, București.
CIL	*Corpus inscriptionum latinarum*, Berlin.
CNA	Cronica numismatică și arheologică, București.
CRAI	Comptes-rendus de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, Paris.
Dacia	Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie, București.
Dacia, N.S.	Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, București.
DID	*Din istoria Dobrogei*, București.
ED	Ephemeris Dacoromana, București — Roma.
HAD	Radu Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, București.
IDR	*Inscripțiile Daciei romane*, București.
IGB	*Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae*, Sofia.
ILS	*Inscriptiones Latinae Selectae*, Berlin.
ISM	*Inscripțiile din Scythia Minor*, București.
JRS	Journal of roman studies, Londra.
Materiale	Materiale și cercetări arheologice, București.
OR	D. Tudor, *Oltenia romană*, București,
PA	Památky archeologické, Praga.
RE	Pauly-Wissowa, *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, Stuttgart.
RÉA	Revue des études anciennes, Bordeaux.
RÉG	Revue des études grecques, Paris.
RevIst	Revista de istorie, București.
RIAF	Revista pentru istorie, arheologie și filologie, București.
RMM—MIA	Revista muzeelor și monumentelor— monumente istorice și de artă, București.
RRH	Revue roumaine d'histoire, București.
SAI	Studii și articole de istorie, București.
SCIV(A)	Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie), București.
SCSIași	Studii și cercetări științifice, Iași.
SEHRE	M. Rostovzeff, *The Social and Economic History of the Roman Empire*, Oxford.
SMMIM	*Studii și materiale de muzeografie și istorie militară*, București.
StCl	Studii clasice, București.
TIR	*Tabula Imperii Romani*, București.
ZPE	Zeitschrift für Papirologie und Epigraphik, Berlin.

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

REVISTA DE ISTORIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ȘI ARHEOLOGIE
DACIA. REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE

REVUE DES ÉTUDES SUD-EST-EUROPÉENNES
STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
— SERIA ARTA PLASTICĂ
— SERIA TEATRU — MUZICĂ — CINEMATOGRAFIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
— SÉRIE BEAUX-ARTS
— SÉRIE THÉÂTRE — MUSIQUE — CINÉMA
THRACO-DACICA

**La publication „Studii și cercetări de istorie veche și arheologie" paraît 4 fois par an. Prix d'un abonnement annuel $ 54.
Toute commande de l'étranger sera adressée à „ROMPRESFILATELIA", Sectorul Export-Import, Presă, P.O. Box 12—201 telex 10376, București, Calea Griviței no. 64—66.**

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
79 717, Calea Victoriei 125, București telefon 50 76 80

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

D. M. PIPPIDI și EM. POPESCU (sub redacția), **Epigraphica**, 1977, 287 p., 25 lei.
Gr. FLORESCU și C. C. PETOLESCU, **Inscripțiile Daciei romane, II**, 1977, 276 p. , 27 lei.
I. I. RUSSU, **Inscripțiile Daciei romane**, III/1, 1977, 288 p., 26 lei.
*** **Inventaria archaeologica**, fasc. 8, R. 42—R. 51, 1977, 15 file, 5 lei ; fasc. 9, R. 52—ER. 63, 1977, 14 file, 5 lei ; fasc 10, R. 64—R. 70, 1977, 23 file, 9,50 lei ; fasc. 11, R. 71a—R. 82, 1979, 12 file, 4 lei.
EUGENIA ZAHARIA, **Populația românească în Transilvania în secolele VII — VIII. Cimitirul nr. 2 de la Bratei**, 1977, 129 p., 10,75 lei.
PETRE DIACONU, **Les Coumans au Bas Danube aux XIe et XIIe siecles**, 1978, 158 p., 8, 25 lei.
MARIA COMȘA, **Cultura materială veche românească (Așezările de la Bucov — Ploiești)** 1978, 193 p., 30 lei.
FLOREA MOGOȘANU, **Paleoliticul în Banat**, 1978, 152 p., 11 lei.
PETRE ROMAN și IOAN NEMETI, **Cultura Baden în România**, 1978, 160 p., 18 lei.
D. TUDOR, **Oltenia romană**, 1978, 520 p., 41 lei.
S. MORINTZ, **Contribuții la istoria tracilor timpurii. I. Epoca bronzului în spațiul carpato-balcanic**, 1978, 216 p., 27 lei.
ION HORAȚIU CRIȘAN, **Burebista and his time**, 1978, 246 p., 22 lei.
PETRE ALEXANDRESCU, **Histria**, IV, 1978, 144 p., 34 lei.
I. BARNEA și colab., **Tropaeum Traiani, I. Cetatea**, 1979, 250 p., 28 lei.
MARIA COJA și PIERRE DUPONT, **Histria**, VI, 1979, 168 p., 39 lei.
LIGIA BÂRZU, **Continuitatea creației materiale și spirituale a poporului român pe teritoriul fostei Dacii**, 1979, 111 p., 6 lei.
RADU POPA și MONICA MĂRGINEANU CÂRSTOIU, **Mărturii de civilizație medievală românească**, 1979, 163 p., 28 lei.
EMILIA DORUȚIU BOILĂ, **Inscripțiile din Scythia Minor**, V, 1980, 351 p. 35 lei.
C. PREDA, **Callatis, Necropola romano-bizantină**, 1980, 225 p., 36 lei.
MARIN CÎRCIUMARU, **Mediul geografic în pleistocenul superior și culturile paleolitice din România**, 1980, 268 p., 29 lei.
I. I. RUSSU, **Inscripțiile Daciei romane**, III/2, 1980, 484 p., 34 lei.
V. MIHĂILESCU BÎRLIBA, **La monnaine chez les Daces orientaux**, 1980, 312 p., 19,50 lei.
I. I. RUSSU, **Daco-geții în Imperiul roman**, 1980, 116 p., 8,75 lei.
D. BERCIU, **Buridava dacică**, 1981, 289 p., 34 lei.
ALEXANDRU SUCEVEANU, **Histria**, VI, 1982, 236 p., 38 lei.
MIRCEA D. MATEI, EMIL I. EMANDI, **Habitatul medieval rural din Valea Moldovei și din bazinul Șomuzului Mare**, 1982, 195 p., 27 lei.
D. M. PIPPIDI, **Inscripțiile din Scythia Minor, I**, 1983, 27 p., 71 lei.

S C I V A , tomul 35, nr. 2, București, aprilie — iunie 1984, p. 107—206

„I. P. Informația" c. 2171

Lei 35